

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

1770 GİRİT AYAKLANMASI

Yakup ÖZTÜRK

Danışman
Yard.Doç.Dr. Nuri ADIYEKE

İZMİR - 2015

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “1770 Girit Ayaklanması” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

20/07/2015

Yakup ÖZTÜRK

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
1770 GİRİT AYAKLANMASI
Yakup ÖZTÜRK

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Tarih Programı

Bu çalışma, Daskaloyanni önderliğindeki Sfakiyotlar tarafından, Girit'te Osmanlı egemenliğine karşı 1770 yılında başlatılan ve büyük bir hezimetle sonuçlanan ilk isyanı tarihsel bir bağlama oturtmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada, on sekizinci yüzyılın son çeyreğine girerken, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, 1770 Mora İhtilalinin (Orlov İsyanı) bir uzantısı olarak ortaya çıkan bu ayaklanmanın altında yatan siyasî, dinî ve sosyoekonomik nedenler irdelenmekte ve sonuçları itibariyle adanın geleceğinde oynadığı rol tartışılmaktadır. Bu çalışma ayrıca, büyük bir felaketle neticelenmesine rağmen ayaklanmanın ve liderinin, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Yunan tarih yazımında destanlaşırken, Osmanlı ve modern Türk tarih yazımında olumlu veya olumsuz bir karşılık bulmamasının muhtemel sebeplerini gündeme taşımaktadır. Bununla ilişkili olarak bu çalışmada ele alınan temel konulardan biri, başarısızlıkla sonuçlanması ve modern anlamda milliyetçi bir hareket olmamasına rağmen, ayaklanmanın uzun vadede adadaki dinî ve millî uyanışı tetikleyip tetiklemediği meselesidir. Bu çalışma, isyancıların davalarını hangi dinî ve siyasî argümanlar üzerine inşa ettiğini ve Osmanlı yöneticilerinin bu ayaklanmayı nasıl algıladığını anlamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken, arşiv kaynakları ve ikincil eserleri yeni bir bakış açısıyla sunarak literatüre özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Girit Ayaklanması, Daskaloyanni, Orlov İsyanı, Osmanlı İmparatorluğu, Sfakia.

ABSTRACT
Master's Thesis
The Cretan Rebellion of 1770
Yakup ÖZTÜRK

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of History
History Program

This study aims to conceptualize the first rebellion against the Ottoman authority in Crete started by Sfakiots under the leadership of Daskalogiannis and resulted with a total destruction in 1770. This study tries to discuss the political, socio-economic and religious causes triggering the rebellion which occurred as a continuation of Morean Insurrection (Orlov Revolt) coming up during Ottoman-Russian war of 1768-1774, and also scrutinize the consequences of the rebellion in order to see their influence on the island's future. In addition, this study brings up probable reasons why this rebellion has no voice in Ottoman and modern Turkish historiography although the rebellion and its leader had an outstanding importance in Greek historiography throughout the nineteenth century. In this regard, one of the basic arguments in this study is that the rebellion triggered religious/national awakening in the long run, despite its failure and not being a modern nationalist uprising. This study aims to understand the rebels' religious and political motivations as well as how Ottoman local and central administrators evaluated and reacted to them. By doing this, it aims to contribute an original case to the literature within a new point of view by effectively using archival and secondary sources.

Keywords: Cretan Rebellions, Daskalogiannis, Orlov Revolt, Ottoman Empire, Sfakia.

1770 GİRİT AYAKLANMASI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
EKLER LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İSYAN VE TOPLUMSAL DÜZEN

1.1. İSYAN MI İHTİLAL Mİ?	4
1.1.1. Kavramlar ve Tanımları	5
1.1.2. “Fitne ü Fesad Çıkarmak” ya da Osmanlı’da Tanımlanmak	7
1.2. OSMANLI İDARİ YAPISINDA OTORİTE VE TOPLUMSAL DÜZEN	10
1.2.1. Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet	11
1.2.2. Padişahın Otoritesi	12
1.2.3. Osmanlı İmparatorluğu’nda Toplumsal Düzen	14
1.2.4. Erken Modern Dönemde Millet Sistemi	16
1.2.5. “Yerel Geleneksellikler” ya da Yönetmel Esneklikler	19
1.3. BİR MUHALEFET ARACI OLARAK OSMANLI TOPLUMSAL DÜZENİNDE “İSYAN” ETMEK	20

İKİNCİ BÖLÜM

AYAKLANMANIN TARİHSEL ARKA PLANI

BİR OSMANLI EYALETİ OLARAK GİRİT

2.1. GİRİT ADASI	28
2.2. ADANIN FETHİ VE OSMANLI İDARESİNİN İNŞASI	30
2.2.1. Toprakların Durumu	33

2.2.2. Adada Vergilendirme	36
2.3. TOPLUMSAL VE DİNİ HAYATIN DÖNÜŞÜMÜ	38
2.3.1. Girit İhtidaları	38
2.3.2. Birlikte Yaşama Pratikleri	41
2.4. GİRİTLİ YENİÇERİLER VE ADADA İSYAN GELENEĞİ	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AYAKLANMANIN AKTÖRLERİ:
RUSLAR VE RUM İSYANI

3.1. SAVAŞIN GETİRDİKLERİ	48
3.1.1. Katerina'nın Planı	50
3.1.2. Orlov İsyanı ya da Mora İhtilali	52
3.2. TARİH YAZIMINDA 1770 GİRİT AYAKLANMASI	58
3.2.1. Yunanlar ve Bir Halkın Uyanışını Keşfetmek	58
3.2.2. Türkler ve Büyük Suskunluk	60
3.2.3. Fransızlar ve Yunanseverliğin Sınırları	61
3.3. SFAKİA: “ŞEKAVETE DÜÇAR OLMAK”	64
3.4. DASKALOYANNİ VE AYAKLANMANIN MOTİVASYONU	68

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SUYA DÜŞEN HAYALLER YA DA BİR HALKIN UYANIŞI
1770 GİRİT AYAKLANMASI

4.1. AYAKLANMADAN ÖNCE ADADA ASAYİŞ	75
4.2. İSYANIN BAŞLAMASI VE İLK TEPKİLER	76
4.3. VAATLER VE GERÇEKLER	82
4.4. İSYAN SONA ERİYOR	86
4.4.1. Teslim Şartnamesi	87
4.4.2. Daskaloyanni'nin İdamı ve Sonrası	92
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	97

EKLER

KISALTMALAR

BAO.	Başbakanlık Osmanlık Arşivi, İstanbul
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Hk.	Hüküm numarası
Haz.	Hazırlayan
KŞS.	Kandiye Şeriyeye Sicilleri
RŞS.	Resmo Şeriyeye Sicilleri
s.	Sayfa No
ss.	Sayfadan Sayfaya
TAH.	Heraklion Türk Arşivi, Girit, Yunanistan
TD.	Tahrir Defteri
TDVİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Vr.	Varak No

EKLER LİSTESİ

EK 1: Girit Haritaları	ek. s.1
Ek 2: Sfakia Haritası	ek. s.3
EK 3: Daskaloyanni ve Anıtı	ek. s.4
EK 4: Teslim Şartnamesi	ek. s.6

GİRİŞ

Bu çalışma, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında patlak veren ve adadaki Osmanlı hâkimiyetine karşı uzun soluklu bağımsızlık mücadelesinin başlangıç noktasını teşkil eden “1770 Girit (Daskaloyanni) Ayaklanması” hakkındadır. Çalışmada, ayaklanmanın politik, askerî ve sosyokültürel boyutları derinlemesine incelenmekte ve Mora (Orlov) İhtilaliyle ilişkisi sorgulanmaktadır. Böylece bu çalışmanın en temel amacı, üzerine ciddi bir akademik çalışma yapılmayan “Girit Ayaklanması” yeniden gündeme getirmek ve tarihsel bir bağlama oturtmaktır. Bu çalışma ayrıca, ortaya çıktığı dönemde ayaklanmanın nasıl algılandığı ve sonraki süreçte nasıl ele alındığını incelemeyi amaçlamaktadır. Ancak dönemin tüm siyasal ve toplumsal ilişkilerini açıklamak bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Diğer bir ifadeyle, dönemin Osmanlı yönetimi, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve Mora İhtilaline, “Girit Ayaklanması” bağlamında genel bir çerçeve çizmek amacıyla değinilmekte, bu hususlar başlı başına birer tartışma konusu yapılmamaktadır. Bu çalışma daha çok, adadaki Türk egemenliğine karşı başlatılan bu ilk ayaklanmanın nedenleri, hedefleri ve sonuçları üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu şekilde, adadaki Osmanlı yönetimi ve imparatorluğun gayrimüslim unsurları arasındaki güç mücadelesini gözler önüne sermektedir. Son olarak bu çalışma, ayaklanmaya ilişkin literatüre mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, “1770 Girit Ayaklanmasının”, genel olarak Osmanlı ve özelde Girit tarihi açısından çok önemli bir araştırma konusu olduğunu fakat bu olayın adanın ayaklanma tarihi anlatısında yeterli ilgiyi görmediğini iddia etmektedir. Bu iddianın temelinde, ayaklanmanın adadaki Osmanlı egemenliğine karşı başlatılan ilk planlı girişim olması ve on dokuzuncu yüzyılda adanın bağımsızlığı için verilen mücadelenin arka planını oluşturduğu görüşü yatmaktadır. Ayaklanmanın tarihsel anlatısındaki boşlukların doldurulması bu iddiayı güçlendirmektedir. Çalışmanın en temel hedeflerinden biri bu iddiayı dönemin kaynaklarına dayanarak sorgulamaktır.

Bu çalışmada ayrıca, milliyetçiliğin icat edilmediği bir dönemde bu ayaklanmanın -dini ve tarihi argümanlar kullanılarak- adadaki “Yunan Uyanışını” tetiklediği ve uzun vadede “Yunan kimliğinin” oluşmasında başat bir rol oynadığı iddiaları tartışılmaktadır. Bu amaçla, çalışmada cevap aranan bazı temel sorular

şunlardır: Rusların kışkırtmasıyla ortaya çıkan 1770 ayaklanmasının gerçekte içsel ve dışsal dinamikleri nelerdir? Adadaki Osmanlı yönetimi nasıldır ve bunun ayaklanmayla doğrudan bir ilişkisi olmuş mudur? Ayaklanmanın başladığı Sfakia bölgesi tarihsel olarak nasıl bir arka plana sahiptir? İsyanın lideri Daskaloyanni tarihsel bir figür olarak ayaklanmada nasıl bir rol oynamıştır? Giritli tarihçiler bu olayı hangi açılardan ele almış ve ayaklanmanın sonuçlarını nasıl yorumlamıştır? Ayaklanma, Osmanlı tarih yazımında neden yer bulamamıştır?

Herhangi bir ayaklanmayı çalışmak için kullanılacak klasik yöntemler aşağı yukarı aynıdır. Öncelikle olayı hazırlayan şartlar anlatılır, taraflar tanıtılır ve ayaklanmanın sonuçlarına ilişkin bir tartışmaya girilir. Böyle bir yöntemde “anlatı”, bilimsel analizin önüne geçer ve muhtemelen kullanılan kaynakların esiri olunur. Ya da ayaklanmaya dair enteresan bir olay seçilir ve şık bir girizgâh yapılır ama devamı bir önceki yöntemle aynıdır. Bunun yerine sosyolojik analizlerin ve karşılaştırmalı bir yöntemin kullanıldığı çalışmalar daha değerlidir. Anlatı burada da ön plana çıkabilir ancak bilimsel analizle dengeli bir yapı oluşturulur.

Mevcut çalışma, böyle bir yöntemi tercih etmekte ve karşılaştırmalı analizi rehber edinmektedir. Karşılaştırmalı yöntem –uzaktan veya yakından- iki isyanın karşılaştırılmasını zorunlu kılmaz. Bir metot olarak karşılaştırma, tekil bir isyan için de bittabi uygulanabilir. Örneğin bu çalışmada izlendiği gibi, kaynaklar karşılaştırılır, tarihçilerin bakış açıları veya halkların algısını karşılaştırmalı bir analize tabi tutulabilir. Bu çalışmada, ayaklanmaya ilişkin Osmanlı ve Yunan kaynaklarındaki tutarlı ve çelişik yönler böyle bir yöntem kullanılarak saptandı. Ayrıca kaynakların dilindeki başkalaşımın ortaya çıkarılması için de karşılaştırmalı analiz kullanıldı.

Bu çalışmanın birincil kaynaklarını, çeşitli arşivlerden derlenen dokümanlar oluşturmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Heraklion Türk Arşivinde¹ yapılan araştırma ve ulaşılan bulgular çalışmanın omurgasını oluşturmaktadır. Konuyla ilgili olarak Kandiye Şeriyeye Sicilleri (KŞS) ve Resmo Şeriyeye Sicilleri (RŞS) büyük bir titizlikle tarandı. Ne yazık ki, ayaklanmaya dair daha fazla bilgi içermesi muhtemel olan Hanya Şeriyeye Sicilleri –nerede olduğu henüz bilinmediği için- bu çalışma kapsamında kullanılmadı. Osmanlı tarihçilerinin konuyu nasıl ele alındığını görmek için dönemin Osmanlı kronikleri ve tarihlerine başvuruldu.

¹ Heraklion Türk Arşivi / Τούρκικο Αρχείο Ηρακλείου (TAH.). Arşive ulaşmamı sağlayan Dr. Marinos Sariyannis ve değerli arşiv çalışanlarına şükranlarımı sunarım.

Bu çalışmada kullanılan Osmanlı arşiv kaynaklarından bazıları daha önce Yunancaya çevrilmiş ve yayımlanmıştı. Ancak söz konusu belgeler ilk kez bu çalışma kapsamında bir bağlama oturtularak ve analiz edilerek kullanılmaktadır. Dahası bu çalışma, Osmanlı belgelerinin Yunanca çevirilerinde yapılan küçük hataların yol açtığı kargaşayı ve tarihsel olarak doğru olmayan yorumları tespit etmesi açısından da önemli bir görevi yerine getirmektedir. Osmanlı belgeleri dışında ayaklanmaya dair bilgilerin çoğu *Daskaloyanni Şarkısı* adında epik bir Yunanca şiirden gelmektedir. Bu çalışma, 1034 dizeden oluşan ve Girit lehçesiyle yazılan bu şiiri söylem analizine tabi tutarak kullanılmaktadır. Çalışmada ayrıca, ayaklanmaya dair Türkçe, Yunanca², İngilizce ve Fransızca³ araştırma ve inceleme eserlerinden etkin bir şekilde yararlanılmıştır.

Son olarak, bu çalışmanın birinci bölümü, kavramsal ve kuramsal bir anlatı sunmaya odaklanmaktadır. Çalışmanın bir “İsyan” değil de “Ayaklanma” şeklinde adlandırılmasının nedeni bu bölümde saklıdır. Dahası bu bölüm, Osmanlı İmparatorluğu’nda “isyan etmenin” ne demek olduğunu ve Osmanlı toplumsal yapısının hangi dinamikler üzerine kurulduğunu tartışarak “Girit Ayaklanmasını” genel bir çerçeveye yerleştirmeye çalışmaktadır. İkinci bölümde ise, adanın Osmanlı egemenliği altındaki tarihsel seyrine kısaca değinilmektedir. Bu bölüm, böylece, ayaklanmanın tarihsel motivasyonuna da ışık tutmaktadır. Üçüncü bölüm bütünüyle “Girit Ayaklanması” etrafında gelişen olaylardan oluşur: Ayaklanmanın figürleri, Mora İhtilaliyle olan ilişkisi ve Rus etkisi bu bölümde tartışılmaktadır. Üçüncü ve dördüncü bölüm ortak şekilde ayaklanmanın ortaya çıkışı, ilerlemesi, bastırılması ve sonrasında gelişen olayları incelemektedir.

² Yunanca eserlere ulaşmamda yardımcı olan Heraklion’daki Vikelea Belediye Kütüphanesi çalışanlarına nazik davranışları için teşekkürü bir borç bilirim.

³ Fransızca eserlerin tercümesindeki yardımları için değerli arkadaşım Ö. Faruk Köksal’a sonsuz şükranlarımı sunarım. Onun katkıları olmadan bu çalışma eksik kalırdı.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL BİR BAKIŞ:

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İSYAN VE TOPLUMSAL DÜZEN

Fransa kralı XVI. Louis'in sadık bir hizmetkârı olan Dük Liancourt, 14 Temmuz 1789 gecesi yavaşça kralın odasına girer. Paris'te kalabalık yığınların Bastille'i ele geçirdiğini rapor edecektir. Ancak kral istifini hiç bozmaz ve erkenden yatağına geçmeye yeltenir. Kralın, tehlikenin farkında olmadığından endişe eden Liancourt, onu harekete geçirmeye çalışır. "Eee ne olmuş yani, bir isyan mı?" diye sorar kral. "Hayır, efendimiz, bu bir ihtilal" diye cevap verir Liancourt.⁴

Fransız Devriminin en karikatürize anlarından birine işaret eden yukarıdaki hikâyenin uydurma olma ihtimali oldukça yüksektir. Öyle olsun ya da olmasın, asıl mevzu bu hikâyenin gerçekte bize ne anlatmak istediğidir: "Bir isyan ile bir devrimi asla birbirine karıştırmamak gerekir." Zira tüm mesele hadisenin boyutu ve "kimin kellesinin tehlikede olduğudur."⁵ Bu öğretici hikâyeden hareketle diyebiliriz ki küçük kavramsal ayrıntılar bazen gözümüzün önünde durduğu halde göremediğimiz büyük farklılıklara işaret ediyor olabilir. Bu noktadan hareketle, çalışmamızın omurgasını oluşturan "Girit Ayaklanması" etrafıca incelemeye başlamadan önce teorik ve kavramsal bir perspektif sunmanın önemli olduğuna inanıyoruz. Bu çalışmada sıkça başvuracağımız kavramları, bunların hangi anlamda ve bağlamda kullanıldığını daha en başından netliğe kavuşturmak, işimizi kolaylaştıracağı gibi bizi anakronizme düşmekten de koruyacaktır.

1.1. İSYAN MI İHTİLAL MI?

Kavramlar ve bunların ifade ettiği tanımlar üzerinde bir uzlaşmaya varamamak, günümüzde sosyal bilimlerin en büyük açmazlarından biridir. Çünkü ortak bir dil kullanılmadığında herhangi bir meseleyi sağlam bir zeminde tartışmak mümkün değildir. Belki de tüm mesele, kavramlar üzerinden yürütülen egemenlik mücadelesinden kaynaklanmaktadır ve olaya bu açıdan bakıldığında, kavramların

⁴ Jack R. Censer ve Lynn Hunt, **Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution**, Penn, State University Press, University Park, PA, 2001, s. 53.

⁵ Jack A. Goldstone, **Revolution and Rebellion in the Early Modern World**, University of California Press, California, 1991, s. xxi.

tanımları üzerindeki hegemonyaya meydan okuyan postmodern eleştiri çok da haklı bir noktaya parmak basmaktadır. Tüm bu “üretilen” kavramları yadsıyamayacağımıza göre, tehlikeden korunmak için en güvenli yol, onları bilinçli bir şekilde ve eleştirel bir gözle kullanmaktan geçiyor. Bu sayede, egemen söylemin dışında yeni bir dil geliştirilebilir ve entelektüel düzlem kurulabilir. Bu amaç doğrultusunda bu çalışma bağlamında sıkça başvurulacak kavramlar ve bunların tanımladığı bazı olgulara ilişkin birkaç noktanın altını çizmek kaçınılmaz görünüyor.

İlk elden belirtmek gerekir ki, toplumsal ve siyasal hareketleri tanımlamak için kullanılan *isyan*, *ayaklanma*, *başkaldırı*, *kıyam* ve *kalkışma* ile *ihtilal* ve *devrim* gibi kavramalar bugün çoğu zaman dönüşümlü olarak birbirinin yerine kullanılabilir. Ancak bu durum kısmen bizim çalışmamızın dışında olduğundan burada uzunca bir tartışmaya girilmeyecektir. Konuyu, Osmanlı tarihi bağlamında ele aldığımızda peşinden gitmemiz gereken birkaç soruyla karşılaşırız: İlk olarak, ekonomik ya da dini gerekçelerle mevcut siyasi iktidara karşı bir direniş, tepki ya da hak talebi biçimi olarak gelişen muhalif hareketler ortaya çıktıkları dönemde nasıl adlandırılmıştır? En az bu kadar önemli diğer bir soru ise, Osmanlı hâkimiyet sistemi ve toplumsal düzeninin muhalif hareketlerin oluşmasında nasıl bir yere sahip olduğudur? Neticede bu sorulara alacağımız cevaplar ile, on dokuzuncu yüzyıldan önce meydana gelen muhalif hareketler ile Girit Ayaklanması arasında bir karşılaştırma inşa etme imkânına sahip olabileceğiz, yahut hiç de azımsanamayacak bir şekilde, bunların “Girit Ayaklanmasının” sosyal ve siyasal dinamiklerini anlamamıza katkı sağlayıp sağlayamayacağını test edebileceğiz. Şüphesiz böyle bir yöntem, daha tutarlı bir tarihsel anlatı yaratacaktır.

1.1.1. Kavramlar ve Tanımları

Arapçadan dilimize geçen *ihtilâl* (bozukluk, bozulma, karışıklık düzensizlik) ve bu sözcüğün eş anlamlısı olarak türetilen *devrim* (devir- +im: hızlı, köklü ve nitelikli değişiklik) kelimeleri temel bir değişim ve köklü bir dönüşümle sonuçlanan başarılı bir ayaklanma için kullanılmaktadır. Dönüşüm ve nitelikli değişiklikler, sanılanın aksine sadece siyasal alanlarda gerçekleşmek zorunda değildir. Toplumsal

ve kültürel kurumlar da devrimle birlikte anılabilir.⁶ *Ayaklanma* ise, meşru bir otoriteye karşı açıktan ve cebir kullanmak suretiyle gerçekleştirilen ve başarısızlıkla sonuçlanan hareketler için kullanılır. *Başkaldırı* tabiri de, ayaklanma ile aynı anlamla kullanılsa bile, teknik açıdan daha dar kapsamlı ve kısa süreli muhalif hareketleri tanımlamak için tercih edilir.

Tanımlar üzerinde bir uzlaşmaya varmak da çoğu zaman yeterli değildir. Söz konusu muhalefet hareketlerinin kim tarafından tanımlandığı her zaman büyük bir tartışma olmuştur. Zira ideolojik kaygılar, devlet politikaları veya hiç de *bilimsel* olmayan yaklaşımlar işin içine girer ve böylece tarihsel bir olay bağlamından koparılıp popüler kültürün ve güncel siyasetin vazgeçilmez bir malzemesi haline gelir. *Yunan Bağımsızlık Savaşı* (1821-1829) bu konuda verilebilecek en çarpıcı örneklerden biridir. Dönemin Osmanlı devlet belgeleri ve -istisnaları olmakla birlikte- bu belgelerin dilini kullanmayı tercih eden birçok modern Osmanlı araştırmacısı söz konusu olayı *Yunan İsyanı* olarak adlandırmaktayken, Ege'nin öte tarafına geçildiğinde olaya tamamen farklı bir pencereden bakıldığı görülecektir.

Yunan tarihçiler bu savaşı, *Yunan Devrimi* (Ελληνική Επανάσταση) olarak nitelermekte kendilerince meşru gerekçelere dayanır ve bu hususta hiç de haksız sayılmazlar. Yunan bağımsızlık Savaşı bağlamında konuşacak olursak, Osmanlı otoritesine karşı açıktan, planlı ve silahlı bir mücadele söz konusudur ve bu ayaklanma bir bağımsızlık ile sonuçlanmıştır. Yani sonuçları itibariye bu teknik anlamda bariz bir devrimdir fakat dönemin resmî Osmanlı belgelerinde bu olayın bir isyan olarak nitelendirilmesi veya bu ayaklanmaya katılan Rum'un, Osmanlı otoritesi tarafından ortadan kaldırılması ya da en azından cezalandırılması gereken bir asi olarak görülmesinde de bir sorun yoktur. Sanki tüm mesele tarihçilerin sonraki dönemlerde olaya hangi açıdan baktığıyla doğrudan ilgilidir.⁷

⁶ *Çin Kültür Devrimi* bu alandaki örneklerin başında gelir. Türkiye, İngiltere, Fransa ve ABD yirminci yüzyılda *Kültür Devrimi* ile tanışan ülkelerden birkaçıdır. Detaylı incelemeler için bkz. İağı Yan ve Gao Gao, *Turbulent Decade: A History of the Cultural Revolution*, University of Hawaii Press, 1996; Arthur Marwick, *The Sixties: Cultural Revolution in Britain, France, Italy, and the United States, c.1958-c.1974*, A&C Black, 2011; Şükrü Galib Erker, *Düşün Kökleriyle Türk Kültür Devrimi ve Karşı-Devrim*, Elif Matbaacılık Sanayii, 1976. Erken modern dönemde, doğa bilimleri olarak adlandırılan bilimlerin hemen her alanında yaşanan köklü değişimler ve modern bilimin temellerinin atılması, bu gelişmelerin *Bilim Devrimi* olarak adlandırılmasına neden olmuştur: H. F. Cohen, *The Scientific Revolution: A Historiographical Inquiry*, University of Chicago Press, 1994.

⁷ Yunan Ayaklanmasına dair Osmanlı algısı hakkında farklı bir çalışma için bkz. A. Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, "Yunan Ayaklanması Sırasında Müzayede ve Müsaderelere Dair Bir İnceleme", *Kebikeç*, Sayı: 32, 2011, ss. 131-132. Yunan İhtilali hakkında farklı görüşler için bkz. Samuel

Küçük farklarla birbirinden ayırdığımız yukarıdaki toplumsal muhalefet ve direniş hareketlerinin ortaya çıkmasını engellemek veya bu süreçlerin ardından sosyal ve siyasal istikrarı yeniden sağlamak için iktidarın gösterdiği çabalara da değinmek gerekiyor. Bu bağlamda tanımlanması kaçınılmaz olan en önemli husus *toplumsal düzen* kavramıdır. *Toplumsal Düzen*, birbiriyle ilişkili birkaç farklı anlamı bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan ilki, sistemin bir araya getirdiği toplumsal bir birliktelik ve uyuşma halidir. İkinci -ve bu çalışma kapsamında bizi daha çok alakadar eden- anlamı ise iktidar tarafından yönetilen bir toplumsal kontrol mekanizması olmasıdır. Bu anlamıyla *toplumsal düzen*, insanların normlara itaat etmesine ve toplumsal değerlerin insanlar arasında yerleşmesine hizmet etmektedir. Üçüncü kullanım şekli ise görece benzer hayat tarzı ve davranış kalıplarına sahip bireylerin yarattığı *toplumsal örgütlenme* ile aynıdır.⁸

1.1.2. “Fitne ü Fesad Çıkarmak” ya da Osmanlı’da Tanımlanmak

Erken modern dönemde, Osmanlı otoritesinin genel olarak muhalif protesto eylemlerini ve toplumsal düzen kavramını nasıl tanımladığını bilmek, bu çalışmanın kapsamı bakımından kaçınılmaz bir zorunluluktur. Aynı zamanda bu dönemin yönetim zihniyetinin pratikte nasıl işlediğine dair ilginç ayrıntılar sunması açısından da faydalı bir egzersiz olacaktır. İlk olarak, Osmanlı İmparatorluğu’nda tüm kitlesel protesto hareketleri askerî yahut sivil olmasına bakılmaksızın genel olarak *fitne*, *fesad*, *isyan*, *tuğyan* veya *vak’a* olarak adlandırıldığının altını çizmek gerekir. Osmanlı tarihçilerine göre bu kavramların ifade ettiği ayrıntılar mühimdir ve kullanıldığı yerler çoğu zaman bilinçli bir şekilde seçilir.⁹ Diğer bir deyişle, devletin

Gridley Howe, **An Historical Sketch of the Greek Revolution**, Gallaher&White, 1829; George Finlay, **History of the Greek Revolution**, W. Blackwood and Sons, 1861; Thomas Gordon, **History of the Greek Revolution**, London, 1844; David Brewer, **The Greek War of Independence: The Struggle for Freedom from Ottoman Oppression and the Birth of the Modern Greek Nation**, Overlook Press, 2003; Mübahat S. Kütükoğlu, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar: Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler-Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e kadar)**, Genelkurmay ATASE Yayını, Ankara, 1986, ss. 133-161; Zeki Arıkan, "1821 Yunan İsyanının Başlangıcı", **Askeri Tarih Bülteni**, Cilt: 12, Sayı: 22, 1987, ss. 97-133.

⁸ "Social Order", **The Blackwell Dictionary of Sociology**, Blackwell Publishers, Oxford, United Kingdom, 2000, http://search.credoreference.com/content/entry/bksoc/social_order/0, (22.03.2015).

⁹ Jane Hathaway (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu’nda İsyan ve Ayaklanma**, çev. Deniz Berktaş Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 7.

resmi söylemi hareketin niteliğini belirtmektedir. Şimdi bu kavramların ifade ettiği anlamlara ve kullanım alanlarına bakabiliriz.

Fıkhî bir kullanımı da olan *fitne* sözcüğü dönemin Osmanlı vesikalarında ve vakanüvislerin eserlerinde “toplumsal düzenin altüst edilmesi” gibi bir anlamda kullanılmakta ve “ümmetin birliği ve dirliğine yönelik” önemli bir tehdide işaret etmektedir. Sözlükte “bozmak” ve “mahvetmek” gibi anlamlara gelen *fesad* kelimesi ise, Osmanlılardaki kullanımıyla otoriteye karşı başlatılan “itaatsizlik ve sadakatsizliğin” diğer adıdır. Bu iki kavramın “genel olarak bir arada *fitne ü fesad* tamlaması şeklinde kuvvetli bir anlamda” kullanıldığı görülmektedir.¹⁰ Geleneksel İslam düşüncesinde fitne ve fesat, anarşiye –bir hükümet yokluğuna karşılık gelmektedir.¹¹ Diyebiliriz ki böyle bir tanımlama sayesinde otoriteye karşı girişilen sadakatsizlik ve itaatsizlik ile toplumsal düzen ve ümmetin birliğine yöneltilen tehditler arasında bir paralellik kurulmuş olur. Bu kullanıma, “-askeri ayaklanmalarda daha çok görülmek üzere- hemen hemen tüm geniş çaplı olaylarda” rastlamak mümkündür.¹² Arapça kökenli diğer bir kelime olan “*isyan* ise yine Arapçadan dilimize geçen *tuğyan* ile ikileme oluşturacak şekilde (*isyan ve tuğyanları*) tüm ayaklanmaları adlandırmak” için sıklıkla tercih edilir.¹³

Buradan hareketle, toplumsal veya askerî muhalefete ilişkin bu tanımların ulvi bir amaca hizmet ettiği ileri sürülebilir. Zira arşiv belgelerinde ve kroniklerde tutturulan dilin tek amacı “iktidarın sarsılan otoritesini ve imajını yeniden sağlamlaştırmaktır”. Bu amaçla merkezden gönderilen belgelerde “asilere karşı oldukça tehditkâr bir dil kullanılmakta ve yöneten ve yönetilen herkesin siyasi ve toplumsal konumunun defalarca teyit edildiği” görünmektedir.¹⁴ Diğer bir ifadeyle, Osmanlı diplomatikası olarak da bilinen bu yazışma dilinin, söylemin gücünden yararlanarak alttan alta devletin iktidarını pekiştirdiğini söyleyebiliriz.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu mevzu bahis olduğunda, söylemin sertliği pratik hayatta her zaman aynı karşılığı bulmak zorunda değildir. Asiler için kullanılan ağır ithamlar ve tehditlere rağmen devlet reel politikte duruşundan

¹⁰ Hathaway, s. 8.

¹¹ Richard W. Bulliet, **The Case for Islamo-Christian Civilization**, Columbia University Press, New York, 2006, s. 50.

¹² Hathaway, s. 9.

¹³ Hathaway, s. 10.

¹⁴ Hathaway, ss. 11-14.

“tavizler vererek her zaman bir uzlaşma kapısı” arayabilirdi ki bu çoğu zaman “isyanın bastırılmasından daha ucuza mal olan bir yöntem olabiliyordu.”¹⁵ Kaldı ki, birçok alanda gördüğümüz üzere Osmanlı yönetim zihniyeti, ortadan kaldırmaya muvaffak olamadığı tüm unsurları bünyesine entegre etmeyi çok iyi başarıyordu. Kısaca diyebiliriz ki, Osmanlı’da muhalif hareketlere karşı geliştirilen söylem, en az bunların bastırılması kadar önemliydi. Son tahlilde, Osmanlı yöneticilerinin bu hususun farkında olduğu iddia edilebilir. Bu noktadan hareketle aynı zamanda, farklı nitelikteki vakalar için kullanılan farklı tanımlar ve bunların ifade ettiği siyasal, toplumsal ve dini söylemin, muhalif hareketlere dair kolektif bir hafızanın oluşmasında etkili olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

Osmanlı yöneticilerinin 1770 yılında Girit’te meydana gelen olayları tanımlamak için kullanmayı tercih ettiği kavramlar ve üslup, devlet nezdinde egemen söylemin nasıl oluşturulduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Konuya ilişkin dönemin resmi belgeleri üzerine yapılacak bir okumada ilk olarak adadaki ayaklanmanın ele alınmasında devletin genel politikasıyla tam bir uyumluluk olduğu göze çarpmaktadır. Ayaklanmanın ilk evrelerine ait bir belgede¹⁶ olaylardan net bir şekilde “isyan ve tuğyan” olarak bahsedilmekte ve ilginç bir şekilde “asilerin” geçmişi ile hâlihazırdaki durumları arasında bir paralellik inşa edilmeye çalışıldığı görülmektedir.¹⁷ Bununla da yetinilmeyerek, fermana konu olan şikâyetler neticesinde asilerin nihai hedefi en üst perdeden tescillenmektedir.¹⁸ Bilinçli olsun ya da olmasın, gayrimüslim merkezli bir ayaklanmanın olması nedeniyle yaratılan tüm algı İslam ve Müslümanların çok büyük bir tehlikede olduğu üzerine kurgulanmıştır.¹⁹ En sert ibareler ise ayaklanmanın bastırılmasına yönelik yapılması gerekenlerin anlatıldığı bölümde yer almaktadır: Osmanlı yöneticileri için asiler, vücutlarının ortadan kaldırılarak vilayetin temizlenmesi ve Müslüman ahalinin güvenliğinin sağlanması gereken bir tehdit olarak ilan edilmektedir.²⁰ Diğer bir

¹⁵ Hathaway, ss. 15-16.

¹⁶ **BOA, C. AS.. 35/1597**, Vr. 4 (Evahir-i Zilhicce 1183 // 16-26 Nisan 1770).

¹⁷ *Öteden beri isyan ile me'luf olan Girit ceziresinde vaki' İsfakiye nahiyesi reayası derunlarında muzmer olan melanet ve mefsedetleri icra...* **BOA, C. AS.. 35/1597**.

¹⁸ *İbadullahın emval ve eşyasını nehb ve garet sevdasıyla Moskof keferesine i'aret...* **BOA, C. AS.. 35/1597**.

¹⁹ *Mora ve cezire-i Girit'in ehl-i İslamına isal-i mazarrat ve hasaret kasdında oldukları...* **BOA, C. AS.. 35/1597**.

²⁰ *İsyan ve tuğyanları ve düşmen-i dine ianetleri ve devleti aliyeme ve ehli islama sui-kasd ve hiyanetleri zahir ve mütehakkık ve şer'an kahr ve katilleri vacib ve lazım olur ise bi'l-ittifak üzerlerine*

ifadeyle, tezimizin başlığında da işaret etmeye çalıştığımız üzere, 1770 Girit Ayaklanması, devletin en tepesinden bir isyan olarak nitelenmiş ve bunun gerektirdiği sert bir üslup tercih edilmiştir.

1.2. OSMANLI İDARİ YAPISINDA OTORİTE VE TOPLUMSAL DÜZEN

Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetim zihniyeti, iktidarı meşrulaştırma biçimleri ve toplumsal düzeni ikame etme unsurları çağdaşı diğer imparatorluklar ile benzerlikler arz eder. Diğer bir deyişle, Osmanlı sultanlarının “*kâfir* topraklarına düzenlenecek seferler için dinî argümanlar kullanması ile Habsburg imparatorlarının *kâfir Türkleri* Avrupa'dan atmak için kullandıkları dini söylem” arasında belirgin bir fark bulmak pek mümkün değildir. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu üzerine yapılacak herhangi bir inceleme ve değerlendirmede, imparatorluğun hem Doğudan hem de Batıdan aldığı mirası yadsımadan “Osmanlı devlet mekanizmasını ve toplumsal yapısını karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele almak gerekir.”²¹

Osmanlı İmparatorluğu, on dördüncü yüzyılda küçük ama kararlı bir beylik olarak kuruluşundan büyük bir imparatorluk haline gelinceye değin çeşitli evrelerden geçmiştir. Burada vurgulanması gereken en önemli hususlardan biri, imparatorluğun tüm kurumlarıyla birlikte yüzyıllar boyu büyük bir değişim ve dönüşümü, kimi zaman bilinçli olarak kimi zaman da farkına varmadan gerçekleştirmiş olduğudur.²² Bu sürecin başarılı olup olmadığı, imparatorluğu uzun vadede nasıl bir geleceğe sürüklediği başka bir tartışma konusudur ve tarihçilik mesleği açısından da tuzaklarla doludur. Bu tuzağa düşmeden sürecin kendisine odaklanmamız gerekir. Şöyle ki, Osmanlı sultanlarının kendi otoritelerini ve toplumsal düzeni inşa etme yolculuklarına baktığımızda, imparatorluğun bütün kurumlarıyla tarihsel mirası içselleştirmiş olması ve çağdaşı imparatorluklarla etkileşim içinde bulunmasının bu dönüşüme rehberlik ettiğini söyleyebiliriz.

varıp verilen fetva-yı şerife mucibince seyfi-şeriat-ı garra ile katl ve idam ve tedmir ve istisal idip lefs-i vücud-ı şekavet-aludelerinden vilayeti tanzif ve tathir ve ahaliyi temin ve tatmin eylemeniz fermanım olmağın... BOA, C. AS.. 35/1597.

²¹ Rifaat Ali Abou-El-Haj, **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, çev. Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, (Modern Devletin Doğası), ss. 27–28, 35.

²² Abou-El-Haj, Modern Devletin Doğası, s. 48.

1.2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet

Bilindiği üzere, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu bir rüyaya dayandırılır.²³ Fransız Devrimi arifesinde kralın yatak odasında yaşanan olay gibi, Osman'ın rüyası ve Şeyh Edebali'nin bu rüyayı yorumlamasında tarihsel bir gerçeklikten daha çok, on beşinci yüzyılda bu metnin kaleme alınmasındaki amacın üzerinde durmak gerekir. Zira Osmanlı hanedanının “yönetme hakkı ve otoritesinin kaynağını bu rüyada aramak” yanlış olmayacaktır.²⁴ Özcan'ın da açıkça gösterdiği üzere, Aşıkpaşazade'nin kroniği üzerine yapılacak detaylı bir okuma, ilk dönem Osmanlıların devlet vizyonlarına dair önemli ipuçları sunabilir çünkü metinde kullanılan hâkimiyet dili gelişigüzel kurulmuş değildir. Bu bağlamda “eserde sıklıkla rastlanan *gaza/gazi*, *âl* (aile, sülale) ve *İslam* ile *Müslüman* kavramlarının ilk dönem Osmanlılar için vazgeçilmez meşruiyet unsurları” olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.²⁵

İlk dönem Osmanlıların, *devlet* kavramını nasıl algıladıkları ve tanımladıkları önemlidir. Rifa'at Abou el-Haj, modern araştırmacıların bu kavramı tarihsel olarak sürekli yanlış kullanmalarından yakınır. Abou el-Haj, Andreas Tietze'nin, erken modern Osmanlıların kullanım şekliyle, “devletin meşru başkanının ya da onu temsil edenlerin karar alma yetkisi, gücü” olarak ifade ettiği *devlet* tanımının “daha tatmin edici” olduğunu belirtmekte ve “Tietze'ye göre, *din ü devlet* deyimini muhtemelen bu

²³ Osman Gazi, Şeyh Edebali'ye konuk olduğu bir gün uyuya kalır: “*Osman Gazi uyuyunca rüyasında gördü ki bu azizin koynundan bir ay doğar, gelir Osman Gazinin koynuna girer. Bu ayın Osman gazinin göbeğine girdiği demde göbeğinden bir ağaç çıkar. Gölgesi dünyayı tutar. Gölgesinin altında dağlar var. Her dağın dibinde sular çıkar. Bu çıkan sulardan kimi içer kimi, bahçeler sular, kimi çeşmeler akıtır. Osman Gazi uykusundan uyandı. Sürdü geldi. Şeyhe haber verdi. Bunun üzerine şeyh der ki: 'Oğul Osman! Sana müjde olsun ki Hak Taâlâ sana ve nesline padişahlık verdi. Mübarek olsun. Ve benim kızım Malhun Hatun senin helalin oldu.'* Hemen nikah edip kızını Osman Gazi'ye verdi.” Hüseyin Nihal Atsız (Ed.), **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 7.

²⁴ Caroline Finkel, **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü, 1300-1923**, çev. Zülal, Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s. 2. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna ve egemenliğinin temellerine dair başlı başına bir tartışma bulunmaktadır fakat biz konuya girmeyi lüzumlu görmedik. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Kafadar, **İki Cihan Âresinde**, çev. Ceren Çıkm, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2010; Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969.

²⁵ Emine Sonnur Özcan, “Aşıkpaşazâde Târîhi'nde Hâkimiyet Terminolojisi”, https://www.academia.edu/244315/A%C5%9F%C4%B1kpa%C5%9Fazade_Tarihinde_Hakimiyet_Terminolojisi, (06.06.2015) ss. 1-2.

iktidarın toplum içinde varlığını sürdürme olgusu tarafından üretilen genel iklime işaret eder” diye eklemektedir.²⁶

Bu noktadan hareketle, erken modern Osmanlılar için *devlet* terimini kullandığımızda, günümüzdeki yorumuyla ulus-devlet anlayışının ötesinde, bir “iktidar etme yetkisi” anlaşılmalıdır. O takdirde tüm düzen, bu yetkinin etrafında şekilleniyor olmalıydı. Bu yetki, hanedan veya temel güç odakları arasında belirli amaçlar doğrultusunda kullanılabilirdi. Bu durum, zorunlu olarak devleti ortadan kaldırmaz; hatta bazı durumlarda onun varlığını bir süreliğine garanti altına bile alabilirdi. Ancak bu yetkinin meşruiyetine veya yetkiyi elinde tutan şahsın ötesinde bizzat yetkinin kendisine yönelik ciddi bir saldırı, doğal olarak aynı zamanda devletin de sonu demek olurdu.

1.2.2. Padişahın Otoritesi

Osmanlı İmparatorluğu’nda bir kurum olarak *saltanat* ile *sultanın otoritesi* kutsal ve dokunulmazdı. Padişahlar defalarca tahtan indirilmişti ama saltanat ve otoriteye asla dokunulmamıştı. Zira Halil İnalcık’ın ifadeleriyle²⁷ “her şeyi bir arada ve bir düzen içerisinde tutan, otoriteye duyulan bağlılıktı.” Bildiğimiz gibi başlarda, kadim Türk geleneğine bağlı kalınarak devlet, padişahın ve ailesinin ortak malı sayılsa da, Fatih ile birlikte bu uygulamadan vazgeçilerek devletin tüm topraklarının ve üzerindeki her şeyin tek sahibi padişah olmuştu. Mutlak otorite ve kanun koyma yetkisi sadece ona aitti. Diğer bir ifadeyle, “devletin tek sahibi padişahı ve toprakları üzerinde istediği gibi tasarruf etme yetkisi sadece ona hastı.” Devlet işlerine ait her karar, her zaman son noktada onun emri ile hayat bulurdu. Bu hususlara, “bürokratik ve diplomatik yazışmaların her aşamasında dikkat edilirdi. Padişahın hâkimiyeti ve otoritesi bu yazışmalarla defalarca teyit edilerek” adeta perçinlenirdi. Geleneğin ötesinde bir hâkimiyet göstergesi olarak, “çıkarılan tüm kanunlar, kararlar bizzat onun ağzından kaleme alınır ve onun mührü ile tescillenirdi.” Bu gelişigüzel yapılan bürokratik bir işlemde çok daha büyük bir amaca hizmet ediyordu. Çünkü

²⁶ Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası*, ss. 48-49.

²⁷ Bu paragraf bütünüyle, Halil İnalcık’tan yararlanılarak oluşturulmuştur. Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 2**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, (Devlet-i Aliyye), ss. 43-44.

“fermanlarda kullanılan kalıplaşmış ibareler ve padişah mührü,” otoriteyi devlet erkânı nezdinde görünür kılan en önemli sembollerdendi. Gerçek hayatta “bu otoriteyi, padişahın mührünü teslim ettiği ve *vekil-i mutlak* olarak atadığı veziriazam imparatorluğun merkezinden en ücra köşelerine kadar etkin kılmakla vazifeliydi.” Doğal olarak “sadece padişah tarafından atanabilir ve yine padişah tarafından görevden alınabilirdi.” Devlet idaresindeki bu en yüksek rütbenin sorumluluğu da bir o kadar büyük olmalıydı. Bu açıdan sadrazamın, “temsil ettiği padişahın otoritesine hanel getirecek herhangi bir harekette bulunması affedilebilir bir durum değildi” ve tarihte onlarca örneği olduğu üzere cezaların en şiddetlisiyle karşılık bulurdu. Bir zamanın “makbüllerinin maktul olması” işte bu kadar hassas bir dengeyi işaret etmekteydi.²⁸ Sonuç olarak, Osmanlı saltanatı tartışılmazdı ve bununla boy ölçüşmeye kalkışan herkes, sonsuza kadar susturulurdu.

Ancak bu durumun uzun süre böyle devam etmesi mümkün değildi. On altıncı yüzyılın sonlarından itibaren devlet idaresindeki yeni düzenlemelerle birlikte, padişahın gerçek hayattaki mutlak otoritesinin izdüşümleri bir grup güç odağı için siyasi mücadele alanı oluşturmaya başladı.²⁹ Fakat bu durum kaynağını saltanatın yarattığı güçten aldığından devletin dirliğine önemli bir tehdit oluşturmuyordu. Gösterilen tüm mücadele bu gücü yok etmek için değil ondan daha fazla çıkar sağlamak içindi. Bu da kaçınılmaz olarak otoritenin kendini sürekli yeniden yaratmasını beraberinde getiriyordu.

On sekizinci yüzyılın geneline baktığımızda da, saltanatın mutlak otoritesini tehdit eden herhangi bir sorunla karşılaşmadığını görürüz. Hatta, Suraiya Faroqhi’ye göre, Osmanlılar açısından on sekizinci yüzyılın en büyük felaketlerinden biri olan “1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı bile, bir bütün olarak hanedanın varlığını tehlikeye atmamıştır.”³⁰ Fakat bu yüzyılda vurgulanması gereken en önemli gelişmelerden biri, artan ademi merkezîyetçilikle beraber yerel güç sahiplerinin (ayanlar), padişahın mutlak egemenliği ile boy ölçüşemeyecek olsalar bile, buldukları bölgelerde idari ve iktisadi kontrolü ele geçirmede başarılı oldukları gerçeğidir. Ancak bunlardan hiçbiri on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar

²⁸ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, ss. 43-44.

²⁹ Gábor Ágoston ve Bruce Alan Masters (Ed), *Encyclopedia of the Ottoman Empire, Facts on File Library of World History*, Facts On File, New York, 2009), s. 154.

³⁰ Suraiya Faroqhi, *Another Mirror for Princes: The Public Image of the Ottoman Sultans and Its Reception*, Isis Press, İstanbul, 2008, (Another Mirror for Princes), s. 7.

padişahın mutlak egemenliğini sorgulamaya cüret etmedi. Zira taşradaki ayanlar da merkezdeki güç odakları gibi varlıklarını bu otoritenin gücünden almaktaydı.

Yukarıda da ifade edildiği gibi devlet düzeninin işlerliğini sağlayan tek karar mercii olan padişah, tüm denetimlerin üzerindeydi ve kimseye hesap vermezdi. Buna rağmen yine de dikkat etmesi gereken bir takım hususlar vardı. Hiç şüphe yok ki, imparatorluk sınırları içinde yaşayan herkes padişahın buyruğuna tabiydi. Ancak durum böyle bile olsa, padişah dahi otoritesini daim kılabilmek için toplumsal bir kabule muhtaçtı. Şeriata mugayir bir harekette bulunamazdı; padişahın aldığı tüm kararlar bir şekilde İslami kurallara uygun –veya birçok olayda gördüğümüz üzere kitabına uydurulmuş olmalıydı. Bu amaç doğrultusunda en yetkili din görevlisi ilan ettiği şeyhülislamı kendine yakın tutmakta fayda görürdü. İsteddiği bir fetvayı alamaması durumunda ise saray içindeki politik dengelere de dikkat ederek şeyhülislamı görevinden alıp daha itaatkâr bir ilim ehlini o makama çıkarabilirdi. Bu çok hassas bir dengeydi. Zira bir padişahın tahtan indirilmesi için dini meşruiyetini yitirdiğinin ispat edilmesi yeterliydi. Bunun tek yolu ise padişahın bizzat atadığı şeyhülislamın vereceği bir hal fetvasından geçiyordu. Diğer bir ifadeyle padişah saray ve toplum nezdindeki otoritesi için kendi inşa ettiği dini bir kurumun onayına muhtaçtı.³¹ Dolayısıyla söz konusu kurumda işler hepten çığırından çıktığında, yönetsel bir değişikliğe gidilmesi veya eski düzenin geri getirilmesi istendiğinde, oluşan farklı güç odakları tarafından ileri sürülebilecek bir karttı.

1.2.3. Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplumsal Düzen

Sultan II. Mehmed'in, İstanbul'u ele geçirdikten sonra kendini *Kayser* ilan etmesi ve hükmettiği coğrafyadan kaynaklanan Roma'nın mirasına sahip çıkmadaki tükenmez arzusu, yeni bir imparatorluğun yükselişinin temel motiflerini oluşturmaktaydı.³² İmparatorluğun sınırları, birbiri ardına gerçekleştirilen seferlerle birlikte, erken modern dönemde çoktan üç kıtaya ulaşmıştı. Bu seferler neticesinde

³¹ On yedinci yüzyılda tahtından indirilen dört padişah ve müteakip yüzyıllardaki hal olayları istisnasız bu yöntemle gerçekleştirilmişti. Halil İnalcık, "Padişah," **TDVİA**, Cilt:34, İstanbul, 2007, ss 142-143. Genel hatlarıyla Osmanlı'da padişahlık kurumu için bkz. Osman Kaşıkçı, **Osmanlı'da Devlet Başkanlığı**, Işık Yayıncılık Ticaret, İstanbul, 2014.

³² Dariusz Kolodziejczyk, "Khan, Caliph, Tsar and Imperator: The Multiple Identities of the Ottoman Sultan", **Universal Empire: A Comparative Approach to Imperial Culture and Representation in Eurasian History**, (Ed. Peter Fibiger Bang ve Dariusz Kolodziejczyk), Cambridge University Press, 2012, s. 183.

devlet elbette sadece yeni topraklar elde etmiyor; kazanılan topraklar üzerinde yaşayan halklar da, dilleri ve -çoğu zaman da- dinleriyle birlikte artık imparatorluğun önemli bir parçasını teşkil ediyordu. Diğer bir deyişle, Osmanlı toplumu doğal olarak çeşitli etnik, kültürel, dilsel ve dinsel unsurların birlikteliğinden oluşuyordu.³³ Bu karmaşık yapının dengede tutulması, devletin bekasıyla doğrudan ilgiliydi ve bu denge toplumsal düzenin belkemiğini oluşturmaktaydı. Zorunlu olarak her zaman pamuk ipliğine bağlı olmasa da, dengenin ciddi şekilde sarsılması toplumsal düzende kapanmaz yaraların açılmasına neden olabilmekteydi.³⁴ Toplumsal yapının ve düzenin dengede kalması, temel bazı dinamiklere bağlıydı.

Toplumun geneline hâkim olan etnik çeşitlilik, devletin yönetim mekanizmasında yer alan seçkinleri de kapsamaktaydı. Bunlara, “yolu bir şekilde imparatorluğun kalbine düşüp orada kalan çeşitli milletlerden yabancılar” da dâhildi.³⁵ İmparatorluk nüfusunun çeşitliliğini ifade etmek için üretilen “yetmiş iki buçuk millet”³⁶ tabiri, masum bir abartı olmanın ötesinde, devletin imparatorluk kimliğini tesciller nitelikteydi. İmparatorluk toprakları üzerinde gerçekten de “yetmiş iki buçuk millet” yaşamıyor olsa bile çok etnikli, dilli ve kültürlü bir toplumu belirli bir düzende ve dengede tutmak mahir bir siyasi aklı gerekli kılmaktaydı. Osmanlıların bu sorunu, *pragmatizm* ve *esnekliği* de bünyesinde barındıran *millet sistemi* isimli kompleks bir yapı ile pratik bir çözüme kavuşturduğu söylenebilir.³⁷ Erken dönem Osmanlılarda toplumsal düzenin inşasını anlayabilmek için millet sisteminin yapısına ve işleyişine kısaca bakmak gerekmektedir.

³³ Heath W. Lowry, **The Nature of the Early Ottoman State**, SUNY Press, 2012, s. 133; Yuluğ Tekin Kurat, “Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 4 Toplum, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 218-219.

³⁴ On sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren ve uzun on dokuzuncu yüzyıl boyunca toplumsal düzeni yeniden bir dengeye oturtmak, imparatorluğun en müşkül vazifelerinden biri olmuştur: Victor Roudometof ve Roland Robertson, **Nationalism, Globalization, and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans**, Greenwood Publishing Group, 2001, ss. 31–32.

³⁵ Suraiya Faruqi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam - Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 51.

³⁶ Salim Gökçen ve Abdulkadir Gül, **Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnabiler Meselesi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2010, s. 36.

³⁷ Yavuz Ercan, “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 4 Toplum, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 198.

1.2.4. Erken Modern Dönemde Millet Sistemi

Osmanlı idari sistemindeki kullanım şekliyle *millet* kavramı, bünyesinde etnik ve dinî unsurlar barındırmaktaydı. Dahası, din ve millet kavramlarının sıklıkla birbirinin yerine ve eşiti olarak kullanıldığı da olurdu. Şemsettin Sami'nin tanımı ile *millet*, “bir dine bağlı çeşitli ırk ve dile mensup toplulukların ortak adıydı.”³⁸ Osmanlı İmparatorluğu, mirasını devraldığını iddia ettiği selefleri gibi, dil ve kültür çeşitliliğini beraberinde getiren çok etnikli bir toplumsal yapı ve yönetim modelini tercih etmişti. Bu noktadan hareketle, bir hususun özellikle vurgulanması gerekir: *Millet sistemi*, sanılanın aksine bir hoşgörü veya sultanın lütfundan ziyade, toplumsal ve yönetsel ihtiyaçlar için zamanın ruhuna uygun olarak tasarlanan pratik bir çözümdü.³⁹

Millet sisteminin temeli, İslam hukukuna dayanmaktaydı. Şeriatın hâkim olduğu bölgelerde toplum, ehli İslam ve gayrimüslimler olmak üzere ikiye ayrılırdı. İkinci kısma, İslam fıkında genel itibariyle ehli kitap olarak adlandırılan *Hristiyan* ve *Yahudiler* ile tam olarak kimlerin kastedildiği biraz tartışmalı olan *Sâbiîn* girerdi. Bunların hepsine birden, “koruma altında olduklarını ifade etmek için *ehli zimmet*” denmekteydi. İslam beldesinde sürekli ikamet etme hakkına sahip olan ehli zimmete, belirli şartlar altında can ve mal emniyeti ile ibadet serbestisi sağlanırdı. Dini gerekçeler ve ekonomik kaygılarla zimmiler on dokuzuncu yüzyıla kadar askerlik hizmetinden muaf tutulmuştu. Buna karşın zimmiler, söz konusu korunmanın bir bedeli olarak, ehli İslam'dan alınmayan, cizye ve haraç gibi vergileri ödemekle mükelleflerdi.⁴⁰

Özetlemek gerekirse *millet sistemi* ile imparatorluk toprakları üzerinde yaşayan toplumları dinî, mezhebî ve sonraki süreçte etnik ayrımlar gözetilerek örgütlemek ve yönetmek amaçlanmıştı. Millet sistemini Roma, Bizans ve benzeri diğer imparatorluklardaki toplumsal düzenlerden ayrılan en bariz özellik, sistemin temelde İslam hukukundan esinlenilerek dinî bir yapıda kurgulanmış olmasıydı.

³⁸ Bilal Eryılmaz, “Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 4 Toplum, (Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 236.

³⁹ Kemal H. Karpat, **Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays**, Brill, 2002, ss. 611-612.

⁴⁰ Cevdet Küçük, “Osmanlı Devleti'nde “Millet Sistemi””, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 4 Toplum, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 208

Diğer bir deyişle, ehli kitaptan olan Hıristiyan ve Musevi topluluklar ayrı birer cemaat olarak tanımlanmış ve bu cemaatlere dinî ve kültürel tolerans gösterilmiştir. Ortodoks Rumlar, Gregoryen Ermeniler ve Museviler erken modern dönemde bu sistemin ana unsurları olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda, etnik köken esas alınarak millet sistemine yeni cemaatler eklenmiş ve sistem baştaki pratik amacından hayli uzaklaşmıştır.⁴¹

İlk dönem Osmanlı idari teşkilatlanmasında, özellikle imparatorluğun Balkan topraklarında millet sisteminin erken örneklerini görmek mümkün olsa da, İstanbul'un alınışından sonra sistemi formüle eden Sultan II. Mehmed'in kendisidir. Fetihden sonraki süreçte Rum-Ortodoks Kilisesini İstanbul'da muhafaza ederek, gösterişli bir törenle Kiliseye bizzat Patrik ataması ve bir beratla onu "millet başı" olarak ilan etmesi zincirin ilk halkasını oluşturmuştu. Sultan II. Mehmed beratında, "kiliselerin korunacağını; evlenme, boşanma, veraset ve definlerin kendi dini vecibelerine göre yürütebileceklerini" vurgulamaktaydı. Bununla birlikte, "Kiliseye dini ve idari bir özerklik" tanınmaktaydı. Patrik, Osmanlı paşası unvanı ile Osmanlı bürokrasisi içine dâhil ediliyor ve Kilise bir kurum olarak imparatorlukla bütünleşmiş oluyordu. Sultan II. Mehmed, benzer uygulamaları Ermeni Gregoryen Kilisesi için de gerçekleştirmişti. Sistemin inşasında pratik gerekçeler en başta gelmekteydi. Bu sebeple erken modern dönemde, farklı dinî bir mezhepten olmalarına rağmen Süryaniler için ilk başta ayrı bir cemaat teşkil edilmemiş, Ermeni Cemaatine bağlı olarak sistemin içine dâhil edilmişlerdi. İmparatorluk topraklarında yaşayan tüm Museviler –Yahudi inancının gereklerine aykırı bir şekilde-Hahambaşılık kurumu ile bir çatı altında birleştirilmişti. Bu şekilde, İslam şeriatı ve geleneğinden hareketle din ve mezhep temeline göre kurgulanan dört millet (Müslümanlar, Ortodoks Rumlar, Gregoryen Ermeniler ve Museviler) Osmanlı toplumunu meydana getirmekteydi.⁴² Milletler arasında bir üstünlük sıralaması olsa da, onları birleştiren ortak çatı Osmanlı kimliği idi.⁴³ İmparatorluk nüfusunun önemli bir kısmı kuşkusuz gayrimüslimlerden oluşmaktaydı.⁴⁴ Büyüyen imparatorluğun artan ihtiyaçları için becerikli ellerden hiçbir zarar gelmezdi.

⁴¹ Küçük, s. 212.

⁴² Ercan, ss. 199-201.

⁴³ Eryılmaz, s. 238.; Abou-El-Haj, Modern Devletin Doğası, s. 37.

⁴⁴ On yedinci yüzyılın sonlarında Osmanlı nüfusunun 30 milyonu çoktan aştığı ve nüfusunun üçte birinin gayrimüslimlerden meydana geldiği tahmin edilmektedir: Kemal H. Karpat, **Osmanlı**

Erken modern dönemin toplumsal düzen algısında hoşgörünün birincil amaç olmadığını söylemek, bazı Osmanlı tarihçilerinin tercih ettiği bir açıklama olmasa da,⁴⁵ Osmanlı yönetim zihniyeti için daha tatminkâr bir değerlendirme olacaktır.⁴⁶ Bununla birlikte, Millet sistemi, siyasi endişelerin ötesinde, toplumsal düzeni örgütlemek için sayısız pratik fayda sunmaktaydı. Osmanlılar, devlet egemenliğini yerleştirme ve toplumsal düzeni sağlamanın yolunu, cemaatleri birbirlerinden kesin çizgilerle ayırmakta bulmuştu.⁴⁷ Her milletin kendi özgünlüklerini muhafaza etmesi, yönetsel mekanizmaları daha az yoracaktı. Zira bu şekilde, kendiliğinden oluşan bir denetim söz konusu olmaktaydı. Örneğin, millet sistemi bünyesinde bulunan cemaatlerden birine mensup olan bir gayrimüslim, adi bir suç işlediğinde veya devlete ait mali bir yükümlülüğünü yerine getirmediğinde, cemaat üyelerinin bu sorunu kendi aralarında çözmeleri gerekirdi. Böylece, bir gayrimüslim hem kendi cemaatine hem de devlete sorumlu olarak, yapacağı hareketin sonucunu iki kez düşünmek zorunda kalıyordu. Millet sistemi düzgün bir şekilde işlediği sürece, toplumsal düzende kontrollü bir denge sağlanabilmekte ve herhangi bir sorunla karşılaşıldığında sisteme içten ve en kısa sürede müdahale edilebilmekteydi.⁴⁸

Millet sistemi bünyesinde Müslümanlar, en muteber asli unsurlarındandı ve etnik fark gözetilmeksizin hepsi halife⁴⁹ sıfatını taşıyan padişaha doğrudan biat ederdi. Müslümanlar için en yüksek dinî otorite padişahın kendisiydi. Hıristiyan ve Musevi topluluklar açısından bakıldığında, milletbaşı olan Patrik ve Hahambaşılarının idari olarak doğrudan sultana bağlı olması, bir anlamda padişahın tüm gayrimüslim reayanın da siyasi lideri ve koruyucusu olduğunu teyit etmekteydi.

Modernleşmesi-Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus, çev. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan, İmge Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 42.

⁴⁵ Küçük, s. 21 ve Eryılmaz, s. 238'de başvurulan makalelerinde millet sistemini hoşgörü ekseninde değerlendirmeyi tercih etmişlerdir.

⁴⁶ Avigdor Levy, **Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth through the Twentieth Century**, Syracuse University Press, 2002, s. 91.

⁴⁷ Nuri Adıyeke, "İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 4 Toplum, (Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ("Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair"), s. 256.

⁴⁸ Adıyeke, "Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", ss. 255-256.

⁴⁹ Osmanlı hilafet tartışmaları hakkında geniş bir literatür değerlendirmesi için bkz. Ş. Tufan Buzpınar, "Osmanlı Hilafet Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi," **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2004. Halil İnalçık'ın hilafet hakkındaki görüşleri için bkz. Halil İnalçık İle Söyleşi: "Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir", Söyleşiyi Yapan: İlber Ortaylı, Cogito: Osmanlılar Özel Sayısı, Sayı: 9, 1999, ss. 36-37.

1.2.5. “Yerel Geleneksellikler” ya da Yönetmel Esneklikler

Erken modern Osmanlılarda toplumsal düzeni sağlamak için başvurulan diğler bir yöntem ise yönetmel esneklik ve yerelliklerin muhafazasıydı. İmparatorluğun Arap topraklarında bu hususa daha çok rastlansa bile, gayrimüslimlerin nüfusun çoğunluğu oluşturduğu batı topraklarında da sayısız örneğe rastlamak mümkündür. Başka bir ifade ile Osmanlılar çoğu zaman sıfırdan bir yapı inşa etmek yerine, ele geçirilen yeni bölgelerdeki yerleşik düzeni korumayı ve devam ettirmeyi tercih etmişlerdir. Yerel elitler Osmanlı idaresi içinde yönetici olarak tanınabilmiştir.⁵⁰ Bazı örneklerde görüldüğü üzere Osmanlılar bazen bölgedeki seleflerinden tevarüs eden vergi kalemlerini ve miktarlarını bile değiştirmeye gerek duymuyordu.⁵¹

Tüm bu çabanın, vergilerin daha düzenli toplanması için gösterildiği iddia edilebilir. Kısmen doğrudur da. Ancak, iktisadi gerekçeler söz konusu politikayı açıklamak için yeterli değildir. Bir kere, Osmanlı yönetim zihniyetinde toplumsal düzen, ekonomik gerekçelerden daha önce gelir. Bunun altında basit bir mantık yatmaktadır: Düzenin olmadığı yerde, vergi de toplanamaz. Bunun bir gereği olarak erken modern Osmanlıların yerel farklılıkları, gerektiğinde yönetmel mekanizmaları esnetmek suretiyle, genel yapının bir parçası haline getirmeyi başardığı söylenebilir.⁵²

Toplumsal düzenin yönetmel zihniyetini, kadim Ortadoğu ve Hint geleneğine kadar uzanan *daire-i adalet*⁵³ sistemi oluşturmaktaydı. Adalet dairesinin Osmanlı yorumu, Kınalızâde Âli'nin elinden çıkmıştı. Dairenin bileşenlerinden herhangi birine bir zarar gelmesi tüm işleyişi yerle bir ederek devletin yıkılmasına neden olabilirdi.⁵⁴ Adalet dairesindeki sıralamaya göre toplumsal huzurun ve refahın altında

⁵⁰ Osmanlı İmparatorluğunda esneklik politikasıyla ilgili bilgilerimin çoğu Karen Barkey'nin muhteşem eserinden gelmektedir. Karen Barkey, **Empire of Difference the Ottomans in Comparative Perspective**, Cambridge University Press, Leiden 2008, ss. 17, 59, 70-72.

⁵¹ Nuri Adıyeke bu durumu çok güzel bir ifade ile “Yerel Geleneksellikler” şeklinde formüle etmiştir. Nuri Adıyeke, “Osmanlı Siyasal Sistemi İçinde Yerel Geleneksellikler”, **Düşünen Siyaset**, Sayı: 7, Ağustos-Eylül 1999, ss. 211-215. Arap bölgelerindeki benzer uygulamalar için bkz. Mustafa Öztürk, “Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi,” **History Studies**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2010, ss. 328-329.

⁵² Barkey, ss. 294-296.

⁵³ *Mülk zabt eylemez illa leşker / Leşkeri cem' idemez illa mâl / Malı cem' eyleyen raiyyettir / Raiyyeti kul ider padişah-ı aleme adl / Adldir mucib-i salâh-ı cihan / Cihan bir bağdır dıvarı devlet / Devletin nâzımı şeriattır / Şeriate olamaz hiç hâris illa mülk.* Kınalızâde Ali Çelebi, **Ahlâk-ı Alâî**, Bulak, 1833, s. 47.

⁵⁴ Linda T. Darling, **Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660**, Brill, Leiden, 1996, ss. 283-284.

adalet yatmaktaydı ve adaleti sağlayacak olan da padişahın otoritesiydi. Millet sistemi penceresinden bakıldığında adalet dairesinin bu ilkesi, erken modern Osmanlı hukuk sisteminde görülebilir. Ehli zimmiye kendi inançlarına göre mahkeme edilme serbestisi sağlanması, padişahın adaletine dayanan düzenin bir parçasıydı.⁵⁵

Erken modern dönemde, toplumsal düzenin muhafazası ve devamlılığı kaçınılmaz olarak toplumsal huzuru temin eden güvenlik politikalarını gündeme getirmekteydi. Millet sistemi bünyesinde farklı cemaatten insanların yaşadığı mahallelerden oluşan Osmanlı şehirlerinde güvenlik meselesi en başta yerel bir endişeyi ifade ediyordu. Kişiler mahallenin organik birer parçası olduğundan, mahallede meydana gelecek herhangi büyük bir sorundan da hep birlikte sorumluydu. Herkesin oturduğu yerde kalması ve zorunlu olmadıkça yer değiştirmemesi, devlet nezdinde bireyler üzerindeki kontrolü perçinlemekteydi. Millet sistemi belirli alanlarda cemaatlere yaşam alanı sunarken, diğer taraftan onları kontrol ve yönetim aygıtı olarak devletin hizmetine sokuyordu. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı toplumsal düzeninin emniyeti büsbütün millet sisteminin düzgün bir şekilde işlemesine terk edilmiş görünüyor.

1.3. BİR MUHALEFET ARACI OLARAK OSMANLI TOPLUMSAL DÜZENİNDE “İSYAN” ETMEK

Avrupa merkezci bir perspektiften bakılacak olursa, Osmanlı İmparatorluğu’nda on dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başlarına kadar “Batılı” anlamda bir *sivil toplum*, *kamusal alan* veya *toplumsal muhalefetten* bahsetmek söz konusu değildir. Ancak toplumsal kurum, mekân ve hareketlerin “Batılı” anlamda olması gibi bir zorunluluk da yoktur. Bunun en temel nedeni, “Osmanlı İmparatorluğu’nda devlet ile toplum arasındaki ilişkinin, batıda olduğu gibi bir takım anlaşma ve yasalara bağlı olmamasıdır.”⁵⁶ Bir önceki bölümde

⁵⁵ Osmanlı sultanlarının bu amaç doğrultusunda bazen, gelenekten gelen güçleriyle, tabi oldukları İslam şeriatının sınırlarını zorladıkları bile olurdu. Örneğin, İslam şeriatına alenen zıt olmasına rağmen II. Mehmed *kardeş katli*ni yasallaştırabilmiş ve Sultan Süleyman’ın şeyhülislamı Ebu’s-Suud Efendi de *para vakıfları* için çıkar bir yol bulabilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Akman, **Osmanlı Devletinde Kardeş Katli**, Eren, İstanbul, 1997; İsmail Kurt, **Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1996.

⁵⁶ Serdar Öztürk, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kamusal Alanın Dinamikleri,” **Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 21, 2005, s. 98.

çerçevesini çizmeye çalıştığımız gibi bu ilişkinin temel belirleyicisi devletin halk üzerindeki mutlak otoritesiydi. Ancak durum bu bile olsa, yakın tarihlerde yapılan birçok çalışma, “basının henüz toplumsal hayata girmediği dönemlerde dahi, seçkin veya sıradan Osmanlıların kamuoyu oluşturma ve belli sınırlar içinde otoriteye muhalefet etme imkânı elde ettiklerini” ikna edici bir şekilde ortaya koymaktadır.⁵⁷

Kamusal bir alan olarak Osmanlı kahvehaneleri üzerine yapılan çalışma ve değerlendirmeler, tarihsel bağlamda bu mekânlarda kamuoyunun -ve bazı durumlarda da yönetime karşı toplumsal hoşnutsuzluk ve muhalefetin- nasıl oluştuğunu gözler önüne sermektedir.⁵⁸ On yedinci yüzyılda tahta geçen birçok padişahın ve devletin icrasından sorumlu bir grup üst düzey devlet yetkilisinin kahvehanelerle barışık olmaması boşuna değildir. Peşi sıra çıkan yangınlar ve toplumda zuhur eden ahlaksızlıkların baş müsebbibi olarak kahvehanelerin işaret edilmesi bu düşmanlığın meşruiyeti için sağlam dayanaklar oluşturmuş gibi görünmektedir. Bununla birlikte kahvehanelere karşı geliştirilen dini bir söylem de onların yasaklanmasını kolaylaştırmış olmalıdır. Ancak, devletin gerçekte çekindiği asıl mesele kahvehanelerin kontrol edilemez bir mekân olmasıdır çünkü buralarda yönetime ve bir takım devlet yetkililerine karşı eleştiri ve muhalefetin yükselmesi işten bile değildir. Tebaanın devlet işlerine ve sarayın işleyişine dair fikir beyan etmesi veya en azından eleştiride bulunması alışılmış bir durum olmadığı gibi kabul edilir bir davranış da değildir.⁵⁹ Kısaca, kahvehaneleri Osmanlı kamusal mekânları olarak ele almak devlet ile toplum arasındaki ilişkinin yeniden kurulmasında önemli bir örneklik teşkil etmektedir.

Erken modern dönemin en etkin muhalefet aracı kuşkusuz ayaklanmalardır. Bu bakımdan ayaklanmaların hepsini -toplumsal yapının hangi katmanından geldiğine bakmaksızın ve ayırım gözetmeksizin- otoritenin ve kimi zaman da otoritenin temsilcilerinin bazı uygulamalarına karşı bir muhalefet aracı olarak okumakta bir sakınca yoktur. Ancak bu iş o kadar da kolay değildir. Zira imparatorluğun reflekslerini hem merkezde hem de taşrada hayli yoran “bu

⁵⁷ Öztürk, s. 99.

⁵⁸ Ahmet Yaşar, “Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane Literatürü,” **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2005, ss. 237-256.

⁵⁹ Ralph S. Hattox, **Coffee-Houses and Urban Society in the Mamluk and Ottoman Lands in the Fifteenth and Sixteenth Centuries**, Princeton University, 1982. Savaş Çağlayan, “Anadolu’nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane,” **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 29, 2013, ss. 95-110.

hareketleri tanımlayıcı genel bir başlık altında toplamak veya gruplandırmak” pek mümkün görülmemektedir.⁶⁰

Sosyoekonomik ve politik şartlar, bölgesel ve dini farklılıklar, isyancıların nihai hedefleri ve devletin tavrının, ayaklanmaları birbirinden ayıran özgün nitelikleri teşkil ettiğini tahmin etmek zor değildir. İrili ufaklı birçok ayaklanmanın araştırmacılar tarafından bağımsız birer çalışma konusu yapılmış olmasının nedeni belki de toplumsal hareketlerin bu doğal karakterinden kaynaklanmaktadır. On altıncı yüzyılın sonu ile on yedinci yüzyılın başlarına damgasını vuran Celali İsyancıları; 1703 İsyanı; Sekban ve Sarıca İsyancıları ve 1730 Patrona Halil İsyanı monografik çalışmalara konu olan belli başlı örneklerdir. Diğer bir deyişle, erken modern Osmanlı isyanlarının genel yapısını ortaya koyan kuramsal bir çalışmaya rastlamamak, bir eksiklik olduğu kadar, bir zorunluluktan ileri gelmektedir.

1.3.1. Erken Modern İsyancıları Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Klasik dönem Osmanlı isyanları üzerine ciddi şekilde kafa yoran ilk çalışmalardan biri Mustafa Akdağ tarafından yapılmıştır.⁶¹ Akdağ’ın 1550-1603 yılları arasındaki Celali İsyancıları için geliştirdiği yaklaşımı, Osmanlı isyanlarına bakışta klasik modelin en bariz örneklerinden birini göstermektedir. Akdağ, çalışmasında dönemin sosyal ve ekonomik arka planına oldukça fazla önem vermiştir. Tahıl üretimindeki düşüş, değerli metallerin azalması, ticari alanda yaşanan zorluklar, devlet işleyişinde yaşanan aksaklıklar isyanları hazırlayan en önemli özellikler olarak sunulmuştur. Akdağ, aynı dönemde Avrupa’da da görülen bu tür ekonomik sorunların Osmanlılar tarafında aşamadığını ve sonuçta bu şartlar altında gelişen toplumsal rahatsızlığın Celali ayaklanmalarını tetiklediğini iddia etmektedir.⁶² Osmanlı gerileme paradigmasının temellerini oluşturan dönemin layihaları ve kronikleri, Akdağ’ın çalışmasını önemli ölçüde şekillendirmiştir.

⁶⁰ Hathaway, s. 7.

⁶¹ Mustafa Akdağ, **Celali İsyancıları (1550-1603)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963.

⁶² Akdağ, ss. 13-22.

Rüşvet, kötü yönetim, savaşlar ve adaletsiz vergiler, söz konusu isyanlar için dönemin belgelerinde göze çarpan en belirgin nedenler arasında yer almaktadır.⁶³

Akdağ, Celali isyanlarını birkaç parçaya ayırarak incelemeyi tercih etmiş ve dini nitelikli olan “*Şeyh Celal ve Baba Zinnun Ayaklanmalarına değinmeyi gerekli görmemiştir.*” Bu ayaklanmaların genel Celali İsyanlarından farklı niteliğe sahip olduğunu düşünmektedir. Akdağ’a göre, “isyanlara karışanların temel motivasyonu otoriteyi ortadan kaldırmak değil, bu zor durumlarda devletin gölgesi altında çıkarlarını sağlamlaştırmaktır.”⁶⁴ Gündoğdu’nun ifadesi ile Akdağ, Celali isyanlarını, otoriteyi ortadan kaldırmak veya bazı kurumları dönüştürmeye yönelik radikal bir hareket olarak değerlendirmez ve Celali isyancılarının Osmanlı devletini ortadan kaldırarak kendi yönetimlerini kurma niyetleri olduğunu iddia eden görüşleri yadsımaktadır. Celali isyanları yerine Celali *mücadeleleri* deyimini tercih etmesinin altında bu gerekçe yatmaktadır.

Akdağ’ın değerlendirmelerine büyük ölçüde katılmakla birlikte aynı konu üzerinde çalışan Willian Griswold, kıyıda köşede kalan önemli birkaç ayrıntıya dikkat çekmeyi başarmıştır. Celali isyanlarının çıkmasında İran etkisinin abartıldığını iddia ettiği gibi, Canbuladoğlu’nun Ali Paşa gibi Osmanlı otoritesini ortadan kaldırarak kendi yönetimini kurmaya yönelik ayrılıkçı girişimlerin varlığını ortaya koymaktadır.⁶⁵

Ahmet Yaşar Ocak, Akdağ’ın çalışmasında konu ettiği isyanların dışında tamamen farklı bir muhalefet hareketine odaklanmıştır.⁶⁶ Fikrî bir temele dayanan *Sûfî* başkaldırıları, Osmanlı hanedanının meşruiyetini tamamen inkâr ettiği gibi devletin üzerine yükseldiği kurucu sütunları da tehdit etmektedir. Ocak, *isyân* ile *kıyam* arasında temel bir ayrıma gitmektedir. Bu iki kavram asla aynı değildir ve birbiri ile karıştırılmamalıdır. *İsyân* çoğu zaman merkezi otoriteye karşı silahlı bir muhalefeti işaret ederken, *kıyam* fikrî bir temelde doğrudan siyasi bir amaç gütmektedir. Celali isyanlarının aksine, *Sûfî* kıyam hareketleri Osmanlı hanedanının

⁶³ Birol Gündoğdu, **Ottoman Constructions of the Morea Rebellion, 1770s: A Comprehensive Study of Ottoman Attitudes to the Greek Uprising**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Toronto, 2012, (Greek Uprising), s. 133.

⁶⁴ Gündoğdu, Greek Rebellion, ss. 133-135.

⁶⁵ Gündoğdu, Greek Rebellion, s. 136.

⁶⁶ Ahmet Yaşar Ocak, “Kutb ve İsyân: Osmanlı Mehdi (Mesiyani) Hareketlerinin İdeolojik Arka planı Üzerine Bazı Düşünceler”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 83, 1999-2000, ss. 48-58

meşruiyetini tartışma konusu yapmış, devletin dinî ve dünyevî gücünü yadsıma yoluna gitmiştir.⁶⁷

Sûfî hareketlere karşı devletin cevabı oldukça sert olmuştur. İktidar birçok isyanda asilerle anlaşma yoluna gidebilirken, *kıyam* hareketlerine katılanlara bu kapılar kapatılmıştır. Kıyamın liderleri ve taraftarları istisnasız idam edildiği gibi, karşı propaganda faaliyetlerine ve hanedanın meşruiyetini sağlamlaştırma çabalarına özen gösterilmiştir. Devletin kıyam hareketlerini, iktidar ile asiler arasında salt bir teolojik mücadele olarak görmemesinin temelinde, sûfîlerin dini söylemi kullanarak yönetime karşı etkin birer muhalefet hareketi oluşturmasından duyulan endişe yatmaktadır.⁶⁸

Jack Goldstone, Celali isyanlarının da içinde bulunduğu erken modern devlet krizine farklı bir perspektif sunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nu geniş Avrupa bağlamına oturtarak değerlendirmeyi tercih etmiştir. Avrupa ile paralel bir şekilde mali kriz, fiyat enflasyonu, kırsalın yoksullaşması ve kentlere göçün en büyük sebebi olarak kontrolsüz nüfus artışını göstermektedir. Bu bağlamda Osmanlı imparatorluğunun bu nüfus dalgalanmasını karşılayamayan tarım ekonomisi sivil savaşların nedenini oluşturmuştur. Nüfus dalgalanmaları ile isyanlar arasında bir paralellik olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁹

Osmanlı isyanlarını anlamaya yönelik en başarılı açıklamalardan birini Palmira Brummett yapmıştır. Ona göre Osmanlı ayaklanmaları sanılanın ötesinde çok daha çeşitlidir. Askerî isyanları oluşturan sorunlar halkın hiç umurunda olmayabilir. Dahası, askeri isyanların hedefi devletin varlığını ortadan kaldırmak değil ondan daha fazla faydalanabilmek için sistemdeki yerini güçlendirmeye yöneliktir. Rifa Abou el-Haj'ın 1703 İsyanı üzerinden getirdiği açıklama Osmanlı isyanlarını anlamak için başvuru en güvenilir değerlendirmelerden biridir.⁷⁰ El-Haj bu isyanı tikel bir olay olarak ele almak yerine Osmanlı imparatorluğundaki iktidar ilişkilerinin bir yorumu olarak okumayı tercih etmiştir. 1703'e giden süreçte devlet mekanizmalarında yaşanan değişimlerin iktidar dengelerini nasıl etkilediği ve

⁶⁷ Gündoğdu, *Greek Rebellion*, s. 137.

⁶⁸ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler: (15-17. Yüzyıllar)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, ss. vii-x.

⁶⁹ Goldstone, ss. 25-26.

⁷⁰ Rifa Abou-El-Haj, **The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics**, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 1984, ss. 9-10.

bu süreçten rahatsız olan tarafların nasıl bir mücadeleye girdiğini göstermektedir. İktidarı şekillendirme hususunda taraflar arasındaki bu güç çekişmesi doğal bir siyasi muhalefeti beraberinde getirmiş oluyordu.

Ayaklanmaların genel karakterlerini izah etmeye yönelik çalışmalar da yok değildir. Jane Hathaway, diğer bölgelerdeki benzer örnekleri de hesaba katarak, Osmanlı askeri ayaklanmalarının çıkışını “maaş ödemelerinde yaşanan sıkıntılar, bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar, kötü ve yetersiz yemekler, kötü komutanlar, subaylar ve askerler arasındaki gerilimler, enflasyon ve devalüasyonlarda” aramayı ortak tanımlayıcı bir unsur olarak görmüştür. “Savaş şartları ve lojistiği diğer Avrupa imparatorluklarında olduğu gibi” Osmanlı için de büyük bir sorun teşkil etmektedir. Yıllarca süren “savaşlarda askerin bakımı ve morali,” savaşların kazanılması için bir gereklilik olduğu kadar, “ordu içindeki huzurun sağlanması” açısından da büyük bir öneme sahiptir.⁷¹

Savaş alanındaki bir Yeniçeri itaatsizliği ve başkaldırısı, orduya düşmandan daha çok zarar verebilirdi. On altıncı yüzyılda, Avrupa’da da görülen mali çalkalanmalar, askerin en çok rahatsızlık duyduğu konulardan biriydi. Bunlar alt rütbeli subayların ayaklanması için yeterli görülen etkenlerdi. Davalarına taraftar bulmakta da başarısız sayılmazlardı. Üst rütbeli subaylar ve taşradaki üst düzey devlet yetkilileri veya yerel önde gelenler ise, konumları gereği daha büyük amaçlar peşinde koşmaktaydı. Çoğu, sarayda yetişmiş ve kaderleri devletin elinde olan bu memurlar ile yerel ileri gelenlerin ayaklanmaları idarenin kararlarından duyulan hoşnutsuzluktan kaynaklanmaktaydı. Devlet adına asker ve vergi toplama yetkisi olan bu şahıslar, gerekli gördüklerinde bu gücü bizzat devlete karşı kullanabilmekteydi. Bununla birlikte Osmanlı isyanları, geniş katılımlı toplumsal devrimlere evrilememiştir.⁷²

Osmanlı isyanlarını tek bir çatı altında toplamak mümkün değildir. Zamanın şartları ve isyancıların motivasyonları, çeşitli toplumsal hareketlere özgün kimliklerini kazandırmıştır. Hanedanın yönetme yetkisi ve devletin kurucu ilkelerine karşı girişilen hareketler acımasız şekilde bastırılırken, iktidardan nemalanmak isteyen hareketlerle anlaşma yoluna gidilebilmiştir. Devletin muhalif hareketlere karşı takındığı tavır ve söylem en az bu hareketlerin kendisi kadar önemlidir.

⁷¹ Hathaway, s. 10.

⁷² Hathaway, ss. 11-13.

Tanımlama meselesi hakim bir dil tutturabilmek adına devlet nazarında özel bir ilgiye sahiptir. Muhalif hareketleri gayrimeşru ve haksız göstermek için en az bu hareketleri bastırmak kadar gayret gösterilirdi. Bu açıdan bakıldığında, bu tür toplumsal hareketlerin değerlendirilmesi sırasında resmi devlet kayıtlarının tarafsızlığına dikkat etmek gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

AYAKLANMANIN TARİHSEL ARKA PLANI: BİR OSMANLI EYALETİ OLARAK GİRİT

Yunan İhtilali [1821-1829] patlak vermeden evvel Girit, Osmanlı İmparatorluğunun en kötü yönetilen eyaletiydi. Yerel idareciler, tamamen Müslümanlardan oluşan Yeniçerilerin kontrolünü bütünüyle kaybetmişti. Öyle ki, sıradan bir suç işlediklerinde dahi içlerinden birini yargı önüne çıkarmayı bir onur meselesi haline getirmişlerdi.⁷³

Girit adası, Akdeniz dünyasının en önemli kesişim noktalarından birinde, Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının tam ortasında yer almaktadır. Ayrıca, Kıbrıs'ın ardından Doğu Akdeniz'in en büyük ikinci adasıdır ve coğrafi olarak da en az onun kadar cezbedicidir. Bu özelliğiyle ada tarih boyunca, bölgeye -ve dolayısıyla da verimli ticaret yolları ile stratejik açıdan önemli bir askerî üsse- sahip olmak isteyen birçok uygarlığın mücadele sahası olmuştur. Yüzyıllarca devam eden savaşlar, büyük yıkımlar ve yeniden doğuşlar adanın tarihine damga vurmuştur. Adada varlık gösteren her millet bir şekilde adaya kendi kültüründen bir şeyler bırakmış ve dolayısıyla bu kültürel birikim Girit'e özgün bir kimlik kazandırmıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Girit, tarih boyunca adada hâkimiyet kuran toplumlar tarafından ister istemez çeşitli isimlerle anıla gelmiştir. Eskiçağ tarihçileri, bugünkü Suriye sınırları dâhilinde yer alan antik Asur kenti *Mari*'de ulaşılan ve milattan önce on sekizinci yüzyıla tarihlenen belgelere dayanarak, adadan ilk kez *Kaptara* şeklinde bahsedildiğini zikretmektedir.⁷⁴ Ada, antik Yunancada *Krété* (Κρήτη) olarak anılmaktaydı ve bu adlandırmadan hareketle adanın ismi Latinceye *Creta* olarak geçmişse de, yüzyıllar boyunca bölgeye hükmeden Venedikliler başkentinden ötürü adaya *Candia* (Kandiye) demeyi tercih etmiştir. Araplar adayı *İkritiş* diye isimlendirirken, Osmanlılar adanın özgün Yunanca ismini muhafaza ederek adaya *Girid* demeyi tercih etmiştir.⁷⁵

⁷³ Robert Pashley, **Travels in Crete**. Cilt: 1, Cambridge, J. Murray, 1837, s. xxi.

⁷⁴ Konuyla ilgili daha geniş bir bilgi için bkz. Oliver Dickinson, **The Aegean Bronze Age**, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, ss. 241-243; Manuel Robbins, **Collapse of the Bronze Age: The Story of Greece, Troy, Israil, and the Peoples of the Sea**, iUniverse, 2001, s. 333; Stephanie Lynn Budin, **The Ancient Greeks: An Introduction**, Oxford University Publication, NewYork, 2004, s. 42.

⁷⁵ Hanyevi, s. 8; Şemsettin Sami, **Kâmusü'l-A'lâm**, Cilt: 5, İstanbul, 1314, s. 3752; "İkritish", **The Encyclopaedia of Islam**, Cilt: 3, Brill, Leiden, 1960, ss. 1082-1085.

2.1. GİRİT ADASI

Adanın coğrafi ve topografik özellikleri hakkında genel hatlarıyla bazı noktaların altını çizmek, bu çalışmanın daha sağlam bir zemine oturabilmesi için gereklidir. Zira adanın karakteristik özellikleri, tarih boyunca Girit'in kaderini de yakından etkilemiştir. Adanın özel ve stratejik konumu Girit'e, modern öncesi Akdeniz dünyası için vazgeçilmez bir ticari ve askeri nitelik kazandırmış ve bu nadide özellik kaçınılmaz olarak adanın tarihini zenginleştirmiştir.

Adanın yüzeyi Kıbrıs'a nazaran daha dağlıktır. *Ak Dağlar* (Λευκά Όρη / Lefka Ori) hemen hemen adanın bütün batı bölgesine egemendir ve yüksekliği yer yer iki bin metreyi aşar. Kışın karla kaplı olan zirveler, yazın da kalker taşının beyazlığıyla dağların ismini tescillemektedir. Adanın ve Yunanistan'ın en yüksek zirvesini ise -Yunan mitolojisine göre tanrıların tanrısı Zeus'un doğduğu mağaraya da ev sahipliği yapan ve- adanın tam ortasında konumlanan *Ída* -ya da modern ismiyle yüksek dağ anlamına gelen *Psiloritis*- dağı oluşturmaktadır. Bu aşılması zor ve engebeli araziler, gerilla tarzı savaşa elverişli olduğundan, bu çalışmada konu edilen 1770 Ayaklanması da dâhil olmak üzere, adadan “yabancıları” kovmak üzere başlatılan tüm “isyan” hareketleri için mükemmel bir karargâh olmuştur. Başka bir ifadeyle bu dağlar, “asilerin” her zaman en güvendiği savunma silahlarından biri olurken adanın yöneticileri için ise ulaşılmaz mekânlar olarak kalmıştır. Özetle, Giritliler adanın özgün coğrafyasının getirdiği avantajları ve dezavantajları birlikte tecrübe etmek durumunda kalmıştır.⁷⁶

Adanın beşerî coğrafyasına baktığımızda ise tarih boyunca adada yerleşimin, bir şerit halinde kuzey kıyılarından dağ yamaçlarına doğru daha yoğun olduğunu görürüz. Büyük şehirler adanın bu kısmında yer alır ve önemli ticaret limanları da yine kuzey kıyılarında sıralanır. Batıdan doğuya doğru *Hanya*, *Resmo* ve *Kandiye* en yoğun nüfuslu ve her zaman adanın en önemli şehirleri olmuştur. Arazi koşulları nedeniyle adanın orta ve güney kısımlarında nüfus daha seyrek.

⁷⁶ On dokuzuncu yüzyılda Girit üzerine kaleme alınan birçok eserin, adanın coğrafi konumu ve stratejik önemine özel bir atıfta bulunulması boşuna değildir: Hanyevi, s. 8; **Girid: Mazisi, Hali, İstikbali**, ss. 6-8. Adanın coğrafyasının isyanlara elverişli olması ile ilgili geniş bilgi için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 326; Elizabeth Clutton ve André Kenny, **Crete**, David & Charles Inc, New Abbot, 1975, ss. 20-39; Tükin, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları (1821 Yılında Kadar Girit)”, **Bellekten** Cilt: 9, sayı: 34, Nisan 1945, s. 163.

Genel hatlarıyla belirtecek olursak, Akdeniz ikliminin hâkim olduğu ada, bitki örtüsü bakımından zayıf olsa da, zeytin ve üzüm modern öncesi dönemde adanın önemli zirai ve ticari faaliyetlerinin başını çekmiştir. Yine bu dönemde, özellikle “on sekizinci yüzyılda, ticari taşımacılık ada ekonomisinin can damarlarını oluşturmuş” ve zenginleşen yeni bir sınıfın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁷⁷ Adanın bu özelliklerini siyasi gelişmelerle birlikte okuduğumuzda kuşkusuz adanın tarihi daha anlamlı bir hal alacaktır.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Girit tarih boyunca önemli uygarlıkların doğması ve yükselmesine ev sahipliği yapmış ve Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce de çok katmanlı kültürel, dini ve toplumsal birikimiyle Akdeniz’in önemli merkezlerinden biri olmayı sürdürmüştür. Arkeolojik kazılar ve yapılan çalışmaların ortaya koyduğu üzere Girit, antik çağlarda Minos Uygarlığının doğduğu ve geliştiği yer olmuş fakat ilerleyen dönemlerde kuzeyden gelen Mikenliler ve Dorianlılar’ın adada hâkimiyet kurmasıyla Helen dünyasının bir parçası haline gelmiştir. Adanın tarihine ilişkin en önemli olaylardan biri belki de Girit’in (İ.Ö. 67’de) Roma hâkimiyetine girmesidir. Helen kültürünün Roma ile bütünleşmesi yeni bir sentez oluşturmuş ve adanın zenginliğini daha da artırmıştır. Roma İmparatorluğunun düşüşüyle birlikte adayı Bizanslılar yönetmeye başlamış ve adada Ortodoks inancının temellerini atmıştır. Dokuzuncu yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, Arap akınları çoktan adaya ulaşmıştır ve yüzyılı aşkın bir süre Araplar adada hâkimiyet kurmuştur. Bizanslılar adayı (961’de) Araplardan geri almayı başarmış ve Dördüncü Haçlı Seferinde (1204) başkentleriyle birlikte adayı hazin bir şekilde kaybedinceye kadar bir kez daha yönetmiştir. Haçlı seferlerinin yarattığı yeni düzen adanın kaderini yakından etkilemiştir. Kudüs’e ulaşmak için yola çıkan Haçlı liderlerinden Prens Bonofice, adanın kontrolünü ele geçirmiş ve aynı yıl içinde iyi bir fiyat karşılığında adayı Venedik Cumhuriyetine satmıştır. Böylece adanın Katolik inancıyla tanışması ve aynı kaynaktan beslenen iki farklı kültürün etkileşimi başlamış oluyordu⁷⁸

⁷⁷ Hanyevi, s. 8; Suraiya Faroqi, **The Ottoman Empire and World Around It**, London, New York: I.B. Tauris, 2004, s. 153.

⁷⁸ Tugin, ss. 164-172; Michael Llewellyn Smith, **The Great Island: A Study of Crete**, Longmans, London, 1965, s. 24; Theocharis E. Detorakis, **History of Crete**, çev. John J. Davis, Iraklion, 1994, s. 18.

2.2. ADANIN FETHİ VE OSMANLI İDARESİNİN İNŞASI

Erken modern dönem Akdeniz dünyasının en önemli ticari figürlerinden biri olan Venedik, Doğu Akdeniz ticaretini savaşmadan ele geçirdiği Girit'ten kontrol etmeye başladı. Osmanlı açısından olaya baktığımızda ise, ada Venediklilerin elinde bulunduğu müddetçe imparatorluğunun Doğu Akdeniz'de rahat bir nefes alması pek mümkün görünmüyordu. Bu amaç doğrultusunda adanın fethi için on yedinci yüzyılın başlarında birkaç defa sefer yapılması planlanmışsa da, saraydaki çekişmelerden dolayı bu planlar hayata geçirilemedi.⁷⁹

On yedinci yüzyılın ortalarına doğru Akdeniz'in suları yeniden ısınıyordu. Fırtına çoktan kapıdaydı ve patlaması an meselesiydi. Fiteli ateşleyen Maltalı korsanlar oldu. Girit yakınlarından geçmekte olan bir Osmanlı gemisine saldırdılar. Muhtemelen geminin ağzına kadar kalburüstü Osmanlılarla dolu olduğunu bilmiyorlardı. Büyük talihsizlik ki, Mısır'a sürülmekte olan eski harem ağası Sümbül Ağa, görev yerine ulaşmak için yola çıkan yeni Mekke kadısı Bursalı Mehmed Efendi ve bir grup seçkin Osmanlı daha hac yapmak üzere bu gemideydi. Mekke kadısı Mehmed Efendinin de aralarında bulunduğu altmış kişiyi esir alıp Sümbül Ağa dâhil olmak üzere geri kalan herkesi öldürdüler. Girit kıyılarına demirleyen korsanlar, gemideki değerleri malları ve esirleri Girit pazarında ellerinden çıkarırken, büyük olasılıkla, adanın başına açtıkları belanın farkında değildi.⁸⁰

Bu elim olayın merkeze ulaşması çok sürmedi. Durumun vahametinin farkında olan Venedikliler, olacakları sanki önceden kestirmiş gibi suçu üzerlerinden atmak için diplomatik girişimde bulundu fakat tüm çabaları sonuçsuz kaldı. Osmanlı devlet adamlarına göre, Girit'in korsan yuvası haline gelmesi ve korsanların Akdeniz'de Osmanlı gemilerine rahat yüzü göstermemesi onların suçuydu. Venedikliler şüphesiz bu durumdan oldukça istifa ediyordu. Fakat Osmanlılar bu durumun böyle devam etmesini istemediğinden olayın sonucunu kurnazca adaya ihale etmeyi başardı. Zira Girit'e saldırmak Malta'ya gitmekten hem daha kolay hem de daha makul bir hareket olacaktı.⁸¹

⁷⁹ Uzunçarşılı, s. 216.

⁸⁰ Ersin Gülsoy, **Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması, 1645-1670**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, (Girit'in Fethi), ss. 23-27.

⁸¹ Ersin Gülsoy, Girit'in Fethi, s. 28.

Sultan 1644'te savaş için donanma hazırlanması emri verdiğinde seferin nereye yapılacağına dair kimsenin bir fikri yoktu. Hazırlıklar tamamlandı ve Girit için yola çıkıldı. Ancak, Greene'nin ifadesiyle "Osmanlılar sefer sırasında umduklarından daha fazla zaman ve enerji harcayacaktı çünkü Girit'i biraz hafife almışlardı."⁸² Osmanlı kaptanları bu seferle iyice öğrendi ki, iyi savunulan bir adayı zapt etmek çoğu zaman hiç kolay olmayabiliyordu. Kaldı ki, Osmanlı donanmasının sefer öncesindeki deniz gücü zaten tartışma konusuydu.⁸³ Osmanlı donanması adayı kuzeybatıdan kuşattı.⁸⁴ Şiddetli çarpışmaların ardından 1645'te Hanya düştü. Bir sene geçmemiştir ki 1646'da Resmo da ele geçirildi. Nihayet uzun bir mücadele ve kuşatmanın ardından 1669'da, Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa komutanlığında düzenlenen son büyük sefer neticesinde Kandiye'nin düşmesiyle birlikte, adada bütünüyle⁸⁵ Osmanlı hâkimiyeti sağlanmış oldu.⁸⁶ Greene'nin ifadesiyle, Osmanlı'nın "son fethi" böylece tamamlanmış oluyordu.⁸⁷ Yaklaşık yirmi beş yıl süren kuşatma, birtakım psikolojik sonuçları da beraberinde getirmişti. Osmanlı tarafında, savaş süresince yaşanan çarpışmaları ve gelişmeleri konu edinen birçok tarihi ve edebi eser kaleme alındı.⁸⁸ Bu eserler aynı zamanda, dönemin Osmanlı zihniyeti ve algısı üzerine de ışık tutmaktadır.

İlk fetihlerle birlikte adanın peyderpey Osmanlı hâkimiyetine girmesi adada yeni bir idari, mali ve toplumsal yapılanmaya gidilmesini zorunlu kıldı. Bu süreçte kimi zaman geleneksel Osmanlı teşkilatlanması takip edilirken kimi zaman görece radikal sayılabilecek uygulamalar ve esnekliklere başvurulduğu görülmektedir. Örneğin, Adıyeke'lerin ifadesiyle "Girit'in idari olarak Kıbrıs'tan farklı bir şekilde Anadolu ile irtibatlandırılmadan kendi başına bir eyalet olarak kurgulanması"

⁸² Molly Greene, *A shared world: Christians and Muslims in the early modern Mediterranean*, N.J: Princeton University Press, Princeton, 2000, (A Shared World), ss. 14-15.

⁸³ Molly Greene, "Ruling An Island Without A Navy. A Comparative View of Venetian and Ottoman Crete," *Oriente Moderno*, Cilt: 81, Sayı: 1, January 1, 2001, ss. 193-207.

⁸⁴ Girit kuşatmasının Türk denizcilik tarihindeki yeri ve önemi hakkında daha fazla bilgi için bkz. A. Nükhet Adıyeke, Nuri Adıyeke, "Türk Denizcilik Tarihi Açısından Girit Savaşları", **Fethinden Kaybına Girit**, (Ed. A. Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke), Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006.

⁸⁵ Suda, İspirlanka ve Granbosa hariç ki bu kaleler de 1715'te Damat Ali Paşa'nı Mora Seferi sırasında ele geçirilecekti. Nuri Adıyeke, "Girit Seferine Konulan Nokta: Kandiye'nin Fethi ve Psikolojik Sonuçları", **Fethinden Kaybına Girit**, (Ed. A. Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke), Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, s. 43.

⁸⁶ Osmanlı'nın bu son büyük fethi dönemin kroniklerinde detaylıca anlatılmıştır. Bununla birlikte, aralıklarla devam seferlere dair hususi fetihname ve gazavatnameler de kaleme alınmıştır. Konu hakkındaki tüm bibliyografya için bkz. Gülsoy, Girit'in Fethi, ss. xii-xxi.

⁸⁷ Greene, A Shared World, s. 13.

⁸⁸ Nuri Adıyeke, Girit Seferine Konulan Nokta: Kandiye'nin Fethi ve Psikolojik Sonuçları, ss. 45-46.

zamanın ruhuyla açıklanabilecek önemli farklılıklardan birini teşkil etmektedir. Yine ekonomik yapıda -toprak sistemi ve vergi usulünde- bir takım önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Sosyal ve demografik alandaki en büyük farklılık ise “adanın şenlendirme faaliyetine uğramamış olmasıdır.” Bununla birlikte, “ihtida hareketlerinin” de adaya özel bir önem atfedilmesinde hatırı sayılır bir rol oynadığı ileri sürülebilir.⁸⁹

Girit’te yoğun şekil görülen bu farklılıkların nedenini sorgulamak da en az bu farklılıkların kendisi kadar önemlidir. Yine Adıyeke’lere göre böyle bir yapılanmanın haklı gerekçeleri vardır. Adıyeke’ler özetle, on yedinci yüzyılda dünyaya paralel bir şekilde Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu genel dönüşüm halinin; imparatorluğun hâlihazırdaki çok unsurlu ve geniş coğrafyasından kaynaklanan “yerel geleneksellikleri” içselleştirmiş ve adanın nevi şahsına münhasır özelliklerinin böylesi kritik bir dönemde keşişiyor olmasının Girit’e özel bir nitelik kazandırdığını savunmaktadır.⁹⁰

On yedinci yüzyıl idari mekanizması içerisinde Girit, kendine has bir kanunname ile imtiyazlı bir eyalet olarak teşkilatlandırılmıştı.⁹¹ Kuzeyinde bulunan irili ufaklı diğer birçok adanın sancak statüsüyle *Cezire-i Bahr-i Sefid Eyaletine* bağlı bulunduğu bir dönemde Girit’e böyle bir önem atfedilmiş olması, merkezdeki Osmanlı yöneticilerin adadan beklentilerinin en bariz göstergesi olmalıdır ve bu durum uzun vadede adanın kaderini de yakından etkilemiştir.⁹² Bu bağlamda, fetihten sonra kurulmakta olan bu yeni sistemin adada nasıl bir değişim yarattığı ve 1770 Ayaklanması ile nasıl bir ilişkisinin olduğunu incelemek yerinde olacaktır.

⁸⁹ A. Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, “Osmanlı Sistemi İçinde Girit Adasının Genel Çerçeveden Farklılıkları, Bu Farklılıkların Gerekçeleri ve Algılanış Biçimleri”, **Yeni Türkiye (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I)**, Sayı 66, Mart-Haziran 2015, (Osmanlı Sistemi İçinde Girit), ss. 1293-1294.

⁹⁰ Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, Osmanlı Sistemi İçinde Girit, ss. 1294-1297.

⁹¹ Ersin Gülsoy, adanın daha en başından bir eyalet olarak teşkilatlandırılacağına dair bariz ipuçları olduğunu iddia etmektedir. Başlarda eyalet merkezi Hanya iken, üç yıllık kuşatmanın ardından 1669’da nihayet Kandiye’nin ele geçirilmesiyle merkez de buraya taşınmıştır. 1670’de yapılan tahrirle göre ada idari olarak dört sancak -batıdan doğuya doğru Hanya, Resmo, Kandiye ve İstiyeye- ile yirmi nahiyeden oluşmaktaydı. Kandiye ile beraber yönetilen İstiyeye hariç diğer üç sancakta muhafız sıfatıyla paşalar bulunmaktaydı. Paşaların rütbeleri eşit olduğunda hepsi doğrudan merkeze bağlı olarak görev yapardı, fakat bazı önemli konularda Kandiye paşası daha yetkiliydi. Resmo ve Hanya paşaları daha alt rütbede olmaları durumunda, Kandiye paşasına karşı sorumlu olurlardı. Gülsoy, Girit’in Fethi ss. 223-224, 227.

⁹² Greene, A Shared World, ss. 22-23.; Adanın on dokuzuncu yüzyıldaki serüvenini için bkz. A. Nühket Adıyeke, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000; Pınar Şenışık, **Girit: Siyaset ve İsyân 1895-1898** Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

2.2.1. Toprakların Durumu

Başarılı fetihlerle ele geçirilen toprakların bir an önce kayda geçirilmesi Osmanlılar için her zaman öncelikli bir konu olmuştur. Zira yeni elde edilen yerlerin vakit kaybetmeden merkezi idare ve mali sisteme dâhil edilmesi, bu bölgelerde Osmanlı egemenliğinin tesisi için hayati önem taşıyordu. Merkezden gönderilen görevliler, üzerinde üretim yapılan tüm toprakları, günlük ticaretin can damarları olan hanları, dükkânları, diğer iktisadi hareketlilikleri ve tüm dinî kurumları kayıt altına alarak merkezi idarenin bilgisine sunuyordu. Böylece fethedilen bölgedeki toprakların durumuna, bölgenin idari teşkilatlanmasına, hangi ürün ve ticari faaliyetten ne kadar vergi alınacağına, bölgedeki dinî kurumların ve halkın geleceğine merkezde yapılan incelemeler neticesinde karar verilebiliyordu.⁹³

Girit açısından olaya baktığımızda, adanın tamamen fethedilmesi bir hayli vakit aldığından, Osmanlıların sınırlarına dâhil ettikleri her yeri adım adım kayda geçirdiğini görürüz. Bu durumun temelinde elbette düzensizlik ve belirsizliğin ortadan kaldırılması yatıyordu fakat bununla birlikte imparatorluk, bölge üzerindeki iddia ve ısrarını da alttan alta sağlamlaştırmış oluyordu. Nitekim Gülsoy'un çalışmasında gördüğümüz üzere, Osmanlı yönetimi merkezden gönderdiği bir fermanla adada fethedilen yerlerin bir an evvel kayda geçirilmesini emreliyordu. Bu vesileyle adaya 1647'de bir defterdar atandı ve aynı yıl başlayan tahrir işlemi üç sene içinde bitirildi. Osmanlı kontrolüne geçen topraklarla bunların üzerinde yer alan tüm ekonomik varlıklar ve cizye vermekle yükümlü gayrimüslim erkekler defterlere yazılarak merkeze iletildi.⁹⁴ Adanın fethinin 1669'da tamamlanması yeni bir tahriri yapılmasını zorunlu kılıyordu. Bu nedenle, "Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa gözetimde

⁹³ Huri İslamoğlu-İnan, **State and Peasant in the Ottoman Empire: Agrarian Power Relations and Regional Economic Development in Ottoman Anatolia during the Sixteenth Century**, Brill, 1994, ss. 23-24.

⁹⁴ Bu iki kanunnamenin hükümlerinin ayrıntılı bir karşılaştırması için bkz. Ersin Gülsoy, "Osmanlı Tahrir Geleneğinde Bir Değişim Örneği: Girit Eyaletinin 1650 ve 1670 Tarihli Sayımları", **Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nehat Göyünç**, (Ed. Kemal Çiçek), SOTA-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara, 2001, ss. 183-203. 1650 ve 1670 tarihli tahrir defterleri üzerine yapılan birçok incelemede adanın nüfusu, iktisadi ve sosyal yapısına ilişkin önemli bulgulara ulaşılmıştır. Şehirlerdeki dükkan sayısı, meslek çeşitliliği, ekonomik gelir ve üretim araçları ile bu parametrelerin dini gruplara göre gösterdiği farklılık adanın sosyal yapısı ve dönüşümünü anlamada birinci elden önemli bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi* ss. 224-225; Greene, *A Shared World*, s. 23. Girit tahrirleri hakkında örnek bir çalışma için bkz. Evangelia Balta ve Mustafa Oğuz, **Liva-i Resmo Tahrir Defteri**, Ankara: Türk Hukuk Kurumu, 2009.

başlatılan kayıt işlemi, kendisi adayı terk etmeden önce 1670’de bitirilmiş” ve merkeze gönderilmişti.⁹⁵

Bu tahrir kayıtları esas alınmak suretiyle adadaki üretim birimleri, her türlü gelir kalemi, ada halkının sosyoekonomik durumu ve adanın dinî yapısı göz önünde bulundurularak ilk önce 1650 ve daha sonra ikinci tahririn ardından 1670 tarihli Girit Eyalet Kanunnameleri hazırlandı. Bu iki kanunname klasik Osmanlı toprak sistemi ve vergi usulünde daha önce eşine rastlanmayan bir takım özgünlükler ve farklılıklar arz etmekteydi.⁹⁶ Kanunnamelerin içeriğine dair belki de ilk elden vurgulanması gereken husus metinlerde tercih edilen dil ve tabirlere ilişkindir. Kanunnamelerde ağır bir şekilde hissedilen dinî söylemin, tartışılmaz bir şekilde sultan ve örfün iktidarının önüne geçtiği iddia edilmektedir.⁹⁷

Klasik Osmanlı İmparatorluğunda Avrupalı anlamda bir “özel mülkiyet” uygulamasının olmadığı genel kabul gören bir konu⁹⁸ olsa da, toprak sahipliği bağlamında Girit kanunnamesinin bölgeye getirdiği esneklik bu noktada bir istisna olarak okunabilir. Girit kanunnameleri fetihten önce toprak sahibi olan gayrimüslimlerin ellerinde tuttıkları topraklar üzerindeki her türlü tasarruf hakkını tanıyıp garanti altına aldı. Fetihden önce arazi sahibi olanlar vergilerini ödemek koşuluyla toprakları üzerinde istedikleri gibi tasarruf etme, topraklarını satma ve miras bırakabilme hakkına sahip oldu.⁹⁹

⁹⁵ Greene, A Shared World, s. 23

⁹⁶ Bu durum, Osmanlı tarihi çalışmalarında Girit’i ayrı bir yere oturtmuş ve konuyla ilgilenen tarihçiler arasında ister istemez önemli tartışmalara neden olmuştur. Ömer Lütfi Barkan ile başlayan tartışmalar halen bir neticeye varmış değildir. Bu konuya ilişkin en kapsamlı literatür değerlendirmesi için bkz. Eugenia Kermeli, “Caught in Between Faith and Cash: The Ottoman Land System of Crete, 1645-1670”, **The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840**, Ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno, 2008, ss. 17-48.

⁹⁷ Molly Greene bu durumun bir nedeni olarak on yedinci yüzyılda artan dini baskıyı işaret etmektedir. Greene, A Shared World, s. 25.

⁹⁸ Halil İnalcık ve Donald Quataert, Ed., **An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914**, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s. 47. Murat Çiftçi, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Özel Mülkiyet ve Yapısal Özellikleri,” **Turkish Studies** Cilt: 3, Sayı: 6, 2011, ss. 623-644.

⁹⁹ *[V]e araziyyi haraciyye sahiblerinin mülük-i sarihleri olub bey ve şiraya ve sair tasarrufa kadirlerdir ve fevt olduklarında cümle emlak-i saireleri gibi cümle varisleri beyinde alel-feriztatil şeriyye taksim olunur.* Gülsoy, Girit’in Fethi, s. 319. Kanunnamenin hükümlerinin nasıl uygulandığı veya kanunnameye aykırı uygulamalar ve adada mülkiyet ilişkilerine dair örnek bir çalışma için bkz. M. Ali Demirbaş, “Fetih Sonrası Resmo’da Mülkiyetin El Değiştirmesi Hakkında Gözlemler”, **Yeni Türkiye (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I)**, Sayı 66, Mart-Haziran 2015, ss. 1016-1023. Bu durumu ayrıca şer’i davalarda da görmek mümkündür: Nühket Adıyeke, “XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zımmi Davaları”, Fethinden **Fethinden Kaybına Girit**, Ed. A. Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, (Zımmi Davaları), ss. 101-122

Kanunnamenin bu radikal yeniliğiyle birlikte ada toprakları Miri, Vakıf ve Mülk olmak üzere üç guruba ayrılmış oluyordu. Mirî toprakların işletilmesi çeşitlilik göstermekteydi. On yedi ve on sekizinci yüzyıllardan itibaren artık terk edilmeye başlanan tımar sistemi ile nakdi vergi gelirlerini artırmaya yönelik yeni malikane sistemi adada bir süre birlikte uygulanmıştı. Devlet, hizmetleri karşılığında statülerine göre askerî mensuplarına işlemek üzere topraklar tahsis edebilmekteydi. On sekizinci yüzyılın başlarından itibaren küçük tımar sahipleri yavaş yavaş ellerindeki toprakları kaybettiler. Daha geniş arazilere sahip olan zeamet sahipleri ise bir miktar daha bu ayrıcalıklarının devam ettirebilmişti. Doğrudan padişahın kendisine ait olan has topraklar, vergi gelirleri üzerinden açık artırma yoluyla malikane sahiplerine ihale edilmekteydi.¹⁰⁰

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda dinî ve toplumsal kurumlar vakıflar aracılığıyla yürütülürdü. Vakıflar sahip oldukları çeşitli gelir getirici enstrümanları vasıtasıyla bir mütevellî heyeti yönetiminde bu dinî ve sosyal içerikli yapıların çoğu zaman sıfırdan imarı ve işletilmesini üstlenmekteydi. Köklü bir İslami geçmişe sahip olan vakıf kurumu Osmanlı İmparatorluğunda da geniş bir uygulama alanı bulmuştu. Vakıfların elde ettikleri gelirlerden hiçbir şekilde vergi alınmaz ve varlıkları müsadere edilmezdi. Ancak vakıflar tüm işlemlerini kaydetmek ve bunu merkeze bildirmekle yükümlüydü. Modern öncesi dönemde devlet bir anlamda sosyal sorumluluklarını vakıflar aracılığıyla yerine getirmekteydi.¹⁰¹ Devletin meşru saydığı İslam dışı diğer dinî kurumlar da vakıflar aracılığıyla finanse edilmekteydi.¹⁰² Bu itibarla adada camiye dönüştürülmeyen kiliselerin vakıf statüsüyle önemli ölçüde kendi arazilerini korumayı başardıklarını söyleyebiliriz.¹⁰³

¹⁰⁰ Resmo sancağındaki malikane uygulamaları için bkz. A. Nükhet Adıyeke, "Farming Out Of Mukatas As Malikane in Crete in the Eighteenth Century: The Rethymno Case", **The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840**, Ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno, 2008, ss. 233-242.

¹⁰¹ John Robert Barnes, **An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire**, Brill, 1987, ss. 1-2.

¹⁰² Zvi Yehuda Hershlag, **Introduction to the Modern Economic History of the Middle East**, Brill Archive, 1980, s. 41.

¹⁰³ Allaire Brumfield, "Osmanlı Girit'inde Tarım ve Kırsal Yerleşme, 1669-1898: Modern Bir Kazı Alanının Yüzey Araştırması", **Osmanlı Arkeolojisi**, Ed. Uzi Baram, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 50. Söz konusu kilise vakıflarıyla ilgili son dönemlerde yapılmış önemli bir çalışma için bkz. Nuri Adıyeke, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Resmo (Girit) Manastır Vakıfları", **Belleten**, Sayı: 285, Ağustos 2015, ss. 169-198.

Mülk olarak nitelenebilecek araziler, adada Venediklilerden kalan sistemin devamını işaret ediyordu. Diğer bir deyişle, adanın mülkü büyük ölçüde Osmanlı yönetici sınıfının eline geçmesine rağmen kırsaldaki Giritliler fetihten önce sahip oldukları araziler üzerindeki haklarını korumaya devam etti. Kırsaldaki işlenebilen topraklar ile bağ ve bahçelerin önemli bir kısmı -küçük parseller halinde olsa da- şahısların elinde bulunmaktaydı. Belki de burada vurgulanması gereken en önemli husus, imparatorluğun adada Venediklilerden kalan mirası kendi sistemine nasıl entegre ettiğiydi. Girit'te yönetim el değiştirmiş ancak halkın arazi ile olan ilişkisi önemli ölçüde muhafaza edilmişti. Öte yandan zaten devletin birincil hedefi toplumsal istikrarı muhafaza ederek gelir kaynaklarını garanti altına almaktı. Toprakların büyük malikane sahiplerinin veya küçük şahısların elinde bulunması vergiler toplandığı sürece büyük bir fark yaratmıyordu.

2.2.2. Adada Vergilendirme

Toprağa bağlı vergilendirme usulünde imparatorluk, *öşri* ve *haracî* olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Girit gibi fetihle ele geçirilen bölgeler *haracî* topraklar olarak adlandırılmaktaydı. Teorik çerçevesi Şeyhülislam Ebussuud Efendi tarafından İslami kaidelere uygun olarak çizilen bu sistemde *haracî* bölgelerden hangi tür vergilerin alınacağı ve oranlarının ne kadar olacağı çıkarılan kanunnamelerle kesinleşmekteydi. Buna göre toprak üzerinden alınan zirai vergilerin oranları bölgeden bölgeye farklılık gösterebilmekteydi. Tüm tarım ürünlerden alınan vergiler genel olarak *öşür* adı altında toplanmaktaydı ve bu bazen kafa karışıklığına yol açabiliyordu.¹⁰⁴ Girit özelinde görüleceği üzere, bu toprakların sahiplerinin mülkü olması veya işleyenlerin kiracı konumunda bulunması bir farklılık yaratmıyordu. Elde ettikleri ürünün bir miktarını vergi olarak devlete ödemekle yükümlüydüler.

1670 tarihli Girit kanunnamesinde *haraç* (öşür) miktarı beşte bir olarak belirlenmişti.¹⁰⁵ Ancak ardı ardına gelen şikâyetler ve rahatsızlıklar üzerine bu oran on sekizinci yüzyılın başlarında yedide bire çekilmek durumunda kalmıştı.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Ahmet Tabakoğlu, "Öşür", **TDVİA**, Cilt: 34, 2007, ss. 100-103.

¹⁰⁵ *Ne zer ederlerse mahsulünden beş kilede bir kile alınmak üzere tahrir ve defter olunmuştur.* Gülsoy, Girit'in Fethi, s. 318.

¹⁰⁶ Brumfield, s. 52.

Bağların, fidanlıkların ve bahçelerin vergilerinde de bu oran geçerliydi ve bu kalemlerin vergisi nakdi olarak toplanmaktaydı.¹⁰⁷ Zeytin bunların dışında tutulmuştu, zeytin ağaçlarının vergisi aynı olarak ödenebilmekteydi. Eğer bir tarla, bahçe veya bağdan yılda iki kez ürün alınmışsa vergilendirme de iki kez yapılmaktaydı.¹⁰⁸ Bununla birlikte ada *ispençe*, *tapu*, *ağnam*, *yaylak* ve *kışlak* gibi divani vergilerden muaf tutulmuştu.¹⁰⁹ Giritliler, sadece İslam hukukunun öngördüğü vergileri ödemekle mükellefi.¹¹⁰

Köylü veya şehirli olmasına bakılmaksızın Osmanlı egemenliğinde yaşayan tüm ehlikitap gayrimüslimlerden alınan şer'i *cizye* vergisi ise Osmanlı mali sistemi içerisinde önemli bir yer tutmaktaydı. *Kelle* vergisi de denen *cizye*, hür ve mükellef olan gayrimüslim erkeklerden talep edilmekteydi. Girit kanunnamesinde yer aldığı şekliyle zengin zimmilerden kırk sekiz, orta hallilerden yirmi dört ve fakirlerden on iki dirhem *cizye* talep edilmekteydi. Girit örneğinde başlarda bu vergiler cemaat kocabaşları aracılığıyla toplanmaktayken¹¹¹, on yedinci yüzyılın sonlarından itibaren *cizyedâr* denen görevliler bu işi üstlenmişlerdi.¹¹² İleride göreceğimiz üzere *cizyedârların* işi Girit'in bazı bölgelerinde hiç de kolay olmamıştır.

Özetlemek gerekirse, dönemin şartları Osmanlıların adadaki teşkilatlanmasını yakından etkilediği, adadaki toprak sistemi ve vergilendirme usulünde şer'i ilkelere oldukça bağlı kalındığı görülmektedir. On yedinci yüzyılın çalkantılı dönemlerinde önemli bir politik aktör haline gelmeye başlayan din adamları Girit kanunnamesinde açık şekilde sultanın örfi otoritesini şeriatın arkasına itmiştir. Belki de bu bağlamda sorulması gereken en önemli soru bu durumun gelecek yüzyıllarda bir Osmanlı eyaleti olarak Girit'in kaderini nasıl etkilediğidir. Kartlar yukarıdaki gibi kronolojik,

¹⁰⁷ *Her bir cerib bağ veyahut bağçeden on dirhem*. Gülsoy, Girit'in Fethi, s. 319.

¹⁰⁸ *Sene-i vakide iki defa mahsul olur ise haraç-ı araziye dahi iki defa eda ider*. Gülsoy, Girit'in Fethi, s. 318.

¹⁰⁹ *Rüsum-ı divaniyyeden olan ispençe ve resm-i tabu ve rüsum-ı ağdan ve kuvvare ve teştbani ve resm-i otlak ve kışlak ve yaylak ve cürm ü cinayet ve bad-ı hava ve resm-i arusane ve tarh-ı milh ve sair bidaşetti ferman-ı hümayun ile ... bilkülliye men ve ref ve ilga olunmuştur*. Gülsoy, Girit'in Fethi, s. 319

¹¹⁰ *Cezire-i mezbureden ancak kütüb-i fihriyyeden istihrah olunub balada mestur olan rüsum-ı şeyriyye taleb olunub...* Gülsoy, Girit'in Fethi, s. 318.

¹¹¹ Uzun yıllar süren Girit savaşları esnasında, Resmo sancağı özelinde, *cizye* toplama ve *cizyeden* kaçınma pratikleri hakkında örnek bir çalışma için bkz. Nükhet Adıyeke, Nuri Adıyeke, Evangelia Balta, "The Poll Tax in The Years of The Cretan War: Symbols of Submission and Mechanisms of Avoidance", *Thesavrimasta, Bollettino dell'Institutto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini*, Venezia, 31, 2001, ss. 323-359.

¹¹² Osmanlılarda *cizye* uygulaması hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, "Cizye", *TDVİA*, Cilt: 8, 1993, ss. 45-48.

kurumsal ve imparatorluğun bakış açısıyla dizildiğinde fetihten bir yüzyıl sonra Giritlilerin isyan etmek için hiçbir sebebi olmamalıdır. Ancak durum bundan çok daha karmaşıktır ve adanın sosyokültürel dönüşümüyle iç içe geçen birçok unsur sanılanın aksine daha büyük bir etkiye sahiptir.

2.3. TOPLUMSAL VE DİNİ HAYATIN DÖNÜŞÜMÜ

Osmanlı fethinin adada kaçınılmaz olarak tetiklediği dönüşüm ve bu dönüşümün etkileri en çarpıcı şekliyle toplumsal ve dini hayatta görülebilir. Türkler adaya top ve tüfeklerinin yanı sıra, din ve kültürlerini de getirdi. Giritliler savaşla gelen bu yeni kültüre ve düşman bildikleri İslam dinine bütünüyle kalmadı: Ortodoks ve Katolik Hıristiyanlarla az sayıdaki Yahudiler, zaten dört yüzyılı aşkın bir süredir Venedik hâkimiyeti altında birlikte yaşama olgusuna yabancı değillerdi. Adanın el değiştirmesiyle birlikte şimdi bu çok katmanlı yapıya bir de büyük çoğunluğu kendi kanlarından olan mühtedî Müslümanlar ekleniyordu.¹¹³ Fetihlerle başlayan ve uzunca bir süre devam eden ihtidalar, “Yunan dünyasının en büyük Müslüman cemaatini adada şekillendirmeye başlamış bulunmaktaydı.”¹¹⁴ Diğer bir deyişle “İslam dini, yeni bir manevi ve toplumsal katman oluşturmak suretiyle adanın kültürel ve dini sınırlarını tekrardan çizmekteydi.”¹¹⁵

2.3.1. Girit İhtidaları

Adada oluşmaya başlayan bu yeni cemaatin en önemli insan kaynağı, halkın yoğun ilgisinin gözlendiği ihtida hareketlerinden gelmekteydi.¹¹⁶ Bununla birlikte, adanın dışarıdan gelen Müslüman sakinlerini üst düzey devlet görevlileri ile fetihten sonra adaya yerleşen görece az sayıdaki yeniçeri birlikleri oluşturuyordu. Daha önce

¹¹³ Adada, İslam dininin inşası kurumsal olarak ilk kadının atanmasıyla başlamıştı. Gülsoy, Girit’in Fethi, s. 268. Ancak halk arasında dinin yerleşmesinde Bektaşiliğin özel bir yeri vardı ve bu etki on dokuzuncu yüzyılda giderek artmıştı. Orhan F. Köprülü, “Usta-Zade Yunus Bey’in Meçhul Kalmış Bir Makalesi Bektaşiliğin Girid’de İntişarı”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 8–9 1980, ss. 37-86.

¹¹⁴ Greene. A Shared World, s. 4.

¹¹⁵ Greene. A Shared World, s. 5.

¹¹⁶ Nükhet Adıyeke, “XII Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriyeye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit’te Etnik Dönüşüm”, **XIV. Tarih Kongresi, Ankara 9-14 Eylül 2002, Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt: 2, Kısım: 1, TTK Basımevi, Ankara, 2005, s. 558.

de belirttiğimiz üzere fetihten sonra adaya şenlendirme yapılamamıştı. Zira on yedinci yüzyıldaki demografik dalgalanmaların ciddi bir “nüfus krizine” yol açması ve daha doğudan Anadolu’ya göçlerin kesilmesi göz önünde bulundurulduğunda, adaya yerleştirilecek yeterli nüfus kaynağı bulunmuyordu ve bu nedenle imparatorluk Girit için geleneksel iskân politikasını askıya almak durumunda kalmıştı. Bunun yanı sıra, zaten tarıma çok elverişli olmayan adanın, dışarıdan gelecek herhangi bir göçü besleyecek yeterli toprağı yoktu. Başka bir ifadeyle, adanın demografik ve iktisadi dengesinin korunması her şeyin üstündeydi. Bu durum merkezî otoritedeki diğer tüm gelişmelerle birlikte adada klasik bir iskân siyaseti uygulanmasını zorunlu olarak ortadan kaldırıyordu.¹¹⁷

Giritli Türkler (Tourkokrites) olarak anılmaya başlanan Rum mühtediler, ada Müslümanlarının omurgasını etmektedir. Greene’nin ifadesi ile “fetihten sonra adada perçinlenen Osmanlı hâkimiyetinin selefi Venediklilerden çok da farklı bir yapı arz etmemesi”¹¹⁸ devletin önceliğinin toplumsal istikrardan yana olduğunu göstermektedir. Durum böyleyken bu noktada sorulması gereken en önemli soru belki de adada yaşanan yoğun ihtida hareketlerinin bize ne anlattığı ve 1770 Ayaklanması ile bir ilişkisinin olup olmadığıdır?

İhtida eylemlerinin motivasyonlarını kesin bir dille açıklamak hiç de kolay bir iş değildir. Birbirinden çok farklı bireysel saikler ve şartlar bu hareketlerin belirleyici gücünü teşkil etmiş olabilir. Ancak yine de adada yaşanan ihtida olayları için ortak bir açıklayıcı çerçeve çizmek mümkün görünmektedir. Molly Greene, adada uzun süre devam eden Osmanlı-Venedik savaşlarının, ihtidaların yoğunluğuyla doğru orantılı olduğunu düşünmektedir. Diğer bir ifadeyle, Girit kuşatmasının uzaması adadaki İslami varlığın artmasını tetiklemiştir. Greene bunun temelinde savaşın dinî kurumlar ve insanların manevî hayatında oluşturduğu yıkıcı etkiyi görmektedir.¹¹⁹ Savaş koşulları dini kurumların halkın maneviyatına ilişkin görevlerini gereği gibi yerine getirmesini engellemiş böylece halkın ilk kez karşılaştıkları yeni bir dine karşı manevi direnci zayıflamıştır.¹²⁰ Girit’teki ihtida oranlarının yüksekliğine dair belki

¹¹⁷ Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, Osmanlı Sistemi İçinde Girit, ss. 6-7.

¹¹⁸ Greene. A Shared World, s. 5.

¹¹⁹ Greene. A Shared World, s. 40.

¹²⁰ Bayraktar, **The Implementation of Ottoman Religious Policies in Crete 1645-1735: Men of Faith as Actors in the Kadı Court**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2005, s. 80. Girit’in İslamlaşmasına dair yakın tarihli bir çalışma için bkz. Nuri Adıyeke,

de vurgulanması gereken en önemli husus, henüz Osmanlılar adaya İslam dinini taşımadan evvel, adanın içinde bulunduğu dinî yapı ve bunun insanlar üzerinde bıraktığı manevi ve psikolojik etkidir.

Giritli Ortodoks Rumlar açıktan açığa Venedikliler ve Katoliklerden nefret etmekteydiler. Bunun en önemli nedeni Venediklilerin adada Ortodoks hiyerarşisi yasaklayarak yerine Katolik piskoposlardan oluşan bir sistem kurmuş olmasıydı. Böylece, Ortodoks Giritlilerin dini ikinci plana itilmiş ve kurumsal bir bağdan yoksun bırakılmış oluyordu. Fetihten sonra Osmanlı İmparatorluğunun el attığı ilk konulardan biri bu oldu. Ortodoks hiyerarşisi adada Osmanlılar tarafından yeniden inşa edildi. Ada dinî yönden Fener Rum Patrikhanesine bağlandı ve aslen bir Giritli olan Neofytos Patelars, 1647’de Girit’in ilk Ortodoks metropoliten piskoposu olarak atandı.¹²¹ Başlarda yerel halk ile Patrikhane arasında ciddi uyum sorunu yaşansa da “bu birleşme adayı on dokuzuncu yüzyılda büsbütün Yunan milliyetçiliğinin kucağına atmıştı.”¹²² Katolik baskısının kalkması ve adada sağlanan görece dinî toleransın, insanların özgürce din değiştirmesinde az da olsa etkili olduğu savunmak yanlış olmaz.

Ancak adadaki yoğun ihtida olaylarının en muteber ortak motivasyonuna ulaşmak için insanların endişelerine kulak vermek gerekir. Diğer bir deyişle, ihtidaların temelinde bir takım temel insanî gerekçeler yatmaktadır. Bunlardan ilki, bazı bireylerin, yeni kurulmakta olan sistem içerisinde kendilerine ayrıcalıklı bir yer edinme isteği olabilir. Özellikle zengin Rumların ihtidalarını açıklamak açısından bu görüş daha sağlamdır. Yüksek vergiler ödeyen ve fetihten önce önemli mevkilerde bulunan veya artık bulunmak isteyen kişiler en kestirme yoldan sisteme entegre olabilmek için din değiştirmeyi bir imkân olarak görmüş olabilir. Toplumsal olarak daha aşağıda konumlanan insanların din değiştirmesinin altında ise daha basit ekonomik ve güvenlik endişeleri yatıyor olmalıdır. Gayrimüslimler kağıt üzerinde her ne kadar sadece fazladan kelle vergisi ödüyor görünseler de yerel idarecilerin haksız uygulamalarından korunmak istemiş olabilirler. Dahası sistem her ne kadar belirli bir hareket alanı ve birçok alanda emniyet sağlasa da, hâkim otoritenin safında

“Girit’in İslamizasyonu”, **Yeni Türkiye (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I)**, Sayı: 66, Mart-Haziran 2015, ss. 715-721.

¹²¹ Greene. A Shared World, ss. 174-205. Detorakis, ss. 382-404. Bayraktar, s. 82.

¹²² Greene. A Shared World, s. 11.

yer almak her zaman daha güvenli bir seçenek olmuştur. Özellikle ilk ihtidalar söz konusu olduğunda askerî bir kariyer peşinde koşmanın da ihtidalar için önemli bir gerekçe olduğu savunulabilir.

2.3.2. Birlikte Yaşama Pratikleri

İhtidalarla çeşitlenen adadaki sosyal yapı adanın dini-demografik aritmetiğini de önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu durum doğal olarak adada birçok etkileşimi ve karışıklığı da beraberinde getirmiştir.¹²³ Araştırmacılar, erken modern dönemde adanın toplam nüfusu için farklı rakamlar verseler de, yapılan çalışmalar bağlamında on sekizinci yüzyılda ada nüfusunun 200 bin bandında olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.¹²⁴

Birinci bölümde ifade edildiği üzere klasik Osmanlı toplumsal yapısında insanlar -güvenlik, yönetilebilirlik veya dinî ve toplumsal huzur gerekçeleriyle- ait oldukları cemaate göre sınıflandırılmakta ve ayrıştırılmaktaydı. Bu açıdan adada da, Osmanlı millet sisteminin gereklerine uygun bir toplumsal teşkilatlanmaya gidilmiştir. Girit, diğer birçok alanda olduğu gibi bu konuda da bazı farklılıklar arz etmektedir. Şöyle ki, imparatorluğun birçok bölgesinde mahalleler cemaat temelli şekillenir: Müslüman mahallesi, Rum mahallesi veya Yahudi mahallesinin sınırları, mimari yapısı veya bu mahallelerde kimlerin yaşadığı bellidir. Mahalle kendi içinde ibadethane ve diğer toplumsal donatıları ile organik bir bütündür.

Ancak yoğun ihtidaların görüldüğü adada böyle bir oluşum söz konusu olmamıştır. Mühtedîler eski evlerinde oturmaya devam ettiğinden klasik mahalle sistemini adada uygulamak pek mümkün olamamıştı. Bunu aşmak için bazen cemaat mensuplarının evlerini veya kapılarını başka renklere boyadığı kaydedilmektedir.¹²⁵ Bununla birlikte, cemaatler arası farklılaşma kamusal alanda da kendini hissettirmektedir. Adada güvenlik gerekçeleri ileri sürülerek Müslümanların sarı,

¹²³ İhtidalarla ilgili ailevi meseleler, karışık evliliklerde karşılaşılan örnek olaylar ve diğer problemler için bkz. Nuri Adıyeke, "Multi-Dimensional Complications of Conversion to Islam in Ottoman Crete," **The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840**, Ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno, 2008.

¹²⁴ Adanın nüfusuna ilişkin sağlam bir veri bulmak oldukça zordur. Aynı şekilde dinsel demografi üzerine söylenecek her şey çeşitli tahminlerden ileri gitmeyecektir. Adanın nüfusuna dair verilen çeşitli rakamlar için bkz. Şenışık, s. 69

¹²⁵ A. Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, "Girit'te Millet Sisteminin Örnekleri: Kapıda İşaret Hamamda Çingirak," **Toplumsal Tarih**, Sayı: 136, Nisan 2005, s. 92.

Rumların siyah ve Yahudilerin kırmızı elbise giymeleri şart koşulmuştur. Hamam gibi, elbisenin giyilmediği ve dolayısıyla ayrışmanın ortadan kalktığı bir durumda çözüm olarak gayrimüslimlerin kollarına veya boyunlarına çingirak takması, otoritenin bu konuya verdiği önemin en ilginç göstergelerinden biri olmalıdır.¹²⁶ Millet sisteminin adadaki uygulamaları hukuk alanında daha bariz görülmektedir.

Gayrimüslim cemaat kendi aralarındaki sorunlarını cemaatleri aracılığıyla çözebileceği gibi, davalarını şer'i mahkeme huzuruna da getirebilmekteydiler. Ancak bir gayrimüslim ile Müslüman arasındaki dava kesinlikle şer'i yollarla çözülmek zorundaydı. Bu bakımdan Kandiye, Resmo ve Hanya şehirlerindeki kadılar ve şer'i meclisler günlük hayata ilişkin problemlerin çözümünde etkin bir rol oynamaktaydı. Nühket Adıyeke'nin Resmo Şeriyye Sicillerinde ulaştığı kayıtlar bir takım davaların kadı huzuruna götürülmesinin pratik gerekçelerini ortaya koymaktadır. Örneğin miras davalarında İslam hukuku kadınlar için daha kazançlı olabilmektedir. Yine borçların kaydı için kadı efendiye başvurmak alacaklı açısından otoritenin gücünden yararlanmak için akıllıca bir çözüm olarak görülmektedir.¹²⁷

Müslüman erkekler İslam hukukuna göre gayrimüslim kadınlarla evlenebilmektedir. Ancak Müslüman kadınların böyle bir ayrıcalığı yoktur. Mühtedî Giritliler ve adaya yerleşen Osmanlılar bu tek taraflı avantajı kullanmaktan geri kalmamıştır. Başka bir söyleyişle, karışık evlilikler ataerkil bir bakış açısıyla her zaman Müslüman cemaatin lehine olmuştur. Gayrimüslim bir kadının Müslüman bir erkekle evlenmeyi tercih etmesinin altında da yine insanî nedenler aramak gerekir. Kadının kendini, dul olduğu durumlarda çocuklarını ve malını koruma dürtüsü karışık evliliklerin önemli nedenlerinden biri olmuştur. Bununla birlikte toplumsal yapı oturmaya başladıkça kayda geçirilen cemaatler arası evliliklerin oranında zaman içerisinde bir azalma gözlenmektedir.¹²⁸ Elbette bu kayıtlar bir noktada yanıltıcı olabilir. Zira evliliklerin hepsi kadı huzurunda gerçekleştirilmediğinden bu defterlere kaydedilmemiş olabilir.

Ancak, *Giritli Türkler* olarak anılan bu mühtedî Müslümanlar kendi dillerinden ve kültürlerinden vaz geçmemişlerdi. Adanın ortak dili Girit'e has bir

¹²⁶ A. Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Girit'te Millet Sisteminin Örnekleri*, s. 93.

¹²⁷ A. Nühket Adıyeke, *Zimmi Davları*, s. 110.

¹²⁸ Nuri Adıyeke, *Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler*, **Fethinden Kaybına Girit**, (Ed. A. Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke), Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, s. 75.

lehçe olan ve Latince'den oldukça etkilenen Rumca olarak kalmıştır.¹²⁹ Bu açıdan onları ayıran tek unsur dini tercihleri olmuştur.¹³⁰ Mühtedîler kılık kıyafetlerini değiştirmişler ama bir Türk'ten ziyade bir Giritli gibi yaşamaya devam etmişlerdir. On dokuzuncu yüzyılın başlarında adayı ziyaret eden Fransız bir diplomat, mühtedîlerin bu özelliğine dair ilginç gözlemlerini sert bir dille aktarmaktadır:

Giritli bir Türk'ün, İmparatorluğun diğer bölgelerinde pek az itibarı vardır. Müslümanların gözünde bu kötü şöhret, onun Kur'anın bazı hükümlerine uymada sergilediği ihmaller ve özensizliklerden kaynaklanır. Hıristiyanlar nezdinde ise yaratılışındaki ve Rumlara karşı kullandığı aşağılamalar ve dayanılmaz vahşet, bu kötü şöhretin temelini oluşturur. ... Sadece fizyonomileri bile onları her yerde ilk bakışta ele verir; dilleri ve aksanları Rumlarınkinin aynıdır, o kadar ki, İstanbullu ve Asyalı gerçek Osmanlıları görüp tanımış bir yabancı'nın gözünde bir Giritli Türk, olsa olsa kılık değiştirmiş bir Rum'dur. Boğazına düşkünlüğü ve Muhammet yasalarının yasakladığı bazı etleri ve av hayvanlarını yemesi, onu, Kuran sofraları nezdinde aşağılık kılmaya yeter. Onların gözünde o, yarı kafir, yozlaşmış bir beniâdem, peygamberin şefaatine layık olmayan bir Müslümandır.¹³¹

2.4. GİRİTLİ YENİÇERİLER VE ADADA İSYAN GELENEĞİ

Osmanlılar ada halkının isyan etmesinden son derece endişe ediyordu ve bu nedenle adadaki yeniçeri sayısı bir hayli fazlaydı.¹³² Çünkü uzun süren savaşlar büyük bir askeri hareketliliği beraberinde getirmiş ve bu durum adada kalıcı hale gelmişti. Merkezden gelen yeniçerilerin bir kısmı geri dönmeyerek adada hizmet vermeye devam etti. Adaya yerleşen yeniçeriler askerî vazifelerinin yanında, on

¹²⁹ Fossés'nin Girit'te konuşulan Yunancaya dair tespiti oldukça ilginçtir: *Şu an Giritlilerin konuştuğu Grekçedir, ama özel bir lehçedir (dialecte): İtalyancadan alınmış çok sayıda kelime ve cümle biçimleri içerir. Dahası, Mora'da konuşulan dile benzer bir hususiyet arz eder. Bu, orijinal hie, ie ve i sesinin yerine tz artikülasyonunu ikame etme alışkanlığıdır. Mesela, eski isimlerde, Hicrapytna için Tzerapetna demek gibi. Girit lehçesi, oldukça bozulmuştur (corrompu), üstelik birçok yerel ifade (expression, deyim) muhteva eder. Bununla birlikte, Yunanistan'da konuşulan bütün lehçelerden, en düzenli şekilde modern bir dil haline gelen de budur. Yine de, Sfakiotların kullandığı, modern Grekçeden bazı hususiyetlerle ayrılan idiom (karakteristik dilsel kullanım; bir bölgeye ya da bir gruba özgü dil) için istisna yapmak gerekir. Birçok biçimi, vaktiyle bütün Girit'te konuşulan Dor lehçesini hatırlatır. Madinadoelerin çoğu, bir noktaya kadar Girit'in edebi dili sayılabilecek olan Sfakiotçada yazılmıştır. Henri Louis Castonnet des Fossés, **La Crète et l'Hellénisme**, C. Douniol, Paris, 1897, ss. 62-63.*

¹³⁰ Victor Bérard, **Les affaires de Crète**, Colin, Paris, 1900, s. 59.

¹³¹ J. M. Tancoigne, **İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat: Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri (1811-1814)**, çev. Ercan Eyüboğlu, Büke Kitapları, İstanbul, 2003, ss. 56-57.

¹³² Tancoigne, s. 57.

altıncı yüzyıldan itibaren imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi, evlenip ekonomik faaliyetlerde bulunabiliyordu. Greene'ye göre yeniçeriler buldukları şehirlerdeki “en büyük örgütlü toplumsal grubu” oluşturuyordu ve adanın ayrıcalıklı yeni elitleri kuşkusuz onlardı.¹³³ Statülerinin onlara sağladığı avantajı bir ayrıcalık olarak kullanmaktan geri durmadılar. Bir kayda göre, “on sekizinci yüzyılın başlarında Kandiye sancağındaki tüm fırınların yarısı alt rütbeden yeniçerilerin kontrolü altındaydı.”¹³⁴

Adada, merkezî yeniçerilerle birlikte ihtida eden Giritlilerden oluşturulan ve *yerlü* veya *gönüllüyan* denilen bir askeri grup daha vardı ve bunlar “hakiki” yeniçerilerin ayrıcalıklarına sahip değildi. Kandiye kuşatmaları sırasında başlayan bu uygulama şehrin alınmasından sonra 1670’de, yeniçeri teşkilatlanması kopya edilerek bir sisteme bağlandı. *Yerlü Ağası* denen bir yöneticiye bağlılardı ve asla savaşa gitmez sadece buldukları yerdeki kalenin güvenliğini sağlamakla mesul tutulurlardı. Bu amaçla kaleden ayrılmaları yasaktı ve yoklamalarda böyle bir durum tespit edilirse kaçaklar görevden atılarak yerine bir başkası alınırdı.¹³⁵

Merkez ve yerli yeniçeriler, itaatsizlikleri ve keyfi uygulamalarıyla biliniyordu ve istediklerini alamadıklarında ise ocakta isyan başlatarak yeniçeri ağasının görevden alınmasını sağlayabiliyorlardı. Ada, bu şekilde birçok önemli yeniçeri isyanına şahit olmuştu. Öyle ki, 1762’de çıkan isyanda sultan bizzat duruma müdahale ederek isyancıların cezalandırılmasını emretmek durumunda kalmıştı.¹³⁶ Özellikle on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı yönetimi adadaki yeniçerilerin kontrolünü tamamen kaybetti ve yerli yeniçerilerin Hıristiyan reayaya karşı tutumunu asla cezalandırmadı. Böylece bir anlamda onları teşvik dahi etmiş

¹³³ Greene. *A Shared World*, s. 28. Adadaki yeniçerilerin, sosyal, siyasal ve iktisadi özelliklerine değinen geniş kapsamlı bir çalışma için bkz. Giannis Spyropoulos, **Κοινωνική, διοικητική, οικονομική και πολιτική διάσταση του οθωμανικού στρατού: οι γενίτσαροι της Κρήτης, 1750-1826** [Osmanlı Ordusunun, Sosyal, İdari, Ekonomik ve Siyasi Boyutu: Girit Yeniçerileri, 1750-1826], (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Girit Üniversitesi, Rethymno, 2014.

¹³⁴ David Brewer, **Greece, The Hidden Centuries: Turkish Rule from the Fall of Constantinople to Greek Independence**, I.B. Tauris, London, 2010, s. 141.

¹³⁵ Nuri Adıyeke, “Girit’te Askeri ve Toplumsal bir Kurum: Yerli Yeniçeriler – Gönüllüyan Zümresi, **XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006) Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt: 4, Kısım: 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, ss. 1611-1620; Spyropoulos, ss. 134-137.

¹³⁶ Marinos Sariyannis, “Rebellious Janissaries: Two Military Mutinies in Candia (1688, 1762) and Their Aftermaths,” **The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840**: Crete University Press, Rethymno, 2008, ss. 260–61.

oluyordu. Örnek olması açısından on sekizinci yüzyılda adaya uğrayan bir gezginin seyahatnamesinde şöyle bir ifade yer almaktadır:

İkinci gün, Labyrinth’i ziyaret etmek için yola koyulduk... Gece küçük bir kasabaya vardık ve geceyi orada geçirmeye karar verdik. Eski bir Rum yerlisinin kapısını çaldık. Adam ve karısı bizi gördüklerinde feci şekilde korkmuşlardı. Zira üzerimizde Türk kıyafetleri vardı. Türklerin elinden çok acı çekmişlerdi anlaşılabilir... Daha sonra bana, beş yıl boyunca kayıp olan oğlunun ortaya çıkıp eve geldiği ilk gece, Türklerin evlerine zorla girip, tüm gece yiyip içtikten sonra, zavallı çocuğu nasıl öldürdüklerini büyük bir hüznle anlattı.¹³⁷

Özetlemek gerekirse Girit, Osmanlı İmparatorluğunun son büyük fethi olmuş ve uluslararası gelişmeler ve iç çekişmeler bağlamında imparatorluk bu fetihle rahat bir nefes almıştı. Giritliler açısından olaya bakıldığında ise dört yüzyılı aşkın bir süredir Katolik baskısı altında yaşayan halk, fetihle birlikte bu kez de iki yüzyılı aşkın bir süre İslam dininin gölgesi altında varlık göstermek durumunda kaldı. Osmanlıların adayı hiçbir zaman selefleri kadar hor kullanmadığını söyleyebiliriz; İmparatorluğun hiç bir yerinde görülmeyen esnek uygulamalar adada tatbik edildi. Osmanlı fethinin adaya sağladığı en büyük fayda –vergi saikiyle dahi olsa- kırsal kesimde yaşayan halkın tekrar tarımsal üretime başlaması ve Ortodoks Kilisesinin adada tekrar canlandırılmasıydı. Bununla birlikte adada yaşamak başlı başına zor bir işti ve yeniçeri sultasını görmezden gelen idareciler bunu daha da zorlaştırabiliyordu.

Daha önce ifade ettiğimiz üzere, adanın topografyası gerilla tarzı savaşıma oldukça elverişli bir araziye sahiptir. Bunun yanında geniş coğrafyasıyla adayı zapt etmek ve kontrol etmek de hiç kolay bir iş değildir. Girit’e hâkim olan devletlerin en çok bu durumdan mustarip olduğunu söyleyebiliriz.¹³⁸ Bu şartlar elbette ada halkını bir isyan için cesaretlendiren en önemli unsurların başında gelmektedir. Bununla birlikte bir adada yaşamının vermiş olduğu karakteristik özellikler de insanları isyana sürükleyen önemli nedenler arasında yer alabilir. Adanın daha yüksek ve görece daha seyrek nüfuslu bölgelerinde hüküm süren hayat şartlarının, yaşamın ve değişimin daha yavaş gerçekleştiği “izole” bir yapıyı beraberinde getirdiğini düşünebiliriz. Zira coğrafyanın insan üzerindeki etkisi, dünyanın diğer bölgelerinde

¹³⁷ John L. Tomkinson, *Traveller’s Greece*, Anagosis, Athens, 2002, s. 498.

¹³⁸ Hanyevi, s. 120.

olduğu gibi, Giritlileri de kuşkusuz yakından etkilemiş olmalıdır. Adanın dağlık kesimlerinde yaşıyan halk ile liman sakinlerinin arasında görülen bariz fark buradan kaynaklanmaktadır.¹³⁹ Bu nedenle, 1770 Ayaklanması değerlendirirken bu durumu da göz önünde bulundurmaya çalışacağız.

Hanyevi'nin kaydına göre ada halkı Venedik hâkimiyeti altında 1205-1365 yılları arasında çeşitli nedenlerle tam 15 kez isyan etmiştir.¹⁴⁰ Hanyevi'nin ifadelerinde göze çarpan en önemli unsur adanın “muteber kimselerinin” bu isyanların çoğuna öncülük etmiş olmasıdır. Bu kimseler yüzyıllardır sahip oldukları ayrıcalık ve zenginliklerinin adaya gelen yabancılar tarafından heba edilmesine karşı çoğu zaman kendi çıkarları için halkı isyana teşvik etmiştir. Bu uğurda çoğu zaman rakip Cenevizlilerden yardım almayı bir ihanet olarak görmüyorlardı. Venedikliler, adaya hâkim olduktan sonra on üçüncü ve on dördüncü yüzyılların başlarında Venedik'ten adaya iki defa muhacir iskân ederek adayı dönüştürmeye çalışmış ancak bunda başarılı olamamıştı.¹⁴¹

Venedik döneminde meydana gelen ve halkın görece iştirak ettiği bu isyan hareketlerinin temel motivasyonunu hiçbir zaman bağımsızlık düşüncesi oluşturmadı. Ayaklanmaların arkasından elitlerin ve halkın çıkarlarını koruma dürtüsü yatıyordu ve haklarını aldıkları müddetçe adanın yöneticileriyle ciddi sorunlar yaşamıyorlardı. İsyancıların temel nedeni ne olursa olsun, bu durum nihayetinde tarihsel bir hafıza ve kültürel bir birikim oluşturuyordu. Sonraki nesiller bu birikimden oldukça fazla istifade edeceklerdi.¹⁴²

¹³⁹ Nuri Adıyeke, “Bir Akdeniz Paradoksu: Açık Yaşam-Yalıtılmış Yaşam”, **Akdeniz Kentleri: Gelecek İçin Geçmişin Birikimi**, Mersin Üniversitesi, Mersin, 2011, s. 70.

¹⁴⁰ Hanyevi, s. 191.

¹⁴¹ Arthur J. May. “Crete and the United States, 1866-1869,” **The Journal of Modern History**, Cilt: 16, December 1944, s. 287. Sally McKee, **Uncommon Dominion: Venetian Crete and the Myth of Ethnic Purity**, University of Penn. Press, Philadelphia, 2000, ss. 134-135.

¹⁴² Fossés, ss. 62-65.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYAKLANMANIN AKTÖRLERİ:

RUSLAR VE RUM İSYANI

*İlk kıvılcımı ateşlemek için Rusların bir lafı yetmişti –ki günümüzde bile Rusların bir lafı yetecektir. Her on yılda bir Girit’te patlak veren tüm isyanlar –ki sonuncusu hariç- bir Rus İsyanıdır. Elbette Girit her zaman isyana hazırdır, zira kaybedecek bir şeyleri kalmamıştır.*¹⁴³

1770 Girit Ayaklanmasını, yukarıdaki alıntıda da net bir şekilde görüleceği üzere, Rusların Akdeniz ve Balkan politikalarından bağımsız düşünmek mümkün değildir. Diğer bir deyişle, on sekizinci yüzyılın son çeyreğine girerken ortaya çıkan Girit Ayaklanmasını, daha geniş bir bağlamda Osmanlı-Rus mücadelesinin bir parçası ve Yunan yarımadasındaki gelişmelerin bir yansıması olarak okumak gerekir. Bunu söylerken elbette adanın bu ayaklanmadaki özgün karakterlerini ve bu olayın adanın geleceğinde oynadığı kilit rolü yadsımış olmayız. Osmanlı egemenliği altında yaşayan Ortodoks Rumların –Osmanlı tarihçileri arasında bile yaygın olan kanaate göre- bağımsızlık amacıyla bir ayaklanma başlatmak için -her ne kadar yeterince sebebi olsa da- onları aynı kimlik altında birleştirecek ve kutsal bir hedefe yönlendirecek ilahi ve politik bir kıvılcıma ihtiyaç duymuş olduklarını söylemek, tarihsel olarak yanlış olmayacaktır.

Giritli yerlilerin, kendileriyle aynı inancı paylaşan Yarımada ve Balkan Rumlarıyla birlikte hareket etmek üzere faaliyete geçmesi, o tarihe kadar alışılmadık bir durum olduğundan, üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu açıdan baktığımızda, 1770 yılında gerçekleşen ayaklanma, Girit’i parçalanmış bir halde bulunan Yunan dünyasını yeniden keşfetmeye ve diğer Rumlarla birlikte aynı hedef uğrunda mücadele etmeye sevk etmesi sebebiyle bazı çıkarımlar yapmamıza imkân vermektedir. Bu çalışmanın en temel savlarından biri olduğu üzere, Osmanlı hâkimiyetine karşı başlatılan bu ilk ayaklanmayı adadaki Yunan uyanışının başlangıcı ve on dokuzuncu yüzyıldaki milliyetçi gelişmelerin öncülü olarak okuyabiliriz. Bu bölümde ayaklanmanın ortaya çıkmasında etkili olan tarihsel olaylar, kişiler ve motivasyonlara yakından bakmaya çalışacağız.

¹⁴³ Bérard, s. 62.

3.1. SAVAŞIN GETİRDİKLERİ

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, Rusların bir süredir üzerinde çalıştığı büyük Yunan ayaklanmasını mümkün kılan bir dizi tarihi gelişmeyi de beraberinde getirdi. Osmanlı tahtında oturan Sultan III. Mustafa (1757-1774) ve dönemin Rusya'sına hükmeden Çariçe II. Katerina (1762-1796), bu savaşın vuku bulmasını o kadar çok istiyordu ki, iki taraf da beş yılı aşkın bir süre savaşın gerçekleşmesini büyük bir sabırla bekledi. Savaşın getireceği askeri ve ekonomik yük açısından Osmanlı tarafında sultan için işler yolunda görünüyordu. Hazinenin hâlihazırdaki durumu, daha önce birkaç kez mağlup edilen Rusya'ya karşı ilan edilecek bu savaşı finanse edebilecek güçteydi. Bunun temelinde imparatorluğun neredeyse otuz yıldır hiçbir devletle savaşmamış olması yatıyordu. Bununla birlikte askerî alanda yapılan küçük çaplı ıslahatlar, Osmanlı ordusuna duyulan güveni artırıyordu -ve tırnak içinde bu savaş, yapılan ıslahatların denenmesi için de kaçırılmayacak bir fırsattı. Sultan III. Mustafa'nın klasik Osmanlı döneminin özlemine yansıtan kişisel savaş arzusu da bunlara eklenince, imparatorluğun kuzeyinde meydana gelen gelişmeler, bu savaşı başlamak için uzun zamandır beklenen bahane oldu.

Bu defa, Osmanlı-Rus mücadelesinin merkezinde Lehistan'ın içine düştüğü siyasi kriz atıyordu. Kral III. Augustus 1763'te vefat ettiğinde, ülkede kısa süreli bir veraset boşluğu yaşandı. Stratejik konumu nedeniyle –ki Avrupa ve Balkanlara açılan en önemli kapıydı ve Osmanlılar açısından Rus tehdidine karşı tampon vazifesi görüyordu- Çariçe Katerina bu krizi Rusya lehine avantaja çevirmeye karar verdi. Katerina bu amaç doğrultusunda vakit kaybetmeden Lehistan'ın iç işlerine karışmaya başladı ve kısa süre sonra bölgeyi işgal etti. Fakat Katerina'nın nihai hedefi Lehistan'ı ele geçirmek değil, Orta Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde olan Balkanlara yayılarak Akdeniz'e ulaşabilmektir. Osmanlı sınırlarına kaleler inşa ettirmesi ve tüm politikasını bölgeye yoğunlaştırması bu durumu doğrular nitelikteydi.

Osmanlıların duruma müdahale etmesi için, Rus işgaline karşı çıkan muhalif Lehlerin sultandan yardım istemesi yeterli oldu. Brewer'e göre bu Osmanlılar açısından ilginç bir durumdu çünkü “Osmanlıların tarihsel olarak bu topraklar üzerinde hiçbir iddiaları yoktu” ve dahası “Fransızların dahi yardım etmeyi

düşünmediği” –ki sultan da önceki yardım çağrılarına kulağını tıkamıştı- “bu bir avuç güçsüz ve programsız muhalif” uğruna savaşa girmeye degecek başka bir gerekçe olmalıydı.¹⁴⁴ Olay çok netti: Bu tavır değişikliğinin altında Rusya’ya açılmak istenen savaş için aranan bahane yatıyordu ve Osmanlının sınır politikalarındaki hassasiyeti aranan meşru savaş gerekçelerini fazlasıyla sunuyordu.

Aslına bakılırsa, bu savaş çok daha önce cereyan edebilirdi fakat sultanın saraydaki muhalefeti ortadan kaldırması biraz vakit aldı.¹⁴⁵ Merkezdeki hazırlıklar tamamlanınca, Osmanlıların bu savaşta en çok bel bağladığı Kırım Hanı ile ittifak sağlandı ve sultanın bizzat katıldığı 8 Ekim 1768 tarihli divan toplantısında Rusya üzerine sefer ilan edildi.¹⁴⁶ Bilindiği üzere savaş sultanın umduğundan çok daha farklı neticelenecekti: Birkaç cephede birden uzun süre devam eden çarpışmalar nedeniyle hazine boşaldığı gibi “mağlubiyetin psikolojik etkisi de yıkıcı oldu.”¹⁴⁷ Savaş sonunda imzalanan 1774 tarihli Küçük Kaynarca Anlaşması, Osmanlılar için bir devrin sonuna işaret ediyordu: İmparatorluk ilk kez Müslüman bir eyaletini kaybediyor ve bu da yetmezmiş gibi Rusya imparatorluktaki Ortodoksların hamisi oluyordu. Erken modern dönem için tartışmalı bir kavram olsa da, bu durum Osmanlı egemenliğinin açıkça ihlali anlamına geliyordu. Millet sisteminin önemli bir unsuru olan Ortodokslar, sultanın denetimi dışında tehlikeli bir düşmana emanet edilmiş oluyordu ve ilerleyen süreçte bu durum imparatorluğun üzerine inşa edildiği toplumsal yapıyı dinamitlemek için kullanılacaktı. Ancak bu çalışma bağlamında söz konusu Osmanlı-Rus savaşında bizi ilgilendiren en önemli mevzu Rusların, Rumları ayaklandırmak için izlediği strateji ve bölgedeki faaliyetlerdir. Bu açıdan, zaten çetin geçen bir savaşta pay-i tahtın en son isteyeceği şeyin, hiç beklemediği bir anda, içeride patlak verecek bir isyan olduğunu düşünmek abartı olmayacaktır.

¹⁴⁴ Brewer, s. 185.

¹⁴⁵ Sarayda bu savaşı istemeyen muhalif kanadın başındaki Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa görevinden azledilerek yerine Silahdar Mahir Hamza Paşa getirildi. Muharrem Saffet Çalışkan, **Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihi'nin I. Cildinin Metin ve Tahlili (1182- 1188/1768-1774)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000, ss. 16-17; Giridi Ahmed Resmi Efendi, **Hülâsatü'l-İtibâr**, İstanbul 1286, ss. 2-3; Mustafa Nuri Paşa, s. 56; Uzunçarşılı, ss. 358-360

¹⁴⁶ Salâhattin Tansel, “1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma”, **DTCF Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 4, 1950, s. 477-536; Ahmed Resmî Efendi, ss. 4-10; Virginia H. Aksan, **Osmanlı Harpleri 1700-1870: Kuşatılmış Bir İmparatorluk**, çev. Gül Çağılı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 149-151.

¹⁴⁷ Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)**, İstanbul 1986, ss. 74-77; Mehmet Genç, “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul 2000, ss. 211-225.

3.1.1. Katerina'nın Planı

1739 Belgrad Anlaşması'yla neticelenen son Osmanlı savaşından mağlup çıkan Ruslar, Büyük Petro'nun (1682-1725) gizliden gizliye çizdiği ideallerden asla vazgeçmedi. Bu yenilgiden sonra dahi Ruslar tarihsel, dinî ve stratejik argümanlarla yayılcı politikalarını sürekli gündemde tutmayı başardı ve bununla birlikte Rus ideallerini gerçekleştirmek için askerî alanda da önemli hamleler gerçekleştirdi. Öncelikle barış ortamının verdiği rahatlıktan yaralanarak büyük bir kara ordusu oluşturuldu ve deniz savaşlarındaki iddialarını artırmak için gözlerden uzak bir yerde büyük bir donanma inşa edildi. Rusya'nın on sekizinci yüzyıl boyunca askeri savaş donanımında ve tekniklerinde elde ettiği gelişme 1768-1774 Savaşında etkisini bütünüyle gösterecek ve savaşın kazanılmasında önemli bir rol üstlenecekti.¹⁴⁸ Başka bir ifade ile Ruslar, altı yıl sürecek olan bu savaşın arifesinde, artık karikatürleşen “sıcak denizlere inme idealini” gerçekleştirmeye ve “Konstantinopolis'i Müslüman tasallutundan kurtararak Ortodoks inancının başına geçme hedefine” her zamankinden daha yakındı.

Sultan savaş ilan ettiğinde Rus tahtında oturan Çariçe Katerina, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'ni tehdit eden en ciddi güçlerden biri konumundaydı¹⁴⁹ ve Büyük Petro'nun izinden giderek, Osmanlı toprakları üzerindeki Rus ideallerini artık açıktan açığa dillendirmekten çekinmiyordu. Bu uğurda kocası -ve aynı zamanda kuzeni olan- III. Petro'yu (5 Ocak 1762 – 9 Temmuz 1762) çar ilan edilmesinden kısa bir süre sonra orduyla işbirliği yaparak tahtan indirip senatonun da desteğini alarak kendini çariçe ilan ettirdi ve hükümdarlığı boyunca Rusya'da çok sağlam bir otorite kurdu. Önemli aileler ile işbirliğine giderek ülkedeki dengeleri kontrol etmeye çalıştı ve içeriden düşman edinmek yerine tüm enerjisini Rusya'nın yayılmasına harcadı. Böylece hem elitler hem de halk arasında ideal bir yönetici profili çizebiliyordu.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Boyd Hilary Summer, **Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu**, çev. Eşref Bengi Özbilen, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993, ss. 27-31.

¹⁴⁹ Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and The World Around It*, s. 67.

¹⁵⁰ Kocasını, sıkı ilişkiler kurduğu Orlov ailesinden –ve 1770 isyanlarının aktif figürlerinden biri olan- Aleksey Grigoryeviç gözetiminde, kısa bir müddet sonra öldürüleceği yurtiçi sürgününe göndermişti. John T. Alexander, "Catherina II", **Encyclopedia of Russian History**, (Ed. James R Millar), Cilt: 4, Thomson Gale, New York, 2004, s. 206.

Çariçe Katerina, 1768-1774 savaşı başlamadan önce bir süredir Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altında yaşayan Ortodoks Balkan ve Rum tebaayı “bağımsızlık ve Bizans’ın yeniden diriltileceği” sözüyle toplu bir isyana teşvik etmeye gayret ediyordu.¹⁵¹ Katerina tahta çıktıktan sonra bu fikri ortaya atan Rus ordusunda görevli George Papazolis (Osmanlı arşiv kaynaklarında Papazoğlu olarak geçmektedir) adında Rum asıllı Makedonyalı bir subaydı. Papazolis’in öngörüsüne göre, kaçınılmaz bir savaşta, imparatorluğun batısındaki “Rumların toplu isyanı Osmanlı’nın işini tamamen bitirecek ölümcül darbeyi vurabilirdi.”¹⁵²

Çariçe ile çok yakın ilişkileri olan Orlov ailesine mensup ve Rus ordusunda üst düzey görevlerde bulunan Aleksey ve Teodor Orlov kardeşler, Papazolis’in gündeme getirdiği bu önerinin Katerina tarafından ciddiye alınmasında etkili oldu. Rumları ikna etmek ve teşkilatlandırabilmek amacıyla tarihî ve dinî argümanlar ileri sürülecekti: “Moskova himayesinde Rumlara özgürlük verilmesi ve İstanbul’un Türklerden alınarak Bizans İmparatorluğunun burada yeniden inşa edilmesi” fikri üzerinde uzlaşıldı. Böylece, Osmanlı topraklarında çıkarılacak bir Rum ayaklanması resmen onaylanmış oluyordu.¹⁵³

Ruslar bu vaatleri destekleyecek tarihî ve dinî altyapıya çoktan sahipti. Bizans’ın maddi ve manevi mirasçısı olduklarını zaten her fırsatta dile getiriyorlardı. On beşinci yüzyılda Büyük İvan, son Bizans prensesi ile evlenmiş ve çift başlı kartalı ülkesinin simgesi yapmıştı. Böyle bir tarihsel arka plan ve ortak dinî inançtan güç alan Katerina böylece, Bizans’ı yeniden inşa etme görevini Rusya’nın üstelenmesini meşru bir zemine oturtmuş oluyordu. Katerina bu fikre o kadar inanıyordu ki ikinci torunu tam bir Bizans imparatoru olacak şekilde yetiştirmişti.¹⁵⁴ Kısa vadede ise, İstanbul işgal altında olduğundan Moskova’yı Ortodoks inancının yeni merkezi yapmak istiyordu.¹⁵⁵ Paraulakis, Yunanlılar açısından durumu şöyle özetlemektedir:

¹⁵¹ Ruslar için Rumları ayaklandırmak denenmiş bir hamleydi: Prut Savaşı esnasında Büyük Petro da Balkanlardaki Ortodoks tebaayı isyana teşvik etmek istemiş ancak başarılı olamamıştı. Sonraki süreçte Ortodoksluk kartını birkaç kez daha kullansa da yine başarılı olamadı. David R. Stone, **A Military History of Russia: From Ivan the Terrible to the War in Chechnya**, Greenwood Publishing Group, 2006, s. 57.

¹⁵² Brewer, s. 184.

¹⁵³ Brewer, s. 184.

¹⁵⁴ Henri Couturier, **La Crète et sa situation au point vue du droit international**, A. Pedone, Paris, 1900, s. 61.

¹⁵⁵ Derek Benjamin Heater, **Order and Rebellion: A History of Europe in the Eighteenth Century**, Harrap, London, 1964), s. 296.

*Rusya İmparatorluğu askeri ve siyasi açıdan büyük bir güç haline gelene kadar Rumlar, dünya politikasında sadece küçük roller oynamakta, kaderlerini tayin edemeyen izleyiciler olarak olayları seyretmekle yetinmekteydiler. Kendi geleceklerini kendilerinin tayin etmeleri için ilk fırsat 1768’de Rus imparatoriçesi Katerina’nın Osmanlılara savaş açmasıyla ortaya çıktı. İmparatoriçenin, merkezi İstanbul olmak üzere Rus himayesinde kurulacak yeni Bizans vaadiyle Rumları Sultana karşı isyana teşvik etmesi, onları yeniden dünya sahnesine çıkarmış oluyordu.*¹⁵⁶

3.1.2. Orlov İsyanı ya da Mora İhtilali

İsyanın altyapısını hazırlamakla görevlendirilen Papazolis, 1763’te derhal ordudan ayrılarak adam toplamak ve gerekli hazırlıkları tamamlamak için Venedik’e gitti. Burada ilk temaslarını, Osmanlı yönetiminden kaçarak Venedik’e yerleşen tüccar ve ileri gelen Rumlarla gerçekleştirecek ve Venedik hükümetinin desteğini arayacaktı. Venedikli Rumlara üç yıl boyunca Katerina’nın planını anlattı ve Osmanlı İmparatorluğuna karşı başlatılacak toplu isyan için destek istedi. Bütün propagandasını “Osmanlı imparatorluğunu bölgeden kovmak ve köle Yunanlıları özgürlüğe kavuşturmak” üzerine inşa ederek orijinal plana sadık kalmaya çalıştı. Venedikli Rumlardan aldığı sözler ve edindiği bağlantılara güvenerek 1766’da imparatorluğun Yunan topraklarına yelken açtı. İlk önce, Mora İhtilalinde çok önemli bir rol üstlenecek olan Mani Yarımadası’ndaki (Osmanlı belgelerinde Manya şeklinde geçmektedir) *İtalo* isimli küçük bir limana ayakbastı.¹⁵⁷

Papazolis çok iyi Türkçe konuşuyordu. Kuşkusuz bu ona bölgedeki faaliyetleri sırasında müthiş bir avantaj sağlıyordu. Zaten bu göreve seçilmesinin altında yatan sebeplerden biri de kimliğini gizleyebilecek niteliklere sahip olmasıydı ve Mora’da gerçekleştirdiği seyahatlerinde Osmanlı yetkililerinin dikkatini çekerek tüm planı berbat etmemek adına bu hususa çok dikkat etmesi gerekiyordu. Bu sebeple bir Müslüman gibi giyinmeyi ve davranmayı öğrendi ve bu şekilde tüm güney Yunanistan’ı karış karış dolaştı. Tüm görüşmelerinde Rumları, Katerina’nın planı etrafında birleştirmek için uğraşıyordu. Brewer’e göre Papazolis, stratejik bir hata yaptı: “Katerina’nın kafasında Osmanlı İmparatorluğu’na karşı aslında

¹⁵⁶ Peter H. Paraulakis, **The Greek War of Independence**, Hellenic International Press, Australia, 2000, s. 17.

¹⁵⁷ Brewer, s. 184.

Balkanlardaki Ortodoksları ayaklandırmak vardı.”¹⁵⁸ Böylece Slavlar da bu olayın bir parçası olabilecekti fakat kendisi de bir Rum olan Papazolis enerjisinin ve imkânlarının tamamını Ortodoks Mora halkını ikna etmek için harcadı. Papazolis’in Moralı Rumlara neden bu kadar güvendiğini bilemiyoruz ama merkezî Osmanlı yönetiminin bölgede görece zayıf olmasının¹⁵⁹ bu durumla bir ilgisi olabilirdi. Bu nedenle Mora’da daha rahat edebiliyor ve “Rumların bağımsız olacağı, Konstantinopolis’in alınarak Türklerin Asya’nın içlerine sürüleceği ve Bizans’ın tekrar kurulacağı” gibi Rus vaatlerini halka anlatabiliyordu. Moskova’ya gönderdiği raporlarında “100.000 Rum’un isyan etmek için hazır” olduğunu yazıyordu. Ancak isyan başlayınca görüldü ki gerçekten isyana katılanlar onun verdiği rakamın kat be kat altındaydı.¹⁶⁰

Öyle görünüyor ki savaş başladığında -muhtemelen raporların estirdiği olumlu hava nedeniyle- Rum İhtilali Moskova’nın öncelikleri arasına girdi. Katerina, uzun süredir hazırlanan bu planın tam zamanında uygulamaya konulması için bizzat Orlov kardeşleri görevlendirdi. Her şey çok gizli ilerliyordu ve sağlık problemleri öne sürülerek Orlovların ordudaki görevlerine ara verildi. Ancak Brewer’e göre Orlov kardeşlerin şöhretleri pek de iyi sayılmazdı: Büyük kardeş Aleksey Orlov, “kaba eğitimsiz, cesaretsiz, yoksun” bir adam olarak bilinmekteydi fakat küçük kardeşi Teodor ona göre “daha zeki ve becerikliydi” ama “her ikisi de böyle büyük bir operasyonunu yönetecek deneyim ve yetenekten yoksundu.”¹⁶¹

Orlov kardeşler de ilk olarak Venedik’e yelken açtı. Papazolis’in ayarlamalarını gözden geçirecek ve Venedik hükümetinden destek isteyeceklerdi. Ancak Osmanlı ile arasını bozmak istemeyen Venedik hükümeti Orlov kardeşlere yardım etmeyi reddettiği gibi onların şehirdeki her türlü propaganda ve gönüllü toplama girişimlerini de yasakladı. Bu, Orlovların beklemediği bir tepkiydi ve olayın içinde muhtemelen başka siyasi endişeler yatıyordu. Bu gelişme üzerine Orlov kardeşler Venedik’ten ayrılarak Ceneviz’e geçmişlerdi ki Katerina bu sırada Yunan İsyanını başlatmak ve kumanda etmek üzere Aleksey Orlov’u Ocak 1669’da bizzat Akdeniz ordusunun başına geçirdi.¹⁶²

¹⁵⁸ Brewer, ss. 185-186.

¹⁵⁹ Gündoğdu, ss. 189-190.

¹⁶⁰ Brewer, s. 186.

¹⁶¹ Brewer, s. 187.

¹⁶² Brewer, s. 187.

Ege'ye ulaşan ilk Rus donanması “yedi kalyon, dört firkateyn ve birkaç aktarma gemisinden oluşuyordu.”¹⁶³ Brewer'e göre bu ilk filo güç bela Akdeniz'e ulaşabilmişti ve denizcilikten anlamayan askerle doluydu.¹⁶⁴ 20 Şubat 1770'de Mora'ya varan bu ilk filoya Teodor Orlov da katıldı. Teodor, yaklaşık beş yüz Rus askeri ve gönüllü Rum isyancılarla birlikte Mani'de ilk çatışmaları başlattı ve kısa bir süre sonra Koron kalesini kuşattı ama iki ay süren kuşatma başarısızlıkla sonuçlandı. Bu süreçte Rusların yüzünü güldüren “en önemli gelişme isyana katılımın her geçen gün artıyor” olmasıydı.¹⁶⁵

Ruslar işi şansa bırakmak istemediklerinden ayaklanmanın organizasyonunu ve yönetimini tamamen kendileri üstlendi. Zira Rumlara dair bazı şüpheleri vardı. Bu nedenle isyancıların sadakatinden emin olmak adına isyana katılan herkesin çariceye itaat yemini içmesini zorunlu kıldılar ve isyancıların hepsine Rus elbiseleri giydirdiler. Bu şekilde isyanı bir süre daha gizli tutarak hem hedef şaşırtmayı hem de daha fazla gönüllü Rum kazanmayı umuyorlardı. Fakat Osmanlı askerlerinin durumun farkına varması ve gerekli önlemleri alması uzun sürmedi.¹⁶⁶

İsyanın hız kazanmasıyla birlikte dağdaki eşkıyalar da isyana destek vermeye başladı. Bu eşkıyalar Yunan bağımsızlığı ve Bizans İmparatorluğu gibi Rus vaatlerinden çok kendi çıkarları için savaşıyordu. En büyük arzuları oluşan bu karışıklık döneminde yağma yapabilmeyi ve isyana dâhil olmalarıyla birlikte olayların ilk ortaya çıktığı Mani'de Müslümanlara karşı yağmacılık, öldürme ve diğer faaliyetler yaygınlaştı. Müslüman tebaa evlerini terk ederek daha güvenli bölgelere ve adalara sığınmaya mecbur kaldı.¹⁶⁷ Brewer'in verdiği bilgilere göre “Rumlarla, Ruslar belirli konularda anlaşamamaları da başlarda önemli başarılar elde edilmişti.” Brewer, Gritsopoulos'a dayandırdığı anlatısında isyancıların “20 Rus ve 1200 Rum'dan oluşan Doğu birliğinin” Mistras kuşatması hakkında detaylı bilgiler veriyor. Anladığımız kadarıyla Mistras'ın seçilmesi rast gele olmamıştır: “Bölgede

¹⁶³ Mustafa Nuri Paşa, s. 48.

¹⁶⁴ Brewer, s. 187.

¹⁶⁵ Uzunçarşılı, s. 394. Joseph von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, çev. Mehmet Ata, Cilt: 10, Millet Matbaası, İstanbul, 1966, s. 158.

¹⁶⁶ Brewer, s. 187.

¹⁶⁷ Paraulakis, s. 17; Hammer, s. 158.

çok fazla Türk yerleşimci olmasına rağmen çok az Türk askeri vardır” ve bu isyancılar için mükemmel bir yağma alanı demektir. Brewer şöyle devam eder:

Kuşatma 10 Mart 1770’de şafak sökerken başladı ve şehir dokuz gün boyunca kuşatıldı. Büyük bir kıyım ve yağma oldu, bunun nedeni Mani’de başıboş halde dolaşan Rum çeteleriydi. Yağma yapma umuduyla Birliği takip etmiş ve amaç doğrultusunda birliğe ateş bile açmışlardı. Başpiskopos üzerinde dini kıyafetleri bulunduğu halde ve piskoposluk maiyetiyle birlikte Manili eşkıyaları kontrol etmek için uğraştı. Rus komutan onlara engel olmaya çalışırken Türkler Hıristiyan evlerinde koruma altına alındı, fakat kısa bir süre sonra bundan vaz geçildi. Muhtemelen 1.000 kadar Türk öldürülmüştü ve bir o kadarı da esir alınmıştı, çoğunluğu ise kaçmayı başarmıştı. Bu tablo gelecekte Rus-Rum başarısı olarak birkaç kez daha tekrarlanacaktı, çünkü Türk birlikleri böyle bir inancın önünde durmaya cesaret edemiyordu.¹⁶⁸

İlk filo ile gelen destek Rumların beklentilerinin çok altındaydı. Ruslar muhtemelen Papazolis’in gönderdiği raporlara fazla itibar etmiş olmalıydı. Bunun yeterli olmadığı anlaşıldığında İngiliz limanlarında beklemekte olan ikinci filo, İngiliz bir kaptan yönetiminde derhal yola çıkarıldı ve Nisan ayında Akdeniz’e ulaşabildi. On gemiden müteşekkil bu filo Akdeniz’de beklenmedik bir bahar fırtınasına yakalanarak, planlarında olmamasına rağmen Rusları, Mani limanına sığınmaya mecbur bıraktı. Rus bayraklarını gören Rumlar olayı oldukça yanlış değerlendirerek Rusların limanına gelişini isyanın başlangıcı olarak değerlendirdi ve açıktan isyanı başlattı. Elde olmayan bu sebeplerden dolayı Orlov kardeşler baştaki planlarını değiştirmek durumunda kalmıştı.¹⁶⁹

Aleksey Orlov’un bölgeye intikal ederek kumandayı ele almasıyla çatışmalar daha da şiddetlendi fakat Rus birlikleri ve filosu hala yetersizdi. Bu eksikliği gidermek için Gönüllü isyancıların yanında Rumlardan oluşan paralı birlikler de meydana getirilmişti ancak Aleksey hala istediği sayıya ulaşabilmiş değildi. Anlaşılan, Papazolis’in bölgeye taşıdığı Rus vaatleri herkeste aynı karşılığı bulmamıştı. Bu süreçte belki Balkanlar’daki gayrimüslim reaya da ayaklansa olayın rengi değişebilirdi. Aleksey Orlov bu nedenle Türk hâkimiyeti altındaki tüm Rumlara hitaben bir beyanname kaleme aldı. Bir zamanlar gizliden gizliye yürütülen ayaklanma çalışmaları, savaşın da kızışmasıyla şimdi açıktan açığa ilan edilebiliyordu. 8 Mayıs 1770 tarihli bu beyannameye Rumlar, Eflak ve Boğdan’da

¹⁶⁸ Brewer, s. 188.

¹⁶⁹ Uzunçarşılı, s. 394.

devam eden savaşlar hakkında bilgilendirerek “özgürlük ve dinleri için savaşmaya davet ediliyordu.”¹⁷⁰ Bu durumun ve bağımsızlık söyleminin Osmanlı yöneticileri arasında nasıl bir karşılık bulduğu önemlidir. Devam eden savaş nedeniyle ve Rusların kışkırtmasıyla –ki bu noktada dinî bir ortaklığa sahip olunması çok tehlikeliydi- başlayan bu isyana oldukça öfkelenmiş olmalıydı.

Osmanlı yöneticilerinin, savaş sırasında Rumların isyan edeceğine dair haberleri hafife aldığı iddia eden bir anlatı mevcuttur. Mora İhtilali hakkında küçük bir tarihçe kaleme alan Süleyman Penah Efendi, Rusların bir müddetten beri Rumları “isyana teşvik etmek için uğraştığını” ve bu durumun Osmanlı yöneticilerinin bilgisi dâhilinde olduğunu kaydetmektedir. Bölgede bir isyan çıkması için gerekli şartların var olduğunu da hemen ekler. Bu durumun nedenlerini ilk başta “yozlaşan Osmanlı yönetiminin Mora’yı denetlemekten” hayli uzak olmasına bağlamaktadır. Dahası “yolsuzluklar, ayyuka çıkan haksız vergiler ve gayrimüslim tebaaya reva görülen muameleler” halkın bu isyana gönüllü olarak destek vermesine neden olmuştur.”¹⁷¹ Penah Efendi’nin eseri başlı başına bir incelemeyi gerektirse de, bu eserin klasik Osmanlı layiha türünün bir devamı niteliğinde olduğu ve bir de bu gözle okunması gerektiğini söylemekle yetineceğiz.

Mora İhtilali, devrin tarih yazımında da önemli bir yer edinmişti. Dönemin olaylarına ilişkin önemli bilgiler sunan kronikçilerden Ahmet Vasıf Efendi eserinde Mora İhtilaline temas ettiği bölümde “Fransızların Rus planları hakkında Osmanlı yönetimini bilgilendirmesine rağmen merkezin küçük tedbirlerle konuyu ağırdan almayı” tercih ettiğini ifade etmektedir. Vasıf Efendiye göre “Osmanlılar açıkça Rusların deniz gücünü hafife almışlardı.” Dahası, Rus donanmasının Baltık denizini aşarak savaşı Akdeniz’e taşıyacağını kimse ön görememişti.” En kötüsü ise –daha önce birkaç deneme olmasına rağmen- “Rum milletinin Ruslarla böyle bir ittifaka gireceğine kimsenin inanmamış” olmasıydı.¹⁷² Ancak dönemin Osmanlı arşiv kaynakları bundan farklı bir anlatı sunmaktadır.¹⁷³ Ayaklanma haberi merkeze ulaşır ulaşmaz Osmanlı yönetimi olayların kontrol altına alınması için harekete geçmişti.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Hammer, s. 159.

¹⁷¹ Süleyman Penah Efendi, ss. 314-315

¹⁷² Ahmed Vasıf Efendi, s. 42.

¹⁷³ Osmanlı yöneticileri Mora’daki hareketliliklerin farkındaydı. Bu nedenle de (168 Numaralı Mühimme Defterinin 168, 694, 695-701, 707, 712-713, 719, 730 sayılı hükümlerinde görüleceği üzere) yakın bölgelere gönderilen emirlerde daha Nisan ayının başlarında, Mora ve isyana elverişli

İlk olarak bu savaşın başlamasına karşı çıktığı için sadrazamlık görevinden azledilen Muhsinzade Mehmed Paşa, Mora isyanını bastırmak üzere Mora seraskeri olarak atandı ve Hüsameddin Paşa komutasındaki Osmanlı donanması Ege'ye gönderildi.¹⁷⁵ Sayısal üstünlüğe ve eğitilmiş bir orduya sahip olan Muhsinzade Mehmed Paşa Tripoli'de gerçekleştirilen çarpışmalardan galip çıktı ve asilerin ele geçirdiği kaleleri bir ay gibi kısa bir sürede tekrar kontrol altına alarak isyanı sert bir şekilde bastırdı.¹⁷⁶ Bekledikleri desteği bulamayan Rumlar, ayaklanmanın başarısızlığı ve Osmanlı egemenliğine itaatsizliklerinin sonucunu pahalıya ödeseler de, uzun vadede Yunan bağımsızlığına giden yolun taşlarını bu ayaklanma ile döşemeye başladılar.¹⁷⁷ Ruslar Mora'dan denize çekilmek zorunda kaldı ve Osmanlı donanmasının Mayıs'ta bölgeye varmasıyla savaş Ege'ye taşınmış oldu.¹⁷⁸

Özetlemek gerekirse, Orlov İsyanı ya da Osmanlılar tarafından tercih edildiği şekliyle Mora İhtilali olarak bilinen 1770 Yunan Ayaklanması on sekizinci yüzyıl Osmanlı tarihinin en önemli kırılma noktalarından birine işaret etmektedir. “Sultan III. Mustafa döneminin özellikleri, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki gayrimüslim reayaya karşı takındığı tavır, halkın artan bir şekilde devlet mekanizmasına müdahil olmaya başlaması ve yönetsel eksiklikler”, Rus kışkırtmasıyla çıkan ihtilalin içsel zeminini hazırlamıştı.¹⁷⁹ Fransız İhtilalinden yaklaşık yirmi yıl önce cereyan eden ve

bölgelere asker sevkıyatı yapılması istenmekteydi. Ersin Kırcı, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (S. 1-200) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007; Birol Gündoğdu, “The Question of Ottoman Ignorance Before the Morea Rebellion of 1770: A Challenge to Widely Accepted Belief in the Light of New Ottoman Documents,” **Middle Eastern Studies**, September 29, 2014, ss. 1-16.

¹⁷⁴ Tamamen bu isyanın Osmanlı İmparatorluğunda nasıl karşılık bulduğu ve nasıl algılandığı üzerine eğilen bir doktora çalışması vardır. Yunan ayaklanmasına Osmanlı penceresinden bakmaya amaçlamaktadır. Gündoğdu, bu konuya daha önce eğilen Yunan tarihçilerin Osmanlı arşiv belgelerini kullanmalarındaki eksikliği vurgulayarak çalışmasının temelini Mora İsyanına karşı Osmanlı algısı ve tavrı üzerine kurmaktadır. Gündoğdu, Greek Uprising.

¹⁷⁵ Kırcı, ss. 177-178.

¹⁷⁶ Ayaklanma sırasında bölgede bulunan Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilali* isimli eserinde çok önemli bilgiler vermekte ve bir Osmanlı aydınının endişelerini yansıtmaktadır. Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilali Tarihçesi* veya Penah Efendi Mecmuası 1769.

¹⁷⁷ Brewer, s. 194.

¹⁷⁸ Fevzi Kurtoğlu, **1768-1774 Osmanlı Rus Harbinde Akdeniz Harekatı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa**, Deniz Mecmuası, Sayı 366 (İlavesi), İstanbul, 1942, s. 14; G. Finlay, **The History of Greece under Ottoman and Venetian Domination**, W. Blackwood and Sons, Edinburgh, 1856, ss. 304-305.

¹⁷⁹ Gündoğdu, Greek Uprising, ss. 90-95.

modern anlamda bir ulusçuluktan bahsedemeyeceğimiz dönemde Rumların bu isyanı yine de ortak bir kimliğinin oluşmasında etkili olmuştur.¹⁸⁰

3.2. TARİH YAZIMINDA 1770 GİRİT AYAKLANMASI

1770 Girit Ayaklanmasının zaman içinde tarih yazımında nasıl bir seyir izlediği ve farklı milletlerden tarihçiler tarafından nasıl aktarıldığını bilmek önemlidir. Ayaklanmanın adlandırılmasından, olayların ele alınış biçimi ve anlatımdaki seçiciliğe kadar gözlenen farklılıklar tarihçilerin olaya bakış açısını ve kaygılarını gösterecektir. Bu bölümde Yunan, Türk, ve Fransız bazı tarihçi veya seyyahların ayaklanma hakkındaki görüşlerini incelemeye ve tarihi bir bağlama oturtmaya çalışacağız.

3.2.1. Yunanlar ve Bir Halkın Uyanışını Keşfetmek

İlk olarak Yunan/Giritli tarihçilerle başlamak yerinde olacaktır. Daskaloyanni ve 1770 Ayaklanması şüphesiz Girit tarihinin çok önemli bir parçası olduğu gibi adanın popüler kültüründe de önemli bir yere sahiptir.¹⁸¹ 1950lerde Kandiye Şeriyeye Sicilleri çevrilene kadar Yunan tarihçilerin ve sıradan Giritlilerin ayaklanmaya dair tüm bilgileri “Daskaloyanni Şarkısı (Το τραγούδι του Δασκαλογιάννη)”¹⁸² adlı epik bir şiire dayanmaktaydı. 1034 dizeden oluşan şiir, Daskaloyanni’nin idamından on beş yıl sonra onun şehitliğini onurlandırmak ve olayların unutulmasını engellemek için Barba-Pantzelios adında okuma yazması olmayan bir peynir imalatçısı tarafından meydana getirilmiş ve papaz Sifis Skordilis’in oğlu tarafından yazıya aktarılmıştı. Şiirin teknik özelliklerinden çok, bu şiirin hangi amaçla oluşturulduğu önemlidir:

¹⁸⁰ Yunan tarihçi Vasilis Molos’un doktora çalışması, Balkanlarda cereyan eden isyanı temel alarak, Osmanlı-Rus savaşı sırasında “bir ulusun yokluğunda Yunan milliyetçiliğinin izlerini sürmektedir.” 1770 Orlov İsyanı öncesi ve sonrasında Yunan kimliğinin keşfi ve tarihi gelişimi üzerine odaklanan Molos temel iddiasını, Rus vaatlerinin bölgede kabul gördüğü ve paramparça bir halde bulunan Yunan halkını aynı çatı altına birleştirerek –henüz milliyetçiliğin icat edilmediği bir dönemde- Yunan milliyetçiliğinin öncülü olduğu fikri üzerine kurar. Vasilis Molos, **Nationness in the Absence of a Nation**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), New York University, 2014, ss. 189-200, 84-86.

¹⁸¹ Hanya havaalanına Daskaloyanni’nin isminin verilmesi bu durumun en bariz örneklerinden biridir.

¹⁸² Şiirin metni için bkz. **Ιωάννης Βλάχος (Δασκαλογιάννης) - Ο πρωτομάρτυρας της Επανάστασης στην Κρήτη | Πάρε-Δώσε** <http://www.pare-dose.net/168#ixzz3gGD7H36I> (01.10.2015).

*Güç ver Tanrım bana, sarsılmaz bir yürek
Oturup düşüneyim Üstat Yanni'yi
İrade ver ki başlayayım anlatmaya
Ve bir şarkı söyleyeyim büyük Üstat hakkında
Sabır ver tanrım bana, berrak bir hafıza
Ki yeniden hatırlayıp anlatayım.*¹⁸³

Barba-Pantzelios, ayaklanmaya ilişkin tüm olayları, kişileri ve yerleri kronolojik bir sırayla anlatmaktadır. Şüphesiz bu çok önemli bir tarihi kaynaktır ve Giritlilerin bu ayaklanmayı hafızalarında canlı tutmalarını sağlamıştır. Şiir üzerine yapılan çalışmalarda birkaç noktada hataların olduğu ortaya kinsa da bu onun değerinden hiçbir şey eksiltmez.¹⁸⁴

Şiir, ilk kez 1879'da Emile Legrand tarafından yayınlanmasının ardından Giritliler arasında yaygınlık kazandı ve farklı bir versiyonu 1888'de yayımlandı.¹⁸⁵ Giritli tarihçi Gregorios Papadopetrakis, 1888 yılında basılan *Yunan Tarihinin Bir Parçası Olarak Sfakia Tarihi* adlı eserinin ayaklanmaya ilişkin bölümlerinde tamamen bu şiire dayanmış ve doğal olarak şiirde yer alan hataları tekrar etmiştir.¹⁸⁶ Bununla birlikte tek taraflı ve milliyetçi bir söylem Papadopetrakis'in anlatısına eşlik etmektedir. Ayaklanma tarihinin aydınlatılması için sunulan en büyük katkı şüphesiz Yunan tarihçi Nikolaos Stavriniadis'e aittir.¹⁸⁷ Vasilios Laourdas, Stavriniadis'in çevirilerinde yer alan isyana ilişkin belgeleri toplu halde yayınlarak bu katkıyı diğer Yunan tarihçilerin de ilgisine sunmuş ve Papadopetrakis'in yanıldığı noktaların altını çizmiştir.¹⁸⁸

¹⁸³ *Θε μου, και δώσ' μου φώτιση, καρδιά σαν το καζάνι, / να κάτσω να συλλογιαστώ το Δάσκαλο το Γιάννη, / Θε μου, και δώσ' μου λογισμό και μπόρεση ν' αρχίζω, / το Δάσκαλο τον ζακουστό πρική να τραγουδήζω, / Θε μου, και δώσ' μ' απομονή και νουν εις το κεφάλι, / ν' αναθιβάλω και να πω και τω Σφακιώ τα βάλη.*

¹⁸⁴ Roderick Beaton, **Folk Poetry of Modern Greece**, Cambridge University Press, 2004, ss. 155–157.

¹⁸⁵ George Dalidakis ve Peter Trudgill, **The Story of Sfakia: A History of the Region in its Cretan Context**, Mystis, Heraklion 2015, s. 157.

¹⁸⁶ Gregorios Papadopetrakis, **Η ιστορία των Σφακιών ήτοι Μέρος της επανάστασης των Σφακιανών [Girit Tarihinin Bir Parçası Olarak Sfakia Tarihi]**, Atina, 1888, ss. 117–158.

¹⁸⁷ Stavriniadis'in Kandiyeye Şeriyeye Sicillerini çeviri faaliyeti ve bunun Girit/Osmanlı tarihine katkısı için bkz. Nuri Adıyeke, “Stavriniadis ve Girit'teki Osmanlı Kadı Sicilleri”, **Kebikeç**, Sayı: 19, Ekim 2005, ss. 65–72.

¹⁸⁸ Vasilios Laourdas, “Η επανάστασις των Σφακιανών και ο Δασκαλογιάννης κατά τα έγγραφα του Τουρκικού Αρχείου Ηρακλείου[Sfakia İsyanı ve Daskaloyannis: Kandiyeye Türk Arşivinde Bulunan Belgeler Işığında]”, **Kritika Chronika**, 1947, ss. 275–90.

Daskaloyanni ve 1770 Ayaklanması hakkında ilk –ve bildiğimiz kadarıyla tek- monografik çalışmayı 1962 yılında Nikos Aggelis yayınladı.¹⁸⁹ Barba-Pantzelios'un *Daskaloyanni Şiiri* ile harmanladığı anlatısı akademik bir çalışma olmaktan oldukça uzaktır. Daskaloyanni'nin idamının iki yüzüncü yılında (1971) Girit tarihine ilişkin önemli çalışmaları olan Stargios Spanakis'in Heraklion (Kandiye) Belediyesi'nin girişimiyle Kandiye Kalesinde düzenlenen toplantıda verdiği konuşmanın yayınlanmış versiyonu küçük hacimli olmasına rağmen zikretmeye değerdir.¹⁹⁰

Bu tarihçilerin ortak görüşü 1770 Ayaklanmasının, Rusların etkisiyle çıktığı fakat Sfakialıları yarı yolda bırakmaları nedeniyle isyanın başarısız olduğu yönündedir. İsyân her ne kadar başarısızlıkla ve büyük acılarla neticelenmiş olsa da, Rumları bir inanç etrafında birleştirmesi açısından nihayetinde adada bir uyanışın gerçekleşmesinde öncü olmuştur.

3.2.2. Türkler ve Büyük Suskunluk

Osmanlı tarih yazımı bağlamında konuyu ele aldığımızda –arşiv belgelerini dışarıda tutarak- ne dönemin kroniklerinde ne de sonraki eserlerde ayaklanmaya dair en ufak bir referansa rastlanır. Mora İhtilalini etraflıca anlatan kroniklerde Girit olaylarına vurgu yapmamasının nedeni nedir gibi bir soruya verilecek en kolay cevap belki de ayaklanmanın çok yerel düzeyde kaldığı ve vakanüvislerin tüm ilgisini Osmanlı-Rus Savaşına yöneltmeleri olabilir.¹⁹¹ On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında Girit üzerine yazılan kitaplarda da 1770 Ayaklanmasına dair bir bilgiye ulaşamadık.¹⁹² Yine, Cumhuriyet döneminde basılan kitaplar da bize bu

¹⁸⁹ Nikos Aggelis, *Δασκαλογιάννης [Daskaloyanni]*, Mavrakis, Atina, 1962.

¹⁹⁰ Stargios Spanakis, *Η Επανάσταση Του 1770 Και Ο Δασκαλογιάννης [1770 Devrimi ve Daskaloyanni]*, Heraklion, 1771.

¹⁹¹ Ahmet Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, Haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vuku'at: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Haz. Yılmaz Kurt, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2008; Süleyman Penah Efend, "Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası", Haz. Aziz Berker, *Tarih Vesikaları* Cilt: 2, 1942 .

¹⁹² Hüseyin Kami Hanyevi, *Girid Tarihi*, Mühendisoglu Ohannes'in Matbaası, İstanbul, 1288; Mehmed Necati, *Girid Adası*, 1313; *Girid: Mazisi, Hali, İstikbali*, Matbaa-i Ebüzziya, Kostantiniye, 1328.

konuya ilişkin bir şey söylemiyor.¹⁹³ Bununla birlikte, konuyla alakalı Fransızca ve İngilizce kaynaklara hâkim olduğu anlaşılan Cemal Tukin, adeta adadaki Osmanlı idaresini olumsuzlamak için kaleme aldığı 1945 tarihli makalesinde bu sessizliği bozarak böyle bir isyanın olmadığını iddia etmektedir:

*1770 senesinde ilk defa olarak burada da Mora'da olduğu gibi ikinci Katerina tarafından gönderilen Papazoğlu adında bir Rum vasıtası ile ada reayası isyan teşvik ve tahrik edildi. Daskalo Yani namında zengin bir İsfakiyalının da ilk ayaklanma işaretini verdiği ve fakat bu isyan hareketinin Mora ayaklanması gibi Rusların çekilmesi ile bastırılarak isyan şefi Yani'nin öldürüldüğü iddia olunmakta ise de bu hususu aydınlatacak ve teyit edecek mahiyette ne arşiv vesikalarında ne vakanüvislerde ve ne de Hammer, Zinkeisen ve Yorga gibi Osmanlı tarihi yazan müelliflerin eserlerinde bir kayıt vardır. Osmanlı Devletinin idaresizliği yüzünden Kandiye'nin fethinden Yunan İstiklal Harbinin başlangıcına kadar geçen bir buçuk asırlık zaman zarfında zikre değer hiçbir hadisenin vukua gelmediği görülmektedir.*¹⁹⁴

3.2.3. Fransızlar ve Yunanseverliğin Sınırları

Fransız tarihçiler, seyyahlar ve çoğu zaman siyasetçi yazarlar, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında –anlaşılır biçimde Girit'in bağımsızlığı söz konusu olunca adaya konusuna duyarsız kalamamışlardır. Mevcut durumu anlayabilmek için Yunanistan ve Girit adasının tarihine dair kaleme aldıkları eserlerde küçük de olsa 1770 Girit Ayaklanmasına yer ayırmayı ihmal etmemişlerdir. Fossés, Girit'in bağımsızlığından bir sene önce basılan ve Helen kültürü içinde Girit'in yerini aradığı eserinde (*La Crète et l'Hellénisme*) 1770 İsyanına da kısaca değinmektedir. Ona göre bu isyan, Osmanlılara karşı başlatılan uzun soluklu mücadelenin ilk denemesidir. Sfakialılar bu isyanda ve on dokuzuncu yüzyılda yaşanan diğer birçok isyanda kilit rol oynamışlardır.¹⁹⁵

Henri Couturier, on dokuzuncu yüzyılda Girit'in uluslararası durumunu incelediği kitabında (*La Crète et sa situation au point vue du droit international*)

¹⁹³ Ali Haydar Emir, **Girit İhtilali: Gamsız Hasan bey Erkadiyi Nasıl Batırdı**, Deniz Matbaası, İstanbul, 1931); Mithat Işın, **Tarihte Girit ve Türkler**, Askeri Deniz Matbaası, 1945; Niyazi Ahmet Banoğlu, **Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1991.

¹⁹⁴Tukin, s. 205. Konu üzerine onca şey yazılmışken, Tukin'in görüşlerini sınamaya ihtiyaç duymadan peşinen kabul eden çalışmalara da rastlanmaktadır. Örnek olması açısından bkz. Mithat Aydın, "Girit Ayaklanması (1866-1869)'nın Ortaya Çıkışı ve Uluslar Arası Bir Sorun Haline Gelişinde Yunanistan'ın Rolü", **TSA**, Sayı: 1, Nisan 2007, s. 117.

¹⁹⁵ Fossés, ss. 60–65.

1770 Ayaklanması, Sfakia halkının karakteri, bölgenin coğrafyası ve Rus etkisiyle açıklamayı tercih etmektedir. Çariçe Katerina'nın bölge üzerinde planlarına ve Avusturya İmparatorluğu ile olan ilişkilerine kısaca değindikten sonra Rusların bölgedeki isyanı nasıl tetiklediklerini ve Giritlileri (Sfakialıları) nasıl yalnız bıraktıklarını anlatmaktadır. Couturier, 1770 Ayaklanmasını “Büyük Yunan Projesinin” ilk adımı olarak görmekte ısrarcıdır. Bununla birlikte, Türklerin bölgedeki kötü yönetiminin de isyana katkısı olduğunu sezdirmektedir. Ona göre bu durum 1770 Ayaklanmasıyla birlikte hepten kötüleşmiştir. Bu tarihten itibaren tüm otoritenin yeniçeriler, beyler ve yerel güç odaklarına geçtiğine, zulmün giderek arttığına işaret etmektedir. Özetle, ona göre 1770 Ayaklanması, Girit'in geleceğinde olduğu kadar uluslararası politikada da önemli bir nokta olmuştur.¹⁹⁶

Girit'in coğrafyası, tarihi, ekonomi ve siyaseti üzerine yaptığı çalışmasında (*L'île de Crète: Étude géographique, historique, politique et économique, avec une carte*) Paul Combes'un kafası biraz karışık görünmektedir. Combes da diğerleri gibi 1770 Ayaklanmasında Sfakialıların hakkını teslim ederek şöyle demektedir:

*Türkler, Girit'e hiçbir zaman kolayca malik olamadı. Fethin en başından beri, ırk, din ve dil olarak farklı bir yapıyla savaşmak zorunda kaldılar. Bu bile, dışarıdan bir tahrik olmaksızın tek başına, Girit'te peşi sıra çıkan ayaklanmaları açıklamak için yeterlidir. Bu ayaklanmaların ilki 1770'e tarihlenir ve -her zaman olduğu gibi- Sfakialılar tarafından çıkarılmıştır.*¹⁹⁷

Buraya kadar her şey sorunsuzdur ancak Combes bundan sonra “ayaklanmanın neticesinde Bab-ı Âli'nin onlara dağlarda özerk bir şekilde yaşama hakkı verdiğini” iddia etmektedir ki bu çok da doğru bir değerlendirme değildir.¹⁹⁸

Charles Laroche, 1770 Ayaklanmasının temelinde adadaki Osmanlı idaresinin -özellikle de vergi konusunda- yozlaşmasını göstermektedir. Öyle ki sultanın özel mührü bile taklit edilmiş bu şekilde haksız vergiler toplanmıştır. Diğer birçok adaletsiz uygulama toplum arasında hatırı sayılır bir rahatsızlık oluşturmuştur.¹⁹⁹ Sfakialıların diğer Giritlileri yeniçeri boyunduruğundan kurtarmak için Katerina ile

¹⁹⁶ Couturier, ss. 21-29.

¹⁹⁷ Paul Combes, *L'île de Crète: Étude géographique, historique, politique et économique, avec une carte*, J. André & Co, Paris, 1897, s. 55.

¹⁹⁸ Combes, s. 56

¹⁹⁹ Charles Laroche, *La Crète: Ancienne et moderne*, Société Française, Paris, 1898, s. 106.

işbirliği yaptığına ama başarısız olan bu isyan neticesinde Türklerin zulümlerini daha da artırdığına dikkat çekmektedir. İlginç bir ayrıntı olarak Ayaklanmanın lideri Daskaloyanni ile bölgenin paşası arasında geçen teslim anlaşmasına paşanın uymayarak çeşitli zulümler yaptığını da aktarmaktadır.²⁰⁰

Victor Bérard'ın, Girit meselesi üzerine yazdığı kitabında (*Les affaires de Crète*) dönemin gerçekleriyle örtüşmeyen ifadeler göze çarpmaktadır. Bérard, adada yoğun bir yeniçeri zulmünden bahsetmektedir ki diğer kaynaklardan da teyit edilebileceği üzere bu bilinen bir durumdur. Fakat Bérard'ın bazı ifadeleri gerçeklikten hayli uzaktır: Örneğin, “Giritli Rum bir kızın evlenmeden evvel birkaç sene bölgenin beyinin malı olduğunu” iddia etmektedir.²⁰¹ Bérard'ın sıraladığı tüm olumsuzlukların neticesinde Rusların bir lafi adada isyanı ateşlemeye yetmişti –ki kendisi o dönem için yine bir lafının yeteceğini iddia etmektedir. Bağımsızlıkla neticelenen son isyan hariç bütün Girit isyanlarının altında Rusları aramaktadır. Ona göre Ruslar “Yunanlıları ayaklandırmayı bir iş haline getirmişlerdi.”²⁰² Bérard'ın ayaklanmanın sonucuna ilişkin de ilginç bir tespiti vardır: “1770 Ayaklanması, Ruslar tarafından yarı yolda bırakılmıştı. Bu durumdan istifade eden Türkler isyanı sert bir şekilde bastırmaktan geri durmamışlardı. Ancak görünürde durum bu bile olsa Ayaklanma, adadaki Müslüman yayılışını durdurmuş ve Yunan Rönesansı'nı hazırlamıştı.”²⁰³ Bérard, bunlara ilaveten: “Paşanın isyanı bastırabilmek için her taraftan adam topladığını zira yağmalanacak mallar, alınacak Rum kadınları ve öldürülecek Hıristiyanlar olduğunu” iddia etmektedir. Ancak durum Türklerin beklediği gibi gelişmemiştir: “Sfakialıların büyük direnci sayesinde çok fazla zayıt verip birçoğu evlerine dönmek istemiştir”²⁰⁴ demiştir.

Daha geç tarihli Fransızca çalışma yine 1770 olaylarından bahsetmektedir. Mourellos'in, 1920 yılında Girit'te yayınlanan bu eseri Türklere karşı tahkir edici bir üslupla kaleme alınmıştır. Ayaklanmaya kadar Girit'in Hıristiyan kanı Müslümanlara karşı sürekli güç kaybetmiştir. Anlatı, Girit'in en mutlu köşesi olan Sfakia'da “devrimin” başlamasıyla tersine döndüğü şeklinde devam etmektedir. Girit'teki bu yeni mücadelenin örgütlenmiş ilk bölgesi Sfakia olmuştu. Diğer Fransız yazarlarla

²⁰⁰ Charles Laroche, ss. 104-105.

²⁰¹ Bérard, ss. 54-56.

²⁰² Bérard, s. 62.

²⁰³ Bérard, s. 63.

²⁰⁴ Bérard, s. 65.

ortak bir şekilde Mourellos da bölgedeki Rus etkisini gündeme getirmekten geri durmamıştır. İsyanın başarısızlığının altında kesinlikle Rusların payı büyüktür. Giritliler daha vaatlerin gerçekleştiğini bile görmeden Rusların planının cazibesine kapılmış ama yarı yolda kalmışlardır.²⁰⁵

3.3. SFAKIA: “ŞEKAVETE DÜÇAR OLMAK”

1770 yılında patlak veren ayaklanma, adanın güneybatı şeridinde yer alan Sfakia (Osmanlı’daki adıyla İsfakiye) bölgesinde meydana geldi. Bölgede yaşayan Sfakialılar (Sfakiyotlar) cesaretleri, kahramanlıkları, özgürlük ve bağımsızlıklarına düşkünlükleriyle bilinmektedir.²⁰⁶ Daha önce ifade edildiği gibi Sfakiyotların adadaki Osmanlı hâkimiyetine karşı başlattığı bu isyan birçok tarihçi tarafından uzun soluklu bağımsızlık mücadelesinin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Ağır ve acı bir yenilgi aldıkları bu ilk isyan girişimi onlara pahalıya patlansa da, adada yeniden tetikledikleri mücadele azmi ve Yunan uyanışının, bu büyük hezimetini bir kahramanlık destanına dönüştürdüğü iddia edilmektedir. Bu bağlamda, bölgenin 1770 Ayaklanmasına kadar Osmanlı hâkimiyeti altındaki görece “ayrıcalıklı” konumuna kısaca değinmek gerekir.

Sfakia bölgesi, Ak Dağların güney yamaçlarında uzanır. Dik falezler çoğu yerde kıyıda iç kesimlere ulaşımı zorlaştırır. Doğu Akdeniz’e hâkim limanı, ticaret ve korsanlık faaliyeti için çok uygundur. Bunun yanında çok güzel bir doğası vardır: Sakaveli’nin edebî tanımlaması ile Sfakia’nın “limon ve çiçek bahçeleri, seyyahların dikkatini” çeken haklı güzelliklerdendir ve tepeleri çam ve ardıç ağaçlarıyla kaplıdır.²⁰⁷ Bölgenin en karakteristik özelliği kuzeydeki büyük şehirlere ulaşan direk yolların olmamasıdır, bu nedenle bölgeye ulaşım çeşitli tehlikelerle dolu küçük dağ patikalarından sağlanmaktadır. Önceki bölümde ifade ettiğimiz üzere bu durum, gerilla tarzı savaşlarda tarih boyunca bölge halkına müthiş bir üstünlük sağlamıştı.

²⁰⁵ J. D. Mourellos, *La Crète à Travers Les Sciécles Candia*, N. Alikiotis Candie, 1920, ss. 92–94.

²⁰⁶ Zinkeisen, Foscarini’nin raporlarına dayandığı anlatısında Sfakiotları adanın geri kalanından ayıran özelliklere detaylıca değinmiştir. “Sürekli silah taşıyan ve özgürlüklerine düşkün olan Sfakiotlar, iyi bir şekilde örgütlendiğinde gayet tehlikeli olabilmektedir.” Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, ss. 449-450.

²⁰⁷ Kostas Sakaveli, *Δασκαλογιάννης [Daskalogiannis]*, Heraklion, 1952, ss. 5-6.

Adanın geneline göre bölge halkı daha müreffeh bir hayat sürüyordu. Bunun temelinde bölgedeki genel ekonomik etkinliğin deniz ticaretine dayanması yatıyordu. Öyle ki zengin Sfakialıların kendilerine ait gemileri vardı ve bunlarla Doğu Akdeniz’de ticaret ve korsanlık faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Harlaftis’e göre bu işte o kadar iyilerdi ki tüm Akdeniz’e ün salan “Maltalı korsanlarla yarışır hale gelmişlerdi.”²⁰⁸ Bununla birlikte bölgedeki diğer ekonomik faaliyetleri, peynircilik, bal üreticiliği ve kerestecilik oluşturuyordu. Bu durum Sfakiyotlara adanın diğer bölgelerinden bağımsız bir hayat sürme imkânı veriyordu; zaten ada içinde ulaşım çok mümkün olmadığından, bölgede üretilmeyen temel ihtiyaçlarını ithalatta karşıyorlardı.

Sfakialılar, birçok açıdan ada halkından farklı özellikler taşıyordu. Fossés, bu durumu şöyle özetlemektedir:

Giritlilerin adetleri, Yunanistan’inkileri hatırlatır, şu farkla ki, Avrupa etkisi henüz kendisini hissettirmemektedir. Batı kısmında, Beyaz Dağlar’da, hakkında birkaç kelam etmeyi hak eden bir topluluk var, Sfakiyotlar. Sayıları ancak 12 ile 15 bin arasındadır, ama Romalıların, Arapların, Venediklilerin ve Türklerin yönetimi altında yasalarını ve örflerini korumayı bildiler. Daima kendi kendilerini yönettiler. En fazla, uzun mücadelelerden sonra, Venedik’e haraç ödemeye razı olmuşlarsa da, onları Hanya’ya götürmüşlerdir. Türk fethi sırasında, tekrar bağımsız hale gelmişlerdir ve ancak 1770 isyanından sonra sultana haraç ödemeyi kabul etmişlerdir. Bununla birlikte, Türk cizyedârlar vergi toplamakla yükümlü olsa da, asla topraklarına girmeyi göze alamamış ve şeflerin onunla buluşmayı kararlaştırdığı sınırda durmakla yetinmiştir. Dağlarına ve vadilerine çekilen Sfakiyotlar, daima yarı vahşi ve dünyadan tecrit olmuş bir halde yaşam sürdü. Olduğu kadarıyla verimsiz topraklarından yararlanmaya çalışır, sığır yetiştirir, peynir yapar, ihtiyaç duydukları kumaş (üstüfe) ve araç gereçleri üretirler. Bazıları denizcidir, çok daha fazla sayıdaki diğerleri ise işportacı olarak adaları gezerler ve neredeyse her yere mal götürürler. Sfakiyotlar her zaman savaşkan içgüdüleri ve bağımsızlık aşklarıyla temayüz ederler, onlarda bir adamın uzun karabinasını ve ağır tabancasını almadan dışarı çıktığı nadirdir. Köyelerine dağılmış vaziyette bulunan Sfakiyotlar, silahlarını almaya hep hazırdır. Vaktiyle, vendetta (kan davası) onlar için ulusal bir kurumdu, ve Türklerle geçici olarak barış içerisinde olduklarında, aileden kalma irsi nefretler, iç savaşlara yol açıyordu.²⁰⁹

²⁰⁸ Gelina Harlaftis, **A History of Greek-Owned Shipping: The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to the Present Day**, Routledge, 2005, s. 4. Victoria Kyriakopoulos, Crete. Ediz. Inglese, Lonely Planet, 2008, s. 31.

²⁰⁹ Fossés, ss. 60–61.

Sfakialılar dört yüzyıl boyunca bölgede varlık kurmak isteyen Venediklilerle mücadele etti ve daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu uğurda onlarca kez isyan etmekten geri durmadı. Ancak bu durum adaya yönelen Türk tehdidiyle bir anda tersine döndü. Ezeli düşmanlar adanın Hıristiyan varlığına yönelen İslam tehlikesine karşı birkaç kez ittifak kurdular. Kandiye kuşatması sırasında Venedikliler bölge halkını Türklere karşı savaşılmaya teşvik etti; onlara silah ve cephane imkânı sağladı. Ancak, 1648’de gerçekleşen çarpışmalarda sayıca üstün olan Gazi Hüseyin Paşa birlikleri Sfakialı savaşımları yenilgiye uğratmayı başarmıştı. Halk bölgelerinin işgal edilmemesi karşılığında 1000 gümüş ve 1000 koyun fidye vermeyi kabul ederek teslim olmak durumunda kalmıştı.²¹⁰

Sfakia böylece Osmanlı hâkimiyetini resmen tanımış oluyordu. Birinci tahrirde bölgeye sadece 5000 akçe cizye biçildi. Bundan iki yıl sonra sadrazam, başarılarından ötürü Sfakia bölgesini Gazi Hüseyin Paşa’ya bahşetti. Hüseyin Paşa 1658’de İstanbul’a geri çağrıldığında -başına gelecekleri hissetmiş olmalı ki- adadan ayrılmadan önce Sfakia bölgesini, gelirleri Mekke ve Medine’ye giden sürre alaylarına tahsis edilmek üzere *Haremeyn Vakfı* olarak bağışladı.²¹¹ Bölgenin önde gelenleri vakfın mütevellisi adına bu ücreti toplayıp vergi memuruna teslim ediyordu. 1689’da cizye toplama sistemine getirilen yenilikle birlikte cizye vergileri *cizyedâr* adındaki vergi tahsildarları tarafından bizzat bölgeden alınmaya başlandı.²¹² Başka bir ifade ile bölgenin “ayrıcalıklı” yapısı Sfakiyotların diğer Giritlilerin ödediği belli başlı vergileri ödememesinden kaynaklanıyordu. Ancak bu durum onların başarısından veya göstermiş oldukları kahramanlıktan değil bölgenin vakıf statüsünde olmasından geliyordu yani başka türlü zaten mümkün değildi. Fakat bu durum bazı spekülasyonların yapılmasına da engel teşkil etmez. Şöyle ki, Hüseyin Paşa bölgede birçok kalemden vergi toplamanın zor olacağını kestirmiş ve Sfakiyotlarla uğraşmamak adına bölgeyi vakfa çevirmiş olabilirdi. Hüseyin Paşa ne düşünmüş olursa olsun bu durum uzun vadede bölge halkının zenginleşmesine ve adadaki Osmanlı yönetiminden görece “özerk” bir hayat sürmelerine neden oldu.

²¹⁰ Detorakis, s. 256; Dalidakis ve Trudgill, ss. 137-138, 145- 1466

²¹¹ Simon R. F. Price, Oliver Rackham, Machiel Kiel, Lucia Nixon, “Sphakia in Ottoman Census Records: A Vakıf and its Agricultural Production”, **The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840**, Ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno, 2008, s. 74.

²¹² Dalidakis ve Trudgill, s. 135.

Ayaklanma başlamadan önce bölgenin nüfusunun ne kadar olduğuna dair elimizde net bir bilgi olmasa da 1770, 1821-30 ve 1866 isyanları sırasında nüfusun ciddi oranda azaldığını tahmin etmek zor olmayacaktır. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan iki adet Tahrir Defteri üzerine yapılan bir çalışma bölgenin on yedinci yüzyıldaki ekonomik hayatına ilişkin önemli ipuçları verse de, bölgenin nüfusu hakkında sağlıklı bir çıkarım yapmamıza olanak sağlamaz.²¹³ Bu açıdan elimizdeki tek veri olan Papadopetrakis'in rakamlarını, abartı payını göz önünde bulundurarak dikkate alabiliriz. Papadopetrakis, 1769 için Sfakia'nın nüfusunu 11.000 gösterirken ayaklanmanın bastırılmasının ardından 1771'e gelindiğinde nüfusun 4.000'e kadar gerilediğini ileri sürmektedir.²¹⁴

Kaynaklardan ulaştığımız kadarıyla, hiçbir Sfakia yerlisinin İslam dinine girmemiş olması, geniş katımlı Girit ihtidaları göz önünde bulundurulduğunda tartışmaya değer bir konudur. Bu durum, Sfakiyotların dinlerine bağlı olması kadar "izole" bir kültürel yapı oluşturmalarından kaynaklanıyor olmalıdır. En az bu kadar önemli olan diğer bir ayrıntı ise Müslüman veya Türk komşularının olmamasıydı.²¹⁵ Diğer bir ifadeyle, Giritli bir Türkün Sfakia bölgesinde yeri yoktu ve zaten Sfakialıların düşmanlıklarını bilenler en başta bu bölgeden uzak dururlardı. Bu sayede kendilerini Türk hâkimiyetinden oldukça izole edebilmişlerdi.²¹⁶

Sfakialılar, yıllık sadece 5000 akçelik cizye vergisi –ki bu kazançlarının çok altındaydı- ödemelerine ve kendi kendilerini yönetme ayrıcalığına sahip olmalarına rağmen yine de Osmanlı hâkimiyetine karşı hoşnutsuzluklarını her fırsatta dile getirdiler. 1770 ayaklanmasına kadar Sfakiyotlar ile Osmanlılar arasındaki en büyük sürtüşme konusu cizye konusunda yaşanıyordu. Osmanlı belgelerinde görüldüğü üzere Sfakialılar, Hameyn Vakfı olan bölgeleri için ödemeleri gereken yıllık 5000 akçeyi vermekten imtina ediyor ya da geciktiriyordu.²¹⁷ Osmanlı yönetiminin sistem işlediği sürece görünürde Sfakiyotlarla çok da büyük bir problemi yoktu, onların silahlarına veya serbest ticaretlerine karışmıyordu.

²¹³ Simon R. F. Price, Oliver Rackham, Machiel Kiel, Lucia Nixon, ss. 86-88, 93-95.

²¹⁴ N. A. Barnicot, C. Krimbas, R. B. Mcconnell, ve G. H. Beaven, "A Genetical Survey of Sphakiá, Crete," **Human Biology**, Cilt: 37, Sayı: 3, September 1965, s. 274.

²¹⁵ N. A. Barnicot, C. Krimbas, R. B. Mcconnell, ve G. H. Beaven, s. 277.

²¹⁶ Dalidakis ve Trudgill, s. 142.

²¹⁷ Dalidakis ve Trudgill, ss. 146-148. Cizye konusunda yaşanan kargaşaya ve Osmanlı yönetiminin tepkisi için bkz. **BOA**. C. ML. 549/22573 (29 Şaban 1158 / 26 Eylül 1745).

3.4. DASKALOYANNİ VE AYAKLANMANIN MOTİVASYONU

Halk arasında bir devrimci, savaşı ve vatansever olarak bilinen Ionnis Vlachos (Ιάννης Βλάχος) ya da daha popüler adıyla Daskaloyanni (Δασκαλογιάννης), tüm Girit tarihinin en önemli figürlerinden biridir. Daskaloyanni (Öğretmen Yanni) onun lakabıdır ve tarihte daha çok bu isimle anılır. *Daskaloyanni Şiirinde* kendisinden sürekli bu adla bahsedilmesine rağmen günümüze yaygın bir şekilde Yannis Vlachos adıyla da bilinmektedir fakat Vlachos onun gerçek soyadı değildir ve bu tercihin ne zaman veya neden ona atfedildiğine dair bir bilgi yoktur. Bununla birlikte, Daskaloyanni üzerine son zamanlarda yapılan bazı çalışmalar gerçek soyadının Antrouloudakis ya da Antroulakakis olabileceğini ileri sürmektedir.²¹⁸

Daskaloyanni, on sekizinci yüzyılın son çeyreğine girerken adada Türklere karşı başlatılan ilk bağımsızlık mücadelesine liderlik etti ve ayaklanmanın başarısızlıkla sonuçlanmasıyla Kandiye Kalesinde 17 Haziran 1771’de canlı canlı derisi yüzülerek idam edildi. Bundan önceki hayatına ve faaliyetlerine dair bilgilerde eksiklik ve bazen çelişkiler bulunmaktadır. Daskaloyanni, Sfakia bölgesinde denizden 600 metre yükseklikte ve iki kilometre içeride konumlanan Anapolis (Anaboli) adlı bir dağ kasabasında dünyaya geldi. Doğduğu kasabada daha çok sözlü kültürün yaygın olması ve doğum kayıtlarının düzgün bir şekilde tutulmamasından dolayı Daskaloyanni’nin doğum tarihi tam olarak bilinmemekte fakat tarihsel gelişmeler ve ayaklanmaya ilişkin veriler ışığında tarihçiler 1722 veya daha büyük bir olasılıkla 1730’da doğmuş olabileceği tahmin etmektedir.²¹⁹

Daskaloyanni isminin geçtiği en erken tarihli Osmanlı belgesi 1750 yılına aittir ve kendisinden “Kasteli kethüdası olarak Andreas oğlu Daskalo Yani” adıyla bahsedilmektedir.²²⁰ Daskaloyanni babasının en büyük oğluydu ve kardeşi Nikolos Sgouromallis ile birlikte, kethüdalık görevinin bir parçası olarak vakıf statüsünde bulunan bölgenin cizye ve diğer işleri için Osmanlı yetkilileri ile görüşürdü.²²¹ Doğduğu kasabada insanları çoğu okuma yazma bilmezken bölgenin zenginlerinden

²¹⁸ Spanakis, s. 12; Dalidakis ve Trudgill, s. 149.

²¹⁹ Spanakis, s. 12.

²²⁰ Nikolaos Stavriniadis, “Συμβολή εις την ιστορίαν των Σφακίων (1645-1770) [Sfakia Tarihine bir Katkı (1645-1770)]”, *Kritika Chronika*, Cilt: 9, Sayı: 53, 1953, s. 325

²²¹ Dalidakis ve Trudgill, s. 150

olan ve gemicilikle uğraşan babası onu, Giritli elitlerin âdeti olduğu üzere eğitim alması için Venedik'e göndermiş ve gençlik yıllarını orada geçirmişti. İyi derecede İtalyanca ve Rusça konuşan Daskaloyanni, tüm Sfakialıların itibar ettiği, ikna kabiliyeti yüksek iyi bir hatip olarak saygı görüyordu. Venedik'ten döndükten sonra dört kardeşiyle birlikte -Nikolos Sgouromallis, Paul, Manousos ve George- babalarının mesleği olan ticareti devam ettirmekteydi. *Daskaloyanni Şiirinde* yer alan bilgiye göre dört tane gemisi vardı ve bunlarla Akdeniz ve Karadeniz Limanlarında ticaret yapıyordu. Akdeniz ve bağımsız Yunan limanlarında çok iyi tanınıyor ve karlı aracılıklar yapıyordu. Sfakia verimsiz topraklarına rağmen bu faaliyetler sayesinde Girit'in geri kalanının aksine ekonomik olarak hayli iyi bir durumdaydı.²²²

Hangi okullara gittiğini ya da kimlerden ders aldığını bilemesek de, Aydınlanma ve Hümanizm çağının İtalya'sında aldığı eğitimin fikir dünyasını hayli zenginleştirdiğini iddia edebiliriz. Buna bir de ticari faaliyetleri sırasında Akdeniz ve Karadeniz'in birçok noktasına yaptığı seyahatlerinde edindiği tecrübeyi eklediğimizde, Daskaloyanni'nin sadece Sfakia'da değil, adanın geri kalanından farklı bir zihniyet dünyasına sahip olduğunu düşünebiliriz. Edindiği bu birikimi ve dünya görüşünü adayı Türklerden kurtarmak için planladığı isyan girişiminin detaylarında görmek mümkündür. İlk başta, daha önce ifade ettiğimiz üzere Sfakia bölgesi adanın geri kalanına nazaran Osmanlı baskısından görece daha rahat bir konumda bulunsa da, Daskaloyanni'nin vizyonu bölgesel sınırların çok ötesindeydi. Dünyanın çeşitli yerlerini gezmekte ve kendi halkının içinde bulunduğu durumu kuşkusuz daha iyi analiz edebilmekteydi. Bununla birlikte Mourellos'in altını çizdiği bir nokta çok önemlidir: Daskaloyanni, adanın Türklerin elinde bulunmasından rahatsızlık duyduğu gibi Türk tasallutu altında baskı ve köleleştirmenin devam etmesi halinde bölgede Hıristiyanlık ve Helenizm'in yok olacağına inanmaktaydı. Akdeniz'deki ticari faaliyetleri sırasında, Trieste'de, Yunanlıları bağımsızlaştırmak için hazırlanan Rus planlarını duydu ve hiç tereddüt etmeden Orlov'un vaatlerini adaya taşıdı.²²³

Girit Ayaklanmasına dair en önemli Yunanca kaynaklardan biri olan *Daskaloyanni Şiiri*, ayaklanmanın gidişatına dair önemli kronolojik bilgiler içerdiği

²²² Detorakis, s. 278.

²²³ Mourellos, ss. 92–93.

gibi, Daskaloyanni'nin düşünce dünyası ve bu ayaklanma ile ulaşmak istediği hedefler hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır. Laourdas'ın ifade ettiği gibi bu şiir elbette tarihi bir kaynak olarak güvenilir değildir.²²⁴ Ayaklanmadan on altı yıl sonra oluşturulması ve şairin tarafgirliği şiirde anlatılan olayların otantikliğine gölge düşürmektedir. Ancak durum böyle bile olsa yine de, gerek ayaklanmanın gerekse sonraki sürecin mantalitesini anlamak için sırt çeviremeyeceğimiz çok önemli bir kaynaktır. Kaldı ki bu şiiri eşsiz kılan da bu özelliğidir.

Şiire göre, Daskaloyanni'nin bir ayaklanma başlatmak ve Sfakia halkını bu ayaklanmaya katılmaya teşvik etmek için kullandığı ilk ve en önemli argümanın tarihî temellere dayandığını söyleyebiliriz: *Romiosini'yi (Ρωμιοσύνη)*²²⁵ yaratmak istemişti tüm kalbiye.²²⁶ Daskaloyanni'nin, beş yüz yıl sonra bile Bizans kültürünün Girit'te karşılık bulmasını beklemesi oldukça ilginçtir zira bu fikrin sahibi Katerina'dır ve bu durum yarımada Yunanistan'ı için belki harekete geçirici olabilir fakat Girit halk için o güne kadar karşılaşmadıkları bir hedeftir. Ancak Daskaloyanni kişisel olarak aday, kurulacak büyük bir Bizans'ın parçası olarak hayal edebilecek algıya çoktan sahiptir. Adanın geri kalanının böyle bir amaca nasıl karşılık vereceğini artık bilemeyiz ama Sfakia bölgesinin homojen yapısının, halkın geçmişten taşıdığı kültürü uzun yüzyıllar korumasına olanak sağladığını ve Daskaloyanni'nin bu vaadinin karşılık bulduğunu ileri sürebiliriz. Bizans'ın dirilmesi şiirde Rumca konuşan tüm Ortodoksların birleşmesinin vazgeçilmez sembolü olarak sunulmaktadır. Birlikte savaştığı yoldaşlarının olmasa bile, Daskaloyanni'nin algısı ve vizyonu ada sınırlarını aşıp çoktan İstanbul'a ulaşmıştır. Öyle olmasa dahi, isyandan on altı yıl sonra böyle bir söylemin bölgede hayat bulmasının nedeni nedir? Bu durum kuşkusuz din ve tarihin şekillendirdiği ortak bilinci ifade etmektedir ve bu açıdan dikkate alınmaya değerdir.

Daskaloyanni bu hedefe ulaşabilmek için Rus vaatlerine itibar emekte ve bunu halkıyla paylaşmakta bir sakınca görmemektedir. Rusları kurtarıcı olarak

²²⁴ Laourdas, s. 275

²²⁵ Ρωμιοσύνη (Romiosini) tanımlanması zor bir terimdir. Teoride, 1453'te Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Yunanca konuşan Ortodokslar ve Kiliseyi işaret eden bütüncül bir Yunan kimliği olarak açıklanabilir. Aslına bakılırsa, Yunanistan'da 1950-60'larda tartışılan erken Yunan ulusunun ve Yunan devletinin Bizans İmparatorluğu'nun bir devamı olduğu görüşü neo-muhafazakâr düşünürler arasında oldukça popüler olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Yiannis Ritsos, **Romiosini**, Smokestack Books, 2014.

²²⁶ με την καρδιά ντου ήθελε την Κρήτη Ρωμιοσύνη.

görmelerinin altında yatan en büyük neden kuşkusuz ortak dini paydadır.²²⁷ *Her Pazar ve Paskalyada şapkasını*²²⁸ *takar / Ve Moskofları getireceğim derdi başpapaza / Sfakia kurtulsun diye Türklerden.*²²⁹ Daskaloyanni'nin nihai hedefi Türkleri adadan kovarak ovadaki kardeşlerini özgürlüğe kavuşturmaktı. Daskaloyanni'nin, şiirin dışında, gerçek hayattaki konuşmalarında yoğun bir dini söylemi tercih etmiş olması olasılık dâhilindedir. Zira milliyetçiliğin henüz icat edilmediği bir dönemde insanları harekete geçirecek en önemli güç hala dini argümanlardı.²³⁰ Daskaloyanni'nin ağzından aktarılan “Ancak Hıristiyan olmayı kabul edenlerin Girit'te kalabileceği ve Girit'e kızıl elmayı hediye edeceği”²³¹ ifadeleri gayet iddialıdır ama Sfakiyotları harekete geçirecek kadar da inandırıcıdır.

Zaman zaman karşılıklı konuşmalar şeklinde akan şiirde, Başpapazın araya girip Daskaloyanni'nin fikirlerine karşı çıktığı görülür: “Sfakia'yı bir felakete sürükleyeceği, haraç ödemek zorunda olmayan Sfakiyotları köleleştireceğine”²³² dair endişelerini belirtir.²³³ Buna karşılık Daskaloyanni, “Girit'i felakete sürüklemeyeceğini, Sfakia'yı ateşe atmayacağını” bunun yerine “Hanya'ya haç getireceğini” haykırmakta ve “bu haçı şehrin giriş kapısına çakarak onu limon sularıyla yıkayacağını”²³⁴ taahhüt etmektedir. Takip eden dizelerde ise “asla haraç veya cizye ödemeyeceğini” belirtmekte, bu konuda “Kandiye paşasına meydan

²²⁷ Brewer, s. 188.

²²⁸ Sfakiotlar geleneksel olarak “kalpaki” takmalarına rağmen, Daskaloyanni daha çok Avrupalı giyinir ve Avrupalı şapkasını kafasından eksik etmezdi. Aggelis, s. 10.

²²⁹ *Κάθε Λαμπρή και Κυριακή έβανε το καπέλο / και του Πρωτόπαπά 'λεγε «Το Μόσκοβο θα φέρω / να τα συντράμει τα Σφακιά, τσι Τούρκους να ζιγώζω».*

²³⁰ Anderson'a göre, milliyetçilik tam da dini diskurun düşüşe geçtiği yerde, bir milletin kendini tanımlaması ve ortak bir akılla hayali bir cemaat oluşturması şeklinde tezahür etmekteydi. Bu bağlamda Girit'te henüz bir Yunan milliyetçiliğinden bahsetmek yerine ortak dini paydanın altını çizmek gerekir. Benedict R. O'G Anderson, **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**, Verso London- New York, 2006, s. 32.

²³¹ *και για την Κόκκινη Μηλιά δρόμο να τώνε δώσου. / Κι όσ' απ' αυτούς το θέλουσι στην Κρήτη ν' απομείνου.*

²³² *Μά 'λεγε κι Πρωτόπαπας «Δάσκαλε, είντα λογιάζεις; / Θα τα σκλαβώσεις τα Σφακιά μ' αυτά που λογαριάζεις. / Κι άνε ντο μάθ' ο βασιλιάς, Τουρκιά θα μάσε φέρει, / να δίδομε δωσίματα σαν κι εις τα κάτω μέρη, / να δίδομε δωσίματα, να δίδομε χαράτσια, / και θα μας πέψει μονομιάς τρακόσια μπαϊράκια, / να μπούμε στα δωσίματα, χαράτσια κάθε χρόνο. / ποιοί δεν πλερώνου τζερεμνιά; Οι Σφακιανοί 'ναι μόνο!*

²³³ Şiirdeki tarihsel hatalardan biri budur. Pantzelios, Sfakialıların vergi ödemediğini iddia etse de durumun böyle olmadığını ifade etmiştik.

²³⁴ *Δάσκαλε Γιάννη, σόπασε, την Κρήτη μην ξεβγάλεις, / Τα παλληκάρια τω Σφακιά εις τη φωθιά θα βάλεις.» / «Σώπαινε μπλιο, Πρωτόπαπα, μα ύστερις γ-ή πρώτα, / εγώ θα πάω το σταυρό εις τω Χανιώ την πόρτα, / εγώ θα πάω το σταυρό στην πόρτα να κολλήσω / και με τσι λεμονόκουπες όξω να τσι πορίσω. / Δε δίδω 'γώ δωσίματα, δε δίδω 'γώ χαράτσια, / κι ας μάσε πέψ' ο βασιλιάς χιλιάδες μπαϊράκια.*

okumakta, ondan ve askerlerinden asla korkmadığını, Girit'in çok sayıda mahir ve cengâver delikanlısının olduğunu ve Türkleri denize dökmek için onların yeterli olacağını”²³⁵ ifade etmektedir.

Daskaloyanni'nin, şiirde yansıtıldığı şekliyle, Giritli Türklere karşı tutumu da oldukça serttir: *Ve Giritli Türklerin çok azına geri dönme şansı vereceğiz.*²³⁶ İkinci bölümde de genişçe değinmeye çalıştığımız gibi mühtedî Giritliler adada, dilleri ve kültürlerini korumuş olsalar dahi, yalnız dinlerini değil “milliyetlerini” de değiştirmiş olarak algılandılar. On dokuzuncu yüzyılda bu iki toplum arasında zaman zaman tansiyonun oldukça yükseldiği ve büyük kıyımların yaşandığı zamanlar da oldu.²³⁷ Takip eden dizelerde Daskaloyanni'nin ittifaklarından bahsedilmektedir. “Türkleri adadan Hindistan'a sürmek için Eflak prensi ile yapılan anlaşma, Sfakia çevresinde yaşayan tüm Türkleri öldürmek için Manililerle yapılan yazışmalar”²³⁸ kaydedilmektedir.

Daskaloyanni, Orlovlarla yaptığı görüşmelerde onlardan donanma sözü almış ve Rumları bu gemilerle kurtarabileceğine inanmıştı. Şiirde yansıtılan bir sahnede “Mani ve Eflak'tan gelen mektupları halka göstermekte, genel bir Rum bağımsızlığı için hazır olmaları ve gençlerini bu savaşa göndermeleri gerektiğini”²³⁹ telkin etmekteydi. Eğer işler yolunda giderse “Rus donanması ve ordusu bir baskın yapacaktı. Bu nedenle bölgedeki herkesin savaşa destek vermesini istiyordu. Bu şekilde kimse savaş meydanını terk edemeyecek ve ortak bir sorumluluk üstlenilecekti.”²⁴⁰ “Tüm Romio ayaklanacak ve Türkleri yok edecek” ve bu şekilde “atalarından onlara kalan toprakların özgür olduğunu görebileceklerdi.”²⁴¹ Ancak, Sfakia'daki muhalefetin bir temsilcisi olan başpapaz şiirde bu ideallerden etkilenmiş

²³⁵ Δε δίδω 'γώ δωσίματα, δε δίδω 'γώ χαράτσια, / κι ας μάσε πέψ' ο βασιλιάς χιλιάδες μπαϊράκια. / Ας μάσε πέψ' ο βασιλιάς ασκέργια και πασάδες, / έχουσιν άντρες τα Σφακιά άξιους πολεμιστάδες, / έχουσιν άντρες τα Σφακιά άξιους και παλληκάργια / να θαλασσώσουν την Τουρκιά, να τήνε φάν' τα ψάρια

²³⁶ ούλης τση Κρήτης την Τουρκιά στη θάλασσα να ρίζου.

²³⁷ A. Nükhet Adıyeke, “Yunan Milliyetçiliğinin Gelişme Döneminde Girit'te Oluşan Türk Milliyetçiliği”, s. 73.

²³⁸ τσι Τούρκους να τσι διώζομε, να πάσι στσι χ-Ιντίες. / Με τσι Βλαχιάς τον Πρίντζιπα έχομε μιλημένα / Τούρκο να μην αφήσομε στον τόπο μας κιανένα.

²³⁹ Δείχνει του και τα γράμματα πού 'χε 'πό τση Ρωσίας / κι από το Μπέη του Μωργιά και Μπέη τση Βλαχιάς, / που μέσα κει του λέγασι "Δάσκαλε, χαζιρεύγου, / καράβια 'πού το Μόσκοβο κι ασκέργια θα κατέβου? / και σαν ακούσεις πόλεμο σε τούτα δα τα μέρη.

²⁴⁰ να ξεκινήσεις το ευτύς με ούλο σου τ' ασκέρι, / τα παλληκάργια τω Σφακιώ στσι Τούρκους να μολάρεις.

²⁴¹ να μην τωνέ χωστεί κιανείς, πεζός γ-ή καρβαλάρης. / Ακουσες 'δά, Πρωτόπαπα, τα γράμματα πώς πάσι; / Ούλ' οι Ρωμοί θα σηκωθού και την Τουρκιά θα φάσι?

gibi görünmemektedir: “Paşanın ve yeniçerilerin Sfakia’yı yerle bir edeceği korkusunu bir kez daha paylaştıktan sonra Girit’e bir zarar gelmemesi için dua etmek üzere kiliseye gittiği”²⁴² törensel bir dille aktarılır ve bu noktadan sonra tarihsel gelişmelere yer verilir.

Bilindiği gibi Giritlilerin kendine has bir müzik ve dansları vardır.²⁴³ Halkın Türklere karşı geliştirdiği tepki veya destansı kahramanlıklar çoğu zaman bu araçlarla ifade edilirdi. Daskaloyanni, halkın isyana katılımını artırmak için böyle cesaret verici bir savaş dansı yapılmasını istemişti. Daskaloyanni bu amaçla kemancı Kioros’u Sfakia’ya davet etti ve ondan yeni bir dans yaratmasını istedi. Ortaya çıkan ve beş kişi tarafından icra edilen dansa “pentozali/pentozalis (beş adım)” adı verildi. Bugün dahi geleneksel olarak oynanan bu dans, yavaş hareketlerle başlayıp hızlı ritimlerle sonlanmaktadır. Omuz omuza duran beş erkeğin sırayla yaptıkları hızlı, zor ve doğaçlama akrobatik hareketlerinden oluşan dansın Sfakiyotları ne kadar ikna ettiğini bilemeyiz ama ayaklanmadan Girit kültürüne kalan ve ayaklanmanın hafızasını canlı tutan folklorik örneklerden biri olduğunu görmek dikkate değer bir ayrıntıdır.²⁴⁴

²⁴² «Δάσκαλε Γιάννη» λέει του, «έλα στο λοισμό σου, / ούλης τση Κρήτης το λαό θα πάρεις στο λαιμό σου, / και θε να βάλεις τα Σφακιά εκεί που δε χωρούσι / κι ούλ’ οι πασάδες κι η Τουρκιά επά θαμαζωχτούσι, / κι ώστενα ’ρθούν τα κάτεργα κι ο Μόσκοβος να φτάζει / δε θά ’χει σπίτι Σφακιανός εις τα Σφακιά να κάτσει? /τα παλληκάργια τω Σφακιώ θε να λιγολαΐσου / και χήρες κι ορφανά παιδιά οπίσω ντων θ’ αφήσου. / Τα παλληκάργια τω Σφακιώ άδικα θα χαθούνσι / και τα Σφακιά ανωφέλεντα θα πά’ να σκλαβωθούνσι.»

²⁴³ Fossés, s. 62.

²⁴⁴ Tullia Magrini, “Manhood and Music in Western Crete: Contemplating Death”, *Ethnomusicology*, Cilt: 44, Sayı: 3, Ekim 2000, s. 450.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SUYA DÜŞEN HAYALLER YA DA BİR HALKIN UYANIŞI
1770 GİRİT AYAKLANMASI

*Bir türlü iskat olmayuz,
Harb ve kıtale hazır ve amadeyüz,
Bir türlü itaat etmeyüz.*

Daskaloyanni

Girit'teki Osmanlı yöneticilerinin, adada asayişin bozulması ya da aniden patlak verecek bir savaş ihtimaline karşı her zaman tedbirli olmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Aksi takdirde, adadaki binlerce yeniçeri askerini başka türlü izah etmek mümkün değildir.²⁴⁵ Aynı zamanda adadaki kalelerin bakımına her zaman büyük bir önem verildiğini görmekteyiz.²⁴⁶ Bakım ve onarım faaliyetlerine ek olarak Kandiye, Hanya ve Resmo kalelerindeki cephaneliklerin durumu da sürekli gözden geçirilmektedir.²⁴⁷ Başka bir ifadeyle isyandan önce, Mora'daki durumun aksine – her ne kadar keyfi uygulamalar ve yeniçerilerin hoş olmayan faaliyetleri gözlense de Girit'te görece daha kontrol edilebilir yapı olduğu görülmektedir. Arşiv kaynaklarının bize anlattığı, adadaki Osmanlı idaresi askeri açıdan zinde olduğu ve işi şansa bırakmadığıdır. Ayaklanmadan önceki yıllara ait Resmo Şeriyeye Sicilleri²⁴⁸ üzerine yaptığımız incelemelerde, adada asayişin –bölgesel de olsa- sürekli denetlendiğini görmek bizim için şaşırtıcı oldu.

²⁴⁵ Tancoigne, s. 57; Spyropoulos, s. 71

²⁴⁶ Girit'teki kalelerin tamiri için beş yüz bin akçe tahsis edilmesi bunun bir göstergesidir: **BOA, C.AS.. 36/1626** (19 Ramazan 1175 / 13 Nisan 1962).

²⁴⁷ Suda Kalesine konulmak için yola çıkan topların ayaklanma sırasında yoğun şekilde kullanıldığını düşünmek faydalı olacaktır. **BOA, C.AS.. 37/1663** (29 Zilkade 1174 / 2 Temmuz 1761). İsyandan hemen önce Suda Kalesinin topları için tekerlek ve kundaklarının yapılması için kereste gönderilmesi, Savaşa hemen hemen hazır olunduğunun göstergesidir: **BOA, C.AS.. 716/30026** (07 Safer 1183 / 12 Haziran 1769). Kandiye kalesi için gönderilen barut ve diğer ihtiyaçlar için bkz. **BOA, C.AS.. 64/3022** (19 Cemaziyülahır 1175 / 15 Ocak 1762). Yine aynı yıl Resmo Kalesi'ne de teçhizat gönderilmiştir: **BOA, C.AS.. 46/2117** (02 Rebiyülevvel 1176 / 21 Eylül 1762). Osmanlı-Rus savaşı sırasında olay biraz daha ciddiye alınmıştır ve kalelerdeki mevcut cephanenin ne kadar olduğu öğrenilmek istenmiştir, muhtemelen savaşın Girit'e sıçramasından endişe ediliyordu: **BOA, C.AS.. 37/1672** (25 Zilkade 1183 / 22 Mart 1770).

²⁴⁸ Sfakia bölgesinin bağlı olduğu Hanya sancağına ait Şeriyeye Sicillerinin nerede olduğu henüz bilinmemektedir. Bu nedenle biz de –söz konusu hükümlerin Kandiye Paşası tarafından gönderilen genel hükümler olması ve muhtemelen aynı hükümlerin Hanya sancağını da kapsamasından dolayı- Resmo sancağı Şeriyeye Sicillerini incelemekle yetindik. Kişisel arşivinde bulunan Resmo Şeriyeye Sicillerinin mikro filmlerini kullanmama müsaade eden danışmanım Nuri Adıyeye'ye teşekkürlerimi sunarım.

4.1. AYAKLANMADAN ÖNCE ADADA ASAYİŞ

Dönemin Kandiye paşasının Resmo mutasarrıfına hitaben kaleme aldığı bir buyruldu, devlet açısından bölgedeki gayrimüslimlerin şüpheli davranışlarını aydınlatmaktadır. Bildiğimiz gibi Millet sistemi esasına göre gayrimüslimlerin yanlarında veya evlerinde silah taşıma izinleri yoktur. Söz konusu buyruldu da tam bu konu üzerine kaleme alınmıştır. Resmo sancağında bazı gayrimüslimlerin silah ve tüfek ile dolaştıklarının Kandiye'ye kadar ulaşması nedeniyle Paşa konuya el atmayı gerekli görmüştür. Kandiye mutasarrıfına verilen emirde bu duruma izin verilmemesi ve gayrimüslimlerin evlerinin aranması istenmektedir. Bu aramalar sırasında ele geçirilen silahların kayıt altına alınması ve eğer bu duruma direnen olursa durumun hemen Kandiye'ye bildirilmesi istenmektedir.²⁴⁹ Yaklaşık bir sene sonra aynı hükmün yenilendiği görmekteyiz.²⁵⁰ Ağustos 1762 ve Ocak 1763 tarihli aynı içerikli iki teftiş hükmünün²⁵¹ daha bölgeye ulaştığını tespit etmek bizi bazı sorulara yöneltti.

İlk olarak, söz konusu asayiş taramaları rutin mi yoksa bir ihtiyaca binaen mi yapılıyordu? Maalesef elimizde yeterli belge olmadığından bu soruya kesin bir cevap veremeyeceğiz. Belki adanın geneline ait kadı sicilleri üzerine yapılacak geniş çaplı bir araştırma bu konuda daha tatmin edici cevaplar sunabilir ama şimdilik bu durumun özel bir uygulama olabileceğini tahmin etmekle yetinmek zorundayız. Ancak elimizdeki bu belgeler dahi Osmanlı yöneticilerinin gayrimüslim reyanın "sakıncalı" faaliyetleri hakkındaki endişelerini göstermeye yetiyor. Peki, gayrimüslimlerin yasak olmasına rağmen yanlarında silahla dolaşmaları veya evlerinde savaş malzemesi saklamalarının nedeni ne olabilir? İlk akla gelen ve en masum açıklama, gayrimüslim reyanın kendini koruma dürtüsü olabilir -zira adadaki yeniçeri ve eşkıyaların gayrimüslim halka karşı takındıkları tavırdan daha önce bahsetmiştik. Fakat metinde açıkça geçen "alat-ı silah" ifadesi bunun ötesinde bir duruma işaret ediyor olabilir. Ayrıca bu silahların evde saklanması, dönemin yazışma dili göz önünde bulundurulduğunda farklı yorumların yapılabilmesine imkân vermektedir.

²⁴⁹ RŞS. (Resmo Şeriyye Sicili), 415, s. 450/2, (27 Receb [1]168 / 9 Mayıs 1755).

²⁵⁰ RŞS, 415, s. 460/2, (5 Receb [1]169 / 5 Nisan 1756).

²⁵¹ RŞS, 60/78, s. 40/2, (5 Muharrem [1]176 / 2 Ağustos 1762).

Bununla birlikte, sicillerde rastladığımız bir belge içeriği itibariyle hayli dikkat çekicidir. Ayaklanmadan bir sene öncesine tarihlenen belge Rus savaşı hakkında kaleme alınmıştır. Bir ferman sureti olan belgede kısaca “Rusya ile bir süredir devam eden barışın sona ererek bazı olumsuzlukların ortadan kaldırılması için Mehmed Emin Paşa komutanlığında ‘Moskof keferesine karşı’ savaş açıldığı haber verilmektedir.” Reyanın bu konuda dikkatli olması istenmekte, Akdeniz’de ticaret yapan reyanın ise Ruslarla iletişim kurması ve onlara yardım etmesi yasaklanmakta ve herhangi olumsuz bir durumla karşılaştıklarında yetkililere haber vermeleri emredilmektedir.”²⁵²

Merkezdeki devlet yetkilileri, adanın yöneticilerini savaş hakkında bilgilendirerek ne amaçlıyor olabilir? Acaba bölgeye dair bazı endişeler mi vardır? Yukarıdaki fermanın yaklaşık bir sene sonra ve ayaklanmadan sadece birkaç ay önce –birçok eyaletle birlikte- bir sureti de Girit’e gönderilen bir ferman bu sorulara bir açıklık getirmektedir. Kısaca, hâlihazırda devam etmekte olan savaş hakkında bilgi verdikten sonra, savaşın baharda bitirilebilmesi için bölgenin kendi ihtiyacı dışında kalan “kapu halkından” bin kişilik bir birlik hazırlanması emredilmektedir.²⁵³ Bu belgeler ışığında diyebiliriz ki, adanın yöneticileri devam etmekte olan savaştan haberdardır ve içeriden veya dışarıdan gelebilecek her türlü tehdide karşı daima hazırda beklemektedir.

4.2. İSYANIN BAŞLAMASI VE İLK TEPKİLER

Mani’de isyan tüm hızıyla devam ederken Daskaloyanni de kendi parasıyla Sfakia’ya silah ve cephane yığmakta ve Sfakiyotları isyana hazırlamakla uğraşmaktaydı.²⁵⁴ Detorakis’e göre, Daskaloyanni gayet pratik nedenlerden dolayı ayaklanmayı Safakia bölgesi ile sınırlı tutmaya karar vermişti. İlk olarak, homojen bir yapıya sahip olan Sfakia bölgesinde, coğrafi üstünlüğe de sahip olarak, daha rahat hareket edebilirdi.²⁵⁵ Ancak gelişmelere baktığımızda durumun bundan daha karmaşık olduğu görülecektir. Şöyle ki, çevresindeki bazı önde gelen Sfakiyotlar

²⁵² RŞS, 44/53, s. 116, (11 Ramazan [1]182 / 19 Ocak 1769)

²⁵³ Kırca, , ss. 335-336.

²⁵⁴ İsyanın klasik anlatısı, yer isimleri ve tarihler için bütünüyle takip eden kaynaklardan faydalandım. Daskaloyanni Şiiri; Papadopetrakis, ss. 127-159.

²⁵⁵ Detorakis, s. 279

dahi ona destek vermek istememişken, tüm adayı bu dava etrafında harekete geçirmesi pek mümkün görünmüyordu. Yani bu bir stratejiden çok bir zorunluluğun gereği idi. Bu nedenle alanı ve sayıyı sınırlı tutarak, yakın zamanda gelecek olan Rus desteğiyle isyanın bütün adaya yayılacağı ve başarıya ulaşabileceğine inanmış olmalıdır.

Muteber Sfakiyotlar arasında böylesi geniş ve kapsamlı bir isyanın başarıya ulaşacağı konusunda çekinceler olsa da, Daskaloyanni geçtiğimiz bölümde açıklamaya çalıştığımız dinî ve siyasî argümanlarla onları ikna etmeyi başardı ve 2000 kişilik küçük bir ordu oluşturabildi. Aslına bakılırsa, ayaklanma için faydalı olabilecek Giritli elitleri bu davanın içine katmak isterdi ama onların Osmanlı otoritesiyle yakın ilişkileri ve oadaki Türklerin fazlalığı ayaklanmanın geleceğine gölge düşürebilirdi.²⁵⁶ İsyanın bu kadar sınırlı bir bölgede kalmasının diğer bir nedeni de hazırlık süresinin kısalığı olmalıdır. Zira adada bir isyan hazırlığının başlaması Mora'ya göre çok geç başlamıştı ve adanın Orlov'un öncelikleri arasında olmadığı anlaşılıyordu.

Ayaklanmanın tam olarak ne zaman başladığına dair elimizde kesin bir kayıt olmamasına rağmen, Giritli tarihçi Papadopetrakis 25 Mart 1770 tarihini isyanın başlangıcı olarak kaydeder. Daskaloyanni bu tarihte kendi kasabası olan Anapoli'ye açıktan isyan bayrağı çekmiştir.²⁵⁷ Papadopetrakis'in verdiği 25 Mart tarihini isyanın başlangıcı olarak kabul etmekte bir sakınca yoktur, zira bu tarih olayların kronolojik akışıyla uyumludur. Daskaloyanni, Orlov kardeşlerle Venedik'te yaptığı görüşmelerde, Sfakia'da başlatılacak isyanın Hanya sancağına doğru ilerlemesi ve orada Rusların yardımıyla şehrin kuşatılması üzerine anlaşmıştı. Bu amaçla yola çıktılar ve Sfakia bölgesinden ayaklanmaya katılacak tüm savaşçılar Askifou bölgesinin kuzeyinde yer alan Krapi ovasında kamp kurdu. Planları Hanya sancağına ilerlemek ve Rusların yardımıyla bölgeyi kuşatmaktı. Bu amaçla yola koyuldular ve 4 Nisan'da Paskalya Yortusunu kutladıktan sonra Apokoronas (Apokoron), Agios Vasilios (Aya Vasil) ve Kydonia (Kidonya) bölgelerine saldırdılar, ancak Hanya'yı kuşatmak için Rus donanmasını beklemek zorundalardı.²⁵⁸

²⁵⁶ On sekizinci yüzyılda Hıristiyan elitler ve Osmanlı yönetimi ile olan ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dean J. Kostantaras, "Christian Elites of the Peloponnese and the Ottoman State, 1715–1821", *European History Quarterly*, Cilt: 43, Sayı: 4, 2013, s. 629.

²⁵⁷ Papadopetrakis, s. 129

²⁵⁸ Spanakis, s. 11.

Burada belirtmek gerekir ki, saldırı için bu tarihe kadar beklemelerinin, simgesel veya dinî nedenlerden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Ancak Paskalyanın daha pratik bir faydası olmuştur: İsyancılar dini ayinleri bahane ederek daha rahat hareket etmiş ve teşkilatlanabilmiştir. İsyanın ilanından sonra yaklaşık iki hafta boyunca, oluşturulan isyancı gruplar Paskalya hareketliliğinden yararlanarak köy köy dolaşip ayaklanmaya destek aramıştır.²⁵⁹ Ne var ki, bu çabalarına rağmen, eldeki bilgilere göre, bölgede çok az kişi onlara katılmıştı. Rusların yardıma geleceğine muhtemelen kimseyi inandıramamışlardı.²⁶⁰

Bölgedeki hareketlenmelere dair ulaştığımız ilk kayıt Mart 1770'in sonuna tarihlenen bir fermandır. Merkezden, Mora İhtilalini bastırmak için görevlendirilen Muhsinzade Mehmed Paşa ve bölgedeki birçok yetkiliye hitaben kaleme alınan bu ferman, vuku bulmakta olan olaylara karşı takınılacak tavrı belirlemektedir. Fermanın bizi ilgilendiren bölümünde özetle, “Rusların eskiden beri var olan kötü niyetleri ile Hanya bölgesindeki gayrimüslim reayayı ayaklanmaya teşvik ettiklerine dair haberlerin ve bölgedeki kalelerin güçlendirilmesi hususundaki isteklerin merkeze ulaştığı ve en kısa zamanda gerekenin yapılacağı bildirilmektedir. “Moskof keferelerinin asilerin bulunduğu limanlara gemi göndererek halkı isyana teşvik ettiği ve gayrimüslim reayanın da bu faaliyetlere iştirak ettiğinin altı çizilmektedir.”²⁶¹Bu hüküm bize gösteriyor ki, daha isyan başlamadan önce merkezdeki Osmanlı yönetimi adadaki hareketlenmelerden haberdardır. Adadaki Osmanlı yönetimi muhtemelen bu durumu merkeze önceden bildirmişti ve ne yapılacağına dair emir bekliyordu. Fakat Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bu emrin kaleme alınmasına neden olan arzuhale veya herhangi bir kayda ulaşamadık. Bu nedenle bölgedeki hareketlenmelerin ilk olarak ne zaman ve kimler tarafından merkeze haber verildiğini tam olarak bilmiyoruz. Ancak konunun hassasiyetine binaen söz konusu rapor ve beklentilerin en fazla yukarıdaki fermandan iki hafta öncesine ait olabileceğini tahmin etmek yanlış olmayacaktır. Böylece, İstanbul'un adadaki faaliyetlerden Mart ayının ortalarında haberdar olduğunu ileri sürebiliriz.

²⁵⁹ *İsfakiye reayaları bu esnada kızıl yumurta eyyamları bahanesiyle hafıyyeten derun-ı kaleden ve haric- iskan eyledikleri...* BOA, C. AS.. 35/1597, Vr. 3 (7 Zilhicce 1183 / 3 Nisan 1770).

²⁶⁰ Dalidakis ve Trudgill, s. 152.

²⁶¹ Kırca, ss. 427-428.

Ancak elimizde, çatışmaların başlamasından birkaç gün öncesine ait olan ve adadaki duruma ilişkin merkezi bilgilendirmeye yönelik üç adet arzuhal bulunmaktadır. Mart'ın sonu ve Nisan'ın başına tarihlenen bu belgelerde adada patlak verecek bir isyana karşı yöneticilerin ve bölgedeki Müslüman halkın endişesini açık bir şekilde görmek mümkündür. Bunlardan ilki 31 Mart 1770 yılına aittir ve Hanya sancağından gönderilmiştir.²⁶² Belgede önemli bilgiler yer almaktadır: “İki adet İsfakiye gemisinin, Rus donanmasına Mani (Osmanlıların kullanım şekliyle Manya) limanına girişte kılavuzluk yaptığı kaydedilmektedir. Rusların burada gayrimüslim halkı isyana teşvik etmesiyle Müslümanların öldürüldüğü ve mallarının yağmalandığı haber verildikten sonra, Mora kocabaşlarından iki kişinin bu olayların zuhur edeceğini altı ay önceden bildiği” zikredilmektedir. Belgeye göre, “Hanya civarında bulunan Sfakia ahali ise Ruslarla ittifak içindedir ve çevredeki kasaba ve köyleri ayaklanma için kışkırtmaya başlamıştır.” Bölgedeki cizyedârların verdiği bilgilere göre “Sfakialılar, Ruslar ve Manililerle iletişim halinde ve gemileriyle silah toplamaktadır.” Tüm bu gelişmeler sadece Sfakia halkının isyan hazırlığı içinde olduğunu göstermektedir ve bölgedeki yöneticiler ve halk da bu konuda endişe etmektedir. Belgede, “Sfakia halkı isyan etmeden önce gerekli önlemler alınmazsa durumun aynen Mani'deki gibi kötü olacağı”²⁶³ kesin bir ifadeyle vurgulanması olayın ne kadar ciddi olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Yukarıdaki belgeyle birebir aynı ibarelerin yer aldığı ikinci arzuhalin, Resmo sancağında yazılıp İstanbul'a ulaştırılmak üzere Kandiye'ye gönderildiği görülmektedir.²⁶⁴ Bu iki sancak arasında bir iletişim olmuş mudur, yoksa dönemin yazışma dili bunu mu gerektiriyordu bilemiyoruz. Aynı tasnifte yer alan üçüncü belgede ise, Hanya sancağından Kandiye'ye gönderilen yukarıdaki arzuhale atıfta

²⁶² BOA, C. AS.. 35/1597, Vr. 1 (4 Zilhicce 1183 / 31 Mart 1770).

²⁶³ *İsfakiye reayaları dahi mesfur [Moskof] ile müttefik ve etraf-ı kaza ve kuralardan reayaları tahrik ve sefineleriyle esliha cem ve isyan ve tuğyana azm kasd-i fasidleri olduğunu ol tarafda olan cizyedarlar gelip haber verdiğinde maada yine meyanelerinden bazıları kağıd tahrir cemiyet ve tedarik üzere olduklarını ifade etmeleriyle mesfurlar tuğyan etmezden mukaddem tedarikleri görülmez ise Manya reayaları misüllü hasaretleri zahir olacağı şems-i satıdan ayan bir an akdem tedariki görülmeğe muhtac umur-i mühimmeden olmağla vaki' hal huzur-ı asifanelerine ilam...* BOA, C. AS.. 35/1597.

²⁶⁴ BOA, C. AS.. 35/1597, Vr. 2 (7 Zilhicce 1183 / 3 Nisan 1770).

bulunarak, Mora ve Girit'teki olaylar özet geçildikten sonra Sfakia bölgesinin şu anki durumu ve Müslüman ahalinin endişeleri yansıtılmaktadır.²⁶⁵

Bu belgeler ayaklanmanın hazırlık evresine dair eksik olan bilgilerimizi önemli ölçüde tamamlamaktadır. Özetlemek gerekirse, Sfakia halkı Mora'da bir ayaklanma başlatan Ruslara yardım etmekte ve kendi bölgelerinde gizliden bir isyan planlamaktadır. Ancak bu durumun çeşitli kanallarla haber alınmasının ardından adadaki Osmanlı yöneticileri konuyu bir an önce merkeze iletmıştır. Sfakialıların başlatacağı bir isyanın –Mani'de olduğu gibi- peyderpey adanın tamamına yayılması ihtimalinden endişe etmişlerdir.

Merkezden cevaben gönderilen ferman, Osmanlı yönetiminin ayaklanmaya karşı ilk tutumunu göstermesi açısından önemlidir.²⁶⁶ Fermanın başında yer alan “Öteden beri isyanları ile bilinen Girit ceziresindeki İsfakiye nahiyesi halkının içlerinde sakladıkları kötü niyet ve düşmanlıklarını uygulamak için”²⁶⁷ ibaresi Sfakia halkının yakın tarihine dair imgenin Osmanlılar arasında çok da olumlu olmadığını gösteriyor ve “içlerinde sakladıkları” ifadeyle Sfakia halkına hiçbir zaman güvenilmediğini ortaya koyuyor. Belgeye göre Sfakia halkının birincil amacı “Müslüman ahalinin mallarını gasp etmek düşüncesidir” ve bunu gerçekleştirebilmek için “savaş halinde bulunulan Moskof keferelerinin gemilerine kendi kayıklarıyla silah, barut ve gıda maddesi taşımakta ve onlarla ittifak içinde bulunmaktadır. Mora ve Girit'teki Müslüman halkın can ve mallarına kastları olduğu artık herkes tarafından tevatür derecesinde bilinmektedir.”²⁶⁸

Belgedeki bu ifadelerden hareketle diyebiliriz ki, bölgedeki Osmanlı yöneticilerinin Daskaloyanni'nin nihai hedefinden haberleri yok gibidir. Belgede kullanılan dil göz önünde bulundurulduğunda isyanın, amacının sadece “Müslüman halka zarar vermek” olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bu ayaklanma bölgedeki yöneticiler tarafından adadaki Türk yönetimini ortadan kaldırmaya yönelik

²⁶⁵ BOA, C. AS.. 35/1597, Vr. 3.

²⁶⁶ BOA, C. AS.. 35/1597, Vr. 4 (Evahir-i Zilhicce 1183 / 16-26 Nisan 1770). Diğer üç belgenin aksine bu fermanın bir sureti Kandiye Şeriyye Sicillerinde kayıtlıdır. TAH. 31, s. 49 (Evahir-i Zilhicce 1183 / 16-26 Nisan 1770).

²⁶⁷ Öteden beri isyan ile me'luf Girid ceziresinde vaki' İsfakiye nahiyesi reayası derunlarında muzmer olan melanet ve mefsedetleri icra... BOA, C. AS.. 35/1597.

²⁶⁸ İbadullahın emval ve eşyasını nehb ve garet sevdasıyla Moskof keferesine i'anet ve sefain ve kayıklarıyla esliha ve barut ve levazimat-ı saire irsal ve dalaletleriyle Mora ve cezire-i Girid'in ehl-i İslamına isal-i mazarrat ve hasaret kasdında oldukları mütevatir olduğundan... BOA, C. AS.. 35/1597.

bir tehdit olarak değil, bölgenin Müslüman halkını zor durumda bırakan bir olay gibi algılanmıştır. Böyle bir algının nedeni belgenin sonuna doğru anlaşılmaktadır. Kandiye Paşası bizzat birinci elden Sfakia halkının, “geçen süre içerisinde, Kızıl Yumurta Eyyamı (Paskalya Yortusu) bahanesiyle gizlice yaşadıkları yerlerden ayrılarak isyan başlatmak üzere bir araya gelmiş, bölgedeki önemli geçişleri tutmuş, mühimmat ve erzak depolamak suretiyle savaş ve katliam yapmaya hazırlanmış olduklarını”²⁶⁹ sultana haber vermektedir. Devamla, “zaten geçen sene cizyelerini ödemeyen Sfakia reayasının bu sene de bölgeye giden cizyedârları kovarak vergilerini ödemeyi reddettiklerinin”²⁷⁰ hatırlatılması bölgedeki Osmanlı zihniyetini açıkça ortaya koymaktadır. Olay bütünüyle isyanı başlatan Sfakia halkının geçmişten gelen genel karakterine indirgenmiştir, bu belgelerin dilinde Daskaloyanni'nin bir önceki bölümde ifade ettiğimiz ideallerinden eser yoktur. Fermanın sonunda gelindiğinde ise ahalinin emniyetlerinin sağlanması için olaylara ve isyancılara karşı takınılması gereken tavır izah edilmektedir. Belgede açıkça hissedilen dinî üslubun sertliği ve netliği ne kadar ciddiye alındığını gösterir niteliktedir.²⁷¹

²⁶⁹ *Bu esnada kızıl yumurta eyyamı bahanesiyle hafiyeten derun-ı kale ve sakin oldukları mahallerden firar ve İsfakiye nahiyesinde tecemmü ve etrafında olan boğazları sedd ve esliha ve zahair ve mühimmat-ı harbiye cemine şuru' ve mukateleyle amade... BOA, C. AS.. 35/1597.*

²⁷⁰ *Sene-i sabıkada cizye-i şeriyeleri amade-i muhalefet ve iş bu sene cizyedârı nahiyeden ihraç edip... BOA, C. AS.. 35/1597.*

²⁷¹ *Siz ki Hanya ve Resmo nâibleri mumâ-ileyhumasız Kandiye'ye ilâm ve sen ki Kandiye muhâfızı vezir-i müşârü'n-ileyhsin ahali lede'l-istintâk hakikat-i hali ber-minval-i muharrer olup reaya-yı mesfureden emniyetleri olmadığını inha ettiklerin Kandiye naibi Mevlana-yı mumaileyhe arz etmekle siz ki vezir-i müşârüneyh ve mir-i miran mevlana ve yeniçeri zabitleri ve müftiler ve ulema ve suleha ve sair mumaileyhümsüz bi'l-muhabere cümleliz reaya-yı mesfurenin keyfiyetlerini bir hoşça müzakere ve müşavere eyleyip fi-nefsi'l-emr isyan ve tuğyanları ve düşmen-i dine ianetleri ve devleti aliyeme ve ehli islama sui-kasd ve hıyanetleri zahir ve mütehakkik ve şer'an kahr ve katilleri vacib ve lazım olur ise bi'l-ittifak üzerlerine varıp verilen fetva-yı şerife mucibince seyfi şeriat-ı garra ile katl ve idam ve tedmir ve istisal idip lefs-i vücud-ı şekavet-aludelerinden vilayeti tanzif ve tathir ve ahaliyi temin ve tatmin eylemeniz fermanım olmağın işbu emr-i şerifim isdar ve () ile irsal olunmuştur. İmdi ber-vechi muharrer cümleliz bu hususa bi'l-muhabere gereği gibi müzakere ve müşavere ve fi'l hakika reaya-yı mesfurenin isyan ve tuğyanları ve düşmen-i dine ianetleri ve devleti aliyeme ve ehl-i İslama sui-kasd ve ihanetleri bila-şübhe zahir ve mütehakkik ve katl ve tedmirleri şeran vacib ve lazım olur ise verilen fetva-yı şerife²⁷¹ mucibince a'lal-ittifak mesfurları katl ve idam ve lefs-i vücud-ı habaset-mümudlarından vilayeti tanzif ve tathir ve ahaliyi temin ve tatmin eyleyip muğayir-i şer'-i müttehar vaz' ve hareketten hazer ve mücanebet eylemeniz babında ferman-ı alışanım sadır olmuştur. Buyurdum ki: vusul buldukta bu babda veçh-i meşruh üzere şeref-yafta-i sudur olan ferman-ı vacübü'l- ittiba'ım ve lazımu'l imtisalimin mazmun-ı itaat-makrunıyla amil olup hilafından begayet hazer mücanebet eylesiz şöyle bilesiz alamet-i şerife itimat kılınız... BOA, C. AS.. 35/1597. Metinde geçen fetva-i şerife şöyledir: Birkaç karyenin zümmeleri nakz-ı ahd ve isyan ve cizyelerini edadan imtina edip harbi kefare ile ittihad ve bilad-ı İslamiyede birkaç beldeye galip ve müstevli olup ve ehl-i islam ile muharebe ve nicelerini esir eder olsalar ol zümmelerin vilayetleri urulup esir olanların katl ve istirkakları caiz olur mu, el cevab olur. Ketebe el-fakir Es-seyyid Mehmed Said. TAH. 31, s. 49.*

Sfakia bölgesindeki isyan hazırlıklarına karşı devletin tepkisi sert olmuştur. Bunun altında muhtemelen Mani ve Mora'da devam etmekte olan ayaklanma vardı. Diğer bir deyişle, devlet ayaklanmanın Girit'e sıçramasını engellemek için bu kadar sert bir tavır takınmış olmalıdır. Girit'teki yöneticilerin bu fermanının gereklerini nasıl yerine getirdiğine aşağıda tartışmaya çalışacağız.

4.3. VAATLER VE GERÇEKLER

Daha önce belirttiğimiz üzere Ruslar, Mora İhtilalinde başarısız olmuş ve Akdeniz'e çekilmek durumunda kalmıştı. Dahası, Yunanlıları ayaklandırma planından tamamen vazgeçmiş görünüyorlardı. Bu durumun farkında olan Girit Seraskeri Hüseyin Paşa²⁷², merkezden gönderilen fermanın kendine verdiği yetkiyle yaklaşık 12.000²⁷³ kişilik bir ordu toplayarak Krapı ve Kallikratis yönünden Sfakia bölgesine saldırmak üzere harekete geçti. Sfakia'nın aşağı bölgelerinde yol üzerinde küçük çaplı çarpışmalar olsa da, Osmanlı ordusuyla isyancılar ilk kez 24 Nisanda karşı karşıya geldiler.²⁷⁴

Geçen bölümlerde adadaki Osmanlı birliklerinin durumuna ilişkin bazı bilgiler vermiştik. Anlaşılan bu mevcut mühimmatın yeterli olmayacağı düşünülmüş olmalı ki -ve sadece tedbir amaçlı da olabilir- Hanya seraskeri Abdi Paşa'ya İsfakiye seferi için Tuna Nehri üzerinde bulunan İsakçı kalesinden 20 adet top ve gerekli savaş mühimmatı gönderilmiştir.²⁷⁵ Kandiye Şeriyeye Sicilinde yer alan bir kayıt, çatışmalar başladıktan bir ay sonra bile İsfakiye seferine katılmak üzere orduya asker alımların devam ettiğine işaret etmektedir. 31 Mayıs (5 Safer 1184) bu tarihli belge aslında bir veraset sözleşmesidir. Sefere çıkmak üzere hazırlanan iki askerden biri, savaşta ölmesi durumunda, borçları ve defin işlemlerinden sonra arta kalacak mirasının sefer yoldaşına verilmesini şer'i mahkemede kayda geçirmiştir.²⁷⁶

²⁷² Yunan tarihçiler dönemin Kandiye Paşası ve Girit Seraskeri olan Hüseyin Paşayı, Hasan Paşa olarak zikretmektedir. Kandiye Şeriyeye Sicillerinin çevirisini üstlenen Stavrinidis ismi doğru okuduğu halde bazı tarihçiler bu hatayı devam ettirmiştir. Stavrinidis'in Yunanca çevirisi için bkz. Laourdas, s. 285. Papadopetrakis'in anlatsına yaslanarak Hasan Paşa demeyi tercih eden örnekler için bkz. Spanakis, s. 19; Aggelis; s. 120; Dalidakis ve Trudgill ise paşanın ismini vermemeyi tercih etmektedir.

²⁷³ Osmanlı birliklerinin sayısı hakkında elimizde kesin bir rakam yoktur. Spanakis bu rakamı verirken Daskaloyanni Şarkısına güvenmiştir. Spanakis, 18.

²⁷⁴ Spanakis, s. 19.

²⁷⁵ BOA, C. AS.. 615/25941, (20 Muharrem 1184 / 16 Mayıs 1770)

²⁷⁶ TAH. 31, s. 50 (5 Safer1184 / 31 Mayıs 1770).

Adada gerçekleşen çatışmalara dair bilgiler bütünüyle Yunanca kaynaklardan geldiği için mümkün olduğu ölçüde bu bilgileri arşiv kaynaklarıyla birlikte ele almak gerekir. *Daskaloyanni Şiirini* temel alan Yunan anlatısına göre, zaman zaman meydana gelen çatışmalarda en fazla kaybı her zaman Türk tarafı veriyordu. Fakat bu başarıya rağmen sayısal orantısızlık nedeniyle Sfakia savunması Türklere karşı daha fazla dayanamadı ve Türkler aşağı Sfakia’da yer alan İmbros’a girmeyi başardı. Orada, önlerine çıkan her şeyi yerle bir ediyor, köyleri yağmalıyor, kadın ve çocukları esir alıyorlardı. Ancak Türklerin en büyük amacı bir an evvel, isyanın başladığı nokta olan Anapolis’e ulaşıp isyancıların orada saklanmakta olan ve kaçmaya hazırlanan ailelerini ele geçirmektir.²⁷⁷

Yunan kaynaklarının üzerinde durduğu nokta, Rus yardımının gelmemesiyle adadan Türkleri çıkarmak için başlayan bu savaşın nasıl olup da bir anda amansız bir ölüm kalım mücadelesine döndüğüydü. Ailelerini korumak isteyen isyancılar İmbros, Mouri ve Anapoli tepelerinde Türklerle çatışıyordu. Bu sırada Anapolis’teki kadın ve çocukların çoğu bölgeden ayrılmayı başarmıştı ama bin kadarı o kadar şanslı değildi. Onları koruyan 200 kadar silahlı isyancı ile Türklere yakalandılar. İçlerinden sadece 100’ü esir alınmış geri kalan herkes öldürülmüştü.²⁷⁸ Bu olaylara ilişkin çok detaylı tasvirler yapılsa da bazı gelişmeler hızlıca geçiliyordu. Örneğin, Türkler kısa zamanda Anapolis ve çevresindeki birçok kasabayı yerle bir etmiş, Daskaloyanni bu hengâmede esir düşmekten kurtulmuş, ancak Loutro’ya kaçmakta olan iki büyük kızının ele geçirilmesine engel olamamıştı.²⁷⁹

Arşiv belgelerinden öğreniyoruz ki, Osmanlılar sadece Daskaloyanni’nin kızlarını esir almakla kalmadı. Bölgede ele geçirilen rahipler Daskaloyanni ve isyanın gidişatı hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Osmanlı yöneticileri ele geçirdikleri bu rahipleri teslim olması ve itaat etmesi için elçi olarak Daskaloyanni’ye göndermiş ve döndükten sonra bu rahipleri önde gelen Osmanlılar huzurunda sorgulamıştı. Rahipler, Daskaloyanni’nin “asla durmayacağını, savaş ve ölüme hazır olduğunu ve kesinlikle teslim olmayacağını söyleyerek Paşanın teklifini reddettiğini”²⁸⁰ belirtmekle yetinir.

²⁷⁷ Spanakis, s. 11; Aggelis, s. 118. Daskaloyanni Şarkısı, 20 ila 25. dizeler.

²⁷⁸ Spanakiss, 19; Aggelis, s. 131; Dalidakis ve Trudgill, s. 153.

²⁷⁹ Spanakiss, 19; Aggelis, s. 131; Dalidakis ve Trudgill, s. 153.

²⁸⁰ *Daskaloyanni cevabında bir dürlü iskat olmayuz harb ve kıtale hazır ve amadeyüz bir türlü itaat etmeyüz deyü redd-i cevap eylediği...* **TAH.** 31, s. 56/1 (13 Safer 1184 / 8 Haziran 1770).

17 Haziran 1770 tarihli diğerk bir kayıt²⁸¹, isyana dair o güne kadar yapılanları özetlemekte ve bundan sonra nasıl davranılması gerektiğini merkeze sormaktadır. Belgenin başında yukarıda zikrettiğimiz Nisan 1770 tarihli fermana atıfta bulunularak “isyana bastırmak için hazırlanan ordunun sağ salım İsfakiye’ye vardığı haber verilmektedir. Bir miktar, silah, top ve savaş aleti ile savaş başlamış Osmanlı ordusu dağ bayır bölgeyi zapt etmeyi başarmıştır. Ele geçirilen “kâfirler” katledilip ortadan kaldırılmış ve ordu adım adım bölgeye girip her taraftan isyancıların üzerine saldırdıklarında manastır rahiplerinden biri ele geçirilmiştir. Bu rahip sorgulandığında “Aslında, Ağustos’un on beşinde Moskoflar bu tarafa gelmek için haber gönderdikleri” bilgisini aktarmıştır. Bu olaydan üç gün sonra bu sefer üç Rum kendileri gelip af dilenmişlerdir. İsfakiye nahiyesinin Başonos isimli köyünde yaşadıkları kaydedilen *Pero*, *Nikolaki* ve *Yorgaki* isimli kocabaşlar boyunlarına beyaz bayrak bağlayarak huzura çıkmışlar ve sorgulandıklarında rahiple aynı bilgileri vermişlerdir. “Bu şahıslar, biz cizye veren reayayız, bizim savaşmaya gücümüz ve kudretimiz yoktur, hakkımızda ne emir verilirse kabul ederiz demişlerdir.” Bu durumda ne yapılacağına dair merkezin fikri sorulmaktadır.

Üç gün sonrasına ait bir diğerk kayıt ise belki de ele geçirilen esirlerin en önemlisi hakkında bilgi vermektedir. Osmanlı ordusu Anapolis baskını sırasında isyanın lideri Daskaloyanni’nin başpapaz olan amcasını esir almıştır. Başpapaz herkesin huzurunda sorgulandığında özetle şunları ifade etmiştir:

Müslüman askerler İsfakiye’ye ulaştıklarında, oranın köylerinden biri olan Anabolu karyesinde Daskaloyanni’nin başpapas olan amcasını ele geçirmişlerdir. Bu şahıs meclis-i şer’de herkesin huzurunda sorgulanmıştır. Başpapaz şunları ifade etmiştir: Daskaloyanni ve (?) bölgedeki herkesi birleştirip Moskovalıların yapmış olduğu davete adam gönderttiler. Manyot ile bizim yerlerimizin çok sapa olduğunu ve çok adama sahip olduğumuzu Girit ceziresini bir anda ele geçiririz diye giden araçlara ilettiler. Moskoflar buna binaen barut ve kurşun göndermiştir. Benim yanımda bunları oradakilere dağıttı. Top, füfenk ve ordu gibi ihtiyaçlarınızı daha sonra tedarik edeceğim siz şimdi hazır olun ve askerlerinizi bir araya toplayın dedi. Buna binaen biz de nahiyede bulunan askerimizi toplamıştık. Moskofluların gemileri ilk önce Girit’e gelecekken Mora’ya gitti. Daskaloyanni bile kendisi bu durumdan dolayı oraya bir adam gönderdi. O da yanında bir miktar barut ve kurşun getirdi ve hazır olmamızı söyledi. Biraz zaman geçince Daskaloyanni

²⁸¹ TAH. 31, s. 57 (20 Safer. 1184 / 15 Haziran 1770).

*yine Mora'ya adam gönderdi. Neden gelmediniz, bari bize iki gemi gönderin biz onunla işimizi hallederiz diye haber gönderdi. Moskof generali Orlov buna hitaben: Siz bu malzemeleri Mora ve Many'a'dan alacaksınız, biz Mora'yı 3 günde alırız derken ve henüz 5 bin akçe harcamışken bir başarı elde edemedik. Kendimize nizam veremiyoruz, henüz Mora'ya nizam veremedim. Önce Mora'ya bir düzen vereyim daha sonra o tarafa kendim gelirim diye cevap verdi.*²⁸²

Kaybedilen çatışmalar ve -yukarıdaki belgede de görüldüğü gibi- Ruslardan yardım gelmeyeceğinin kesinleşmesi üzerine Daskaloyanni, isyanın önde gelenlerini Krousia'da toplayarak bundan sonra ne yapılacağını istişare etmek istedi. Nasıl olmuştu da bu duruma gelinmişti. Bizans'ı diriltme fikirlerinden bahsedemiyordu artık. Tek endişesi halkını daha fazla felakete sürüklemem ve onlara da büyük acılar yaşatmamaktı. Bu nedenle teslim olma düşüncesini hep bir kenarda tutuyordu. Sfakia tarihinde daha önce yapılmayan bir şeydi bu. Toplantıya katılan yaşlılar ve savaşçılar bu görüşe kesinlikle karşı çıktı. Eninde sonunda bu savaşı kazanmayı umuyorlardı. Öyle olmasa bile, "Türlere esir düşerek köle olmaksansa onuruyla ölmeyi daha çok tercih ediyorlardı."²⁸³

Yağmanın ardından Türkler, Aradena boğazındaki kamplarına geri çekildiler. Sağ kalan Sfakiyotlar ise boğazı tamamen kontrol eden bir noktada onlardan daha yüksekte ve onların batısında konumlanmıştı. İki gün boyunca boğazın karşısından birbirlerine ateş açmakla yetindiler.²⁸⁴ Türkler birkaç kez boğazı geçmeye çalışsa da coğrafi dezavantaj nedeniyle her girişimde bir sürü kayıp verdiler. Bu şekilde boğazı geçemeyeceğini anlayan Hüseyin Paşa farklı bir strateji geliştirmek durumunda kaldı. Mevcut orduyu üçe bölerek boğazı ablukaya almaya karar verdi. Plana göre bir grup oldukları yerde kalarak boğazın karşı yakasını bombalamaya devam edecek, diğer iki grup ise boğazın güney ve kuzeyinden bölgeyi kuşatarak içeri girmeye imkân verecek zayıf bir nokta kollayacaklardı. Kuzeyden gelen grup erken haber alındığından geri püskürtülebilmişti ancak gece baskın yapan güney ekibinin yaklaşmakta olduğunu çok geç haber aldıklarından ölümlerini bile gömmeden apar topar kaçmak durumunda kalmışlardı. Paşa aynı zamanda kadın ve çocukların sığındığı Samaria'ya da bir birlik gönderdi. Bu şekilde isyancılara karşı psikolojik bir

²⁸² TAH. 31, s. 57 (20 Safer 1184 / 15 Haziran 1770).

²⁸³ Daskaloyanni Şiiri, 275 ila 336. Dizeler.

²⁸⁴ Yeniçeriler çok yoğun top atışı yapmaktaydı. Spyropoulos, s. 146.

zafer elde etmeyi umuyordu. Ancak güney ve kuzeyden başlatılan kuşatma bir grup Sfakialı tarafından geri püskürtülebildi.²⁸⁵

Sfakia ve çevresindeki tüm köyler yerle bir edilmişti. Daskaloyanni ve sağ kalan bir grup Sfakiyot dağ mağaralarına sığındı. Artık yaz bitmekte ve mevsim yavaş yavaş güze dönmekteydi. Kışı bu şekilde geçirmeleri ve Türklerin de bu işin peşini bırakması çok mümkün görünmüyordu. Savaştan kaçmayı başararak Mora ve daha güvenli Yunan adalarına kaçmayı başaranların durumu bölgede savaşımlardan daha iyi değildi. Frangokastello Ovasında kamp kuran Türkler, bölgeyi isyancılar tarafından tamamen temizlemek için dağlara küçük birlikler gönderiyordu. Fakat “gerilla” taktiğiyle ani baskınlar yapan bir grup Sfakialı dağlara gelenleri öldürmeyi başarabiliyordu. Dağlardaki asiler ihtiyaçlarını, yakındaki Giritli Türklerin yaşadığı köylere yaptıkları gece baskınlarıyla karşıyorlardı.²⁸⁶

Öte yandan, bölgedeki Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak da kolay değildi. Dahası devam eden savaş nedeniyle adada ekmek yapacak buğday bulmak büyük sıkıntıydı. 1770 Eylülüne ait bir kayıta bu durum ayrıntılı olarak dile getirilmektedir.²⁸⁷ Adadaki sıkıntısının giderilmesi için toplamda 8980 kile hınta ihraç edilmesi ve bunun bir miktarının halka satılması ilam edilmiştir. Adadaki sıkıntı tam olarak çözülmemiş olacak ki İsfakiye’deki askerlerin peksimetleri için Şam ve İstanköy civarlarından 30 bin kile daha hınta tedarik edilerek Kandiye, Hanya ve Resmo kalelerine gönderilmesi için emir yazılmıştır. Gelecek hıntanın 15 bin kilesi Kandiye, 10 bin kilesi Hanya’ya ve 5 bin kilesi Resmo Sancağı’na gönderilecektir. Mısır Valisi Osman Paşadan gelen mektubun tarihsiz kaydında bu ihtiyacı giderildiği yazmaktadır.²⁸⁸

4.4. İSYAN SONA ERİYOR

Daskaloyanni bu isyanda büyük bir hezimete uğramıştı ve artık halkının daha fazla acı çekmesini istemiyordu. Kış geldiğinde işlerin daha da içinden çıkılmaz bir hal alacağını bilmekteydi. Bu felakete son vermenin tek yolu teslim olmaktı. Diğer

²⁸⁵ Aggelis, s. 134; Spanakis, s. 22.

²⁸⁶ Dalidakis ve Trudgill, s. 155.

²⁸⁷ TAH.31, s. 47 (23 Cemaziyülevvel 1184 / 14 Eylül 1770).

²⁸⁸ TAH.31, s. 72-73.

Sfakialılardan ve atalarından gelen şöhrete leke sürmekten çekindiği için bu fikri harekete geçiremiyordu. Bu durumu haber alan Hüseyin Paşa, kendisine bir dost gibi davranılacağı ve isyancıların bağışlanacağı sözüyle Daskaloyanni'yi teslim olmaya çağırdı. Daskaloyanni bu söze itibar ederek Anapolis'te Türklere teslim oldu ve önce Frangokastello'da bulunan Türk kampına uğradıktan sonra Kandiye'ye götürüldü.²⁸⁹ Daskaloyanni göz hapsine konulmadan önce ona veda etmek için gelen ve seksen kişiden oluşan Sfakialı bir grup, Kandiye'ye girer girmez tutuklanarak zindana atıldı. Türklere karşı başlatılan ilk isyan böylece Ekim 1770'de sona ermiş oldu.

4.4.1. Teslim Şartnamesi

Daskaloyanni Kandiye kalesine geldikten sonra Hüseyin Paşa ile görüştü. İlk başlarda gayet iyi ağırlanmıştı fakat bunun taktiksel bir hamle olduğu daha sonra ortaya çıktı. Hüseyin Paşa isyanı sonlandırmak için Daskaloyanni'ye bir anlaşma teklif etti ve yapılacak anlaşmayı diğer Sfakialıların kabul etmesi için onları ikna etmesini istedi.²⁹⁰ Teslim şartlarının karara bağlandığı bu anlaşmanın metnine dair erken dönem Rum anlatısı, anlaşmanın Kandiye Şeriyeye Sicilinde bulunan kopyasından farklıdır. *Daskaloyanni Şiirini* kaynak olarak kullanan Papadopetrakis'in verdiği bilgilere göre anlaşmanın şartları o kadar da ağır değildir. "Osmanlı idaresine mukavemet etmeyecek ve vergilerini ödeyeceklerdi. Bununla birlikte silahlarını taşımaya devam edebilecekler ve kendi gümrük vergilerini uygulayabileceklerdi." Anlaşmada öne çıkan hususlardan biri de "Daskaloyanni'nin kardeşiyle birlikte Kandiye kalesinde üç yıl boyunca rehin tutulmasını" karara bağlayan maddeydi.²⁹¹ Daha sonra gelen bazı Rum tarihçiler²⁹² Papadopetrakis'in bu anlatısını devam ettirdi.

Ancak, anlaşmaya ilişkin Kandiye Şeriyeye Sicillerinde yer alan kayıt²⁹³ daha farklı bir anlatı sunmaktadır ve tarihsel olarak daha güvenlidir. Bu sicilleri Yunancaya çeviren Stavrinidis, ayaklanmaya dair Yunan tarih yazıcılığına büyük bir

²⁸⁹ Spanakis, s. 24-25. Aggelis, s. 154.

²⁹⁰ Dalidakis ve Trudgill, s. 155.

²⁹¹ Papadopetrakis, s. 148.

²⁹² Dalidakis ve Trudgill, s. 155. Stavrinides'in ilgili anlaşmanın Kandiye Şeriyeye Sicillerindeki kopyasını çevirmesine rağmen bu anlatıdan vaz geçmeyen bir örnek olması açısından bkz. Aggelis, s. 105.

²⁹³ **TAH.31**, s. 78/2 (3 Zilkade 1184 / 18 Şubat 1771).

katkı sunmuştur.²⁹⁴ Ancak bu çeviride bazı küçük hatalar bulunmaktadır ve çeviriyi esas alan tarihçiler bu nedenle bazı yanlış çıkarımlara gidebilmiştir. Aşağıda anlaşma maddelerini incelerken bu hatalara da değinmeye çalışacağız. İlk olarak, 31 Numaralı Kandiye Şeriyeye Sicilinde yer alan kaydın 3 Zilkade 1184 (18 Şubat 1771) tarihinde yazıldığına dair bir ibare bulunmasına rağmen Stavrinidis'in çevirisinde belgenin tarihi 18 Mart 1771 olarak verilmiş ve belgenin Yunanca çevirisini temel alan tarihçiler de bu hatayı aynen aktarmıştır.²⁹⁵

Belgenin içeriğine bakmadan önce, bu şartnamenin Hüseyin Paşa tarafından çıkarılan ve adanın idari görevlilerine gönderilen bir emir olduğunu belirtmemiz gerekir. Diğer bir ifade ile Paşa, kendi inisiyatifiyle böyle bir anlaşmaya imza atmıştır. Belgenin girizgâhında ifade edildiğine göre bu anlaşmayı isteyen Sfakiyotlardır. İçlerinden önde gelen beş kişiyi “aman dilemek üzere” vekil tayin ederek Kandiye'ye göndermişlerdir. Herkesin önünde akdedilen bu şartnamenin on bir maddesi vardır ve daha sonra anlaşmadan caymamaları için şer'i ölçülere göre kefiller alınacaktır. Bu kefillerin kimler olacağına daha sonra karar verileceğinden isimleri buraya yazmasa da, kastedilenin şüphesiz isyanın lideri Daskaloyanni, onun kardeşi ve ele geçirilen esirlerdir. Papadopetrakis'in anlatisının aksine belgede kefillerin ne kadar süreyle alıkonulacağı belirtilmemektedir. Ancak kefiller konusunda bölge sakinlerinin temin edilmesine önem gösterilmiştir; Kefillerin kesinlikle rencide edilmeyeceği, adanın diğer sakinleri gibi emniyet içinde olacağı ve himaye edileceği sözünün buyrulduğunun muhatapları tarafından Sfakia halkına iletilmesi istenmiştir.²⁹⁶

Madde 1: *İsyancılardan şer'i olarak cizye vermesi gerekenler, üç sınıf esasına göre [zengin, orta, fakir] cizyelerini senede bir kez tam vaktinde kendi elleri ile cizye toplamakla görevli memura teslim edecektir.*

Madde 2: *Ellerinde bulunan tüm savaş malzemesi toplanarak Kandiye cephanesine konulacaktır.*

²⁹⁴ Anlaşma metninin Yunanca çevirisi için bkz. Laourdas, ss. 286-289.

²⁹⁵ Aggelis, s. 170; Detorakis, s. 281; Dalidakis ve Trudgill, s. 155.

²⁹⁶ ...şerait-i mukarrere üzere ve vükela-i meşfurun raiyyeti kabul ve hulaf-ı rıza-yı şehriyaride min ba'd bulunmamak üzere kefilleri ahz ve hüccet-i şeriyeye olundukta vechen mine'l-vücuuh rencide ve teaddi olunmayıp emn ü amam ile sair reaya-yı cezire misüllu himayet ve siyanet olunacakların... TAH.31, s. 78/2.

Madde 3: *Zimmi şartlarına karşı gelerek eşkıyalık yapanlar kendilerini terbiye etmek üzere gönderilen zabıtlere teslim edilip Kandiye muhafazasında olan vezire gönderileceklerdir.*

Madde 4: *Aralarında ortaya çıkan tüm davalar Kandiye'den belirlenen ve gönderilen zabıt ve naip huzurunda görülecek ve sonuca kavuşturulacak, çözülmesi mümkün olmayan davalar Kandiye'ye bildirildiğinde, mübaşir marifetiyle Kandiye'ye getirilmeye karşı çıkmayacaklardır.*

Madde 5: *Buldukları bölgelere gelen yabancılarla asla iletişim kurulmayacak; bunlardan ele geçirmeleri mümkün olanları ele geçirilecek, ele geçirilmesi mümkün olmayanları oradan kovulacak; Müslüman ahali gibi onlarla savaşılarak öldürülecek ve oradan uzaklaştırılacak; o bölgede dolaşan yabancı ve zorba gemilerine bir damla su verilmeyecektir.*

Madde 6: *Zarar gören manastırları Kandiye muhafızları tarafından dini ölçülere göre incelenecek, izin verilmedikçe tamir edilmeyecek ve Şeriata aykırı bir şekilde yeni manastır inşa edilmeyecektir.*

Madde 7: *Bundan sonra hububat ve hasılatlarının aşar vergisi Sultanın emriyle belirlenecek yere ve kişiye tamamen teslim edilecektir.*

Madde 8: *Zimmilere ait elbiseler giyilecek, Müslümanlara ait elbiseler giyilmeyecektir.*

Madde 9: *İslam'ın bir işareti olan yüksek kuleler yapmaktan kaçınılacaktır.*

Madde 10: *Kefere memleketleri gibi çan çalınmayacak ve haçların gösterilmesinden kaçınılacaktır.*

Madde 11: *Savaş zamanında ele geçirilen esirler, Müslüman veya gayrimüslim oraya kaçan esirler, zorluk çıkarmadan/eziyet göstermeden yine sahiplerine teslim edilecektir.²⁹⁷*

Bu şartlar yukarıda zikrettiğimiz Papadopetrakis'in kitabında kaydedilenlerden açıkça daha ağır görünmektedir. Birinci maddeden başlamak gerekirse, Hüseyin Paşa ilk olarak cizye konusunu gündeme getirmiştir. Bu rastgele bir seçim değildir çünkü Daskaloyanni'nin adadaki Türklere cizye veya herhangi vergi ödemeyi reddettiği ve bunu isyanın bir parçası yaptığı bilinmektedir. Hüseyin Paşa işte bu direnci kırarak sorunun üstesinden gelmek istemiştir. Stavrinidis'in çevirisinde bu madde "Geçen yıl

²⁹⁷ TAH.31, s. 78/2.

ödemeyi reddettikleri cizyelerin ödenmesi”²⁹⁸ şeklinde geçmektedir, fakat biz metinde böyle bir ibareye rastlayamadık. Bu madde daha çok cizye toplanmasını bir düzene oturtmak için belgeye konmuştur. Bu maddede doğal olarak cizye miktarının ne kadar olacağına dair bir rakam bulunmasa da bir yıl sonrasına ait bir raporda²⁹⁹ hala “senelik beş bin akçe cizye” ödediklerine dair bir ifade yer almaktadır. Daha önce de defalarca ifade ettiğimiz gibi Sfakia vakıf statüsüne sahip bir bölgedir ve adadaki diğer bölgelerin ödediği tüm vergilerden muaf tutulmuştur. Fakat bu şartname ile Hüseyin Paşa’nın bu gidişata bir dur demek istediği anlaşılmaktadır. Yedinci madde bu açıdan çok önemli görünmektedir. Sfakialılar da artık aşar vergisi ödeyecektir.³⁰⁰

İkinci maddede yer alan silah bahsi oldukça önemlidir. Ayaklanmadan önce Sfakia bölgesinde Osmanlı otoritesinin görece zayıf olması, Sfakiyotların rahat hareket etmesine adanın geri kalanının aksine silahlarıyla dolaşmalarına imkân sağlamıştır. Hüseyin Paşa tekrar böyle bir isyanla karşılaşılmasını için Sfakiyotların tüm silahlarını teslim etmesini şart koşturmaktadır. Hüseyin Paşa için sadece silahların teslim edilmesi yeterli değildir. Dördüncü madde Sfakia halkının Osmanlı yönetimine dair sadakatini temin etmeye yöneliktir. Madde bütünüyle yabancılara karşı takımları gereken tavrı düzenlemektedir. Bu şekilde bölgeyi isyana teşvik etmek isteyen yabancı güçlerin önü kesilmek istenmiştir. Doğrudan ayaklanmayı işaret eden diğer madde ise şartnamenin sonunda yer almaktadır. İsyancıların ele geçirdiği esirleri teslim edecek olmaları boyun eğmenin de en bariz göstergelerinden biri durumundadır.

Üçüncü maddedeki eşkıyalardan kasıt şüphesiz ayaklanmanın başarısız olmasıyla Ak Dağlara çıkarak orada Osmanlı askerlerine önemli kayıplar verdiren ve civardaki Müslüman köylerini sürekli rahatsız eden isyancıardan başkası değildir. Hüseyin Paşa eşkıya olarak adlandırdığı bu isyancıların öylece teslim edilmesini şart koşturmaktadır. Ancak Stavrinidis’in çevirisi burada biraz kafa karıştırıcı görünmektedir, metindeki “eşkıyalar” tabirini “isyanın elebaşları” anlamına gelecek şekilde tercüme etmiş ve bunların “uygun bir ceza ile cezalandırılacağı”

²⁹⁸ Laourdas, s. 287.

²⁹⁹ BOA, C. EV.. 549/27749 (29 Şevval 1185 / 4 Şubat 1772)

³⁰⁰ ... bundan sonra hububat ve hasılatlarının aşarın vürud edecek emr-i sultani mucibince tayin ve emrolunan mahalle tamamen teslim olana. TAH.31, s. 78/2.

yazmıştır.³⁰¹ Böyle bir çeviri, içinde bulunulan durum itibariyle akla yakın görülse – ve sonucun böyle olacağı kesin olsa- da, maddenin anlamını birebir vermediği gibi Stavrinidis’in kendince bir yoruma gittiğini göstermektedir. Maddenin orijinalinde³⁰² böyle bir cezalandırmadan bahsedildiğini söyleyemeyiz.

Dördüncü ve sekizinci maddeler Sfakia bölgesinin görece özerkliğinin temin eden hususların ortadan kaldırılmak istendiğini göstermekte ve onları adadaki diğer gayrimüslimlerle aynı seviyeye çekmektedir. Hatta beşinci maddede yer alan husus – millet sisteminin hukuksal esnekliğini de hiçe sayarak- Sfakialıları tamamen kontrol altına tutmayı öngörmektedir. Müslümanların giydiği elbiseleri kullanmalarının yasaklanmasının iki nedeni olabilir. Birincisi ve ilk akla geleni kendilerinin ayrıcalıklı bir sınıf olmadığını gösterilmesi ve adadaki diğer gayrimüslimlerle aynı şartlarda yaşamaları gerektiğinin ifadesidir. İkincisi ve ayaklanma bağlamında akla daha yatkın olanı ise –Mora İhtilalinde gördüğümüz üzere- Müslüman gibi görünerek gizli isyan faaliyetlerinde bulunmalarının engellenmek istenmesidir.

Şartnamenin altı, dokuz ve onuncu maddeleri bölgedeki dinî hayata ilişkin önemli düzenlemeler getirmeyi amaçlamaktadır. Kesinlikle yeni manastır inşa edilmeyecektir, zarar gören manastırların tespiti ve onarımı izne bağlanmıştır. Bu madde zarar gören manastırların onarılabileceğini gösterirken ve Stavrinidis’in çevirisinde³⁰³ de bu ayrımı görmek mümkünken, Detorakis –Stavrinidis’in çevirisini kullandığı halde- hasar gören kiliselerin tamir edilemeyeceğini yazmıştır.³⁰⁴ Dokuz ve onuncu maddelerde de bir kafa karışıklığı söz konusudur. Bu maddeler açıkça Sfakialıların, İslam’ın işareti yapılan binalardan (ki bununla ibadet yapılan dinî kurumlar kastedilmektedir) uzak durmaları istenmekte ve kiliselerinde

³⁰¹ ...οί παραβιάσαντες και καταπατήσαντες και δράσαντες έναντίον τών δρων τής ύποτελείας ληοταϊ, εζ αντών, να αποοταλώαι πρός τόν έξοχώτατον διοικητήν Χάνδακος πρός έπιβολήν τής προσηχονης είς αντους τιμωρίας.

³⁰² ...şurut-ı ehl-i zimmet ve uhde-i muğayir hareket eden eşkiyaların te’dibleriçün üzerlerine tayin olunan zabitlerine teslim olunup Kandiye muhafazasına me’mur vüzera-i izam hazaratlarına irsal oluna. **TAH.31**, s. 78/2.

³⁰³ ... Νά μή επιδιορθώνεται αι-χαταστραφεΐσαι έκκλησίαι των άνευ τής μέσφ τοω Ιεροδικείον γνωματεύσεως και έκτιμήσεως και τής αχετικής αδείας τον Διοικητού Χάνδακος.

³⁰⁴ Bunun kasıtlı bir saptırmamı yoksa sehven mi yapıldığını bilemiyoruz. İlgili hatanın İngilizce kitaptaki yeri için bkz. Detorakis, s. 282; Yunanca orijinalindeki yeri için bkz. Detorakis, s. 311. Dahası, Dalidakis ve Trudgill, belgenin çevirisinin yer aldığı Laourdas’ın ilgili makalesine atıf yapmalarına rağmen Detorakis ile aynı ifadeyi kullanmışlardır: Dalidakis ve Trudgill, s. 255.

çan çalmaları yasaklanmaktadır.³⁰⁵ Ancak Stavrinidis'in ilgili maddelerdeki çevirisinin³⁰⁶ bir revizyona tabi tutulmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Özetlemek gerekirse, bu şartnamenin en büyük özelliği Sfakiyotları “normalleştirmeye” ve sistemin içine çekmeye yöneliktir. İdari bakımdan Hanya sancağına bağlı olmalarına rağmen, şartnamenin birçok maddesi merkez Kandiye Sancağının işleri buradan yönetmek istediğini göstermektedir. Hüseyin Paşa ilerleyen süreçte sorun çıkarabilecek tüm hususları şartnameye yerleştirerek olası isyan girişimlerini engellemeyi düşünmüştür. Daskaloyanni, kardeşi ve diğer kefillerin canları bağışlanarak ve kendilerine gereği gibi davranılarak gözetim altında tutulması karşılığında Sfakia halkının bu isyana son vermesi kararlaştırılmıştır. Daskaloyanni'nin de onayıyla Sfakialıların bu anlaşmayı kabul ettiğini görüyoruz. Muhtemelen bu şartlar kısa vadede onlar için yeterince alçaltıcıydı, fakat bölgedeki Osmanlı yöneticilerinin uzun vadede bu şartları uygulama konusunda ne kadar ısrarcı olduklarına dair elimizde yeterince kanıt bulunmamaktadır.

4.4.2. Daskaloyanni'nin İdamı ve Sonrası

Daskaloyanni'nin teslim olmasından sonra isyanın tekrar etmesini önlemeye yönelik bazı önlemler alındı. Osmanlı birlikleri dağdaki kaçakları ararken şehirli halka da bazı kısıtlamalar getirildi. Hüseyin Paşa bir buyruldu ile çarşı ve pazarlarda barut ve kurşun satılmasını yasakladı.³⁰⁷ Takip eden aylar boyunca, intikam hırsıyla isyanın yeniden patlak vermesini tamamen önlemek amacıyla Daskaloyanni'yi pazarlık konusu yaptı. Bu sayede Girit'ten kaçan isyancıları adaya çekmeyi umuyordu. Bir müddet sonra bundan vaz geçerek anlaşmayı bozdu ve herkese gözdağı vermek adına şehrin güney kapısında bir idam töreni düzenledi. 17 Haziran 1771'de Daskaloyanni'yi canlı canlı dersini yüzdürmek suretiyle idam ettirdi. Bu

³⁰⁵ ...şear-ı islam olan terfi'-i ebniyeden mücanebet olana ve bilad-ı harb müsüllü isma'-i darb nevakis ve izhar-ı salibandan tevakki ve ihtiraz oluna... **TAH.31**, s. 78/2.

³⁰⁶ *Νά απέχωσιν από τήν ανέγερσιν ὑψηλῶν οἰχοδομῶν καὶ αἱ οἰκίαι των νά μὴ ψέρωσι σύμβολα μουσουλμανικά. Νά απέχωσι πάσης πολεμικῆς ἐνεργείας, κωδωνοκροσιῶν καὶ ἐν γένει θρησκευτικῶν ἐπιδείξεων.*

³⁰⁷ ...barut-ı siyah ve kurşun levazimat-ı lazime ve mühimmeden olmak hasebiyle suk ve bazar dekakinlerinde mevcut olan barut-ı siyah ve kurşun taşra kurra ve nevahi ahalilerine furuht olunmamak üzere dellallar nida ettirilip bundan sonra haftıyyeten teftiş ve tefahhus olunup verildiği istima' olunur ise muhkem cezaları tertib olunacağı bildirip ona göre hareket ve ber-minval-i muharrer dellallar nida ettirmek babında divan-ı Kandiyyeden iş bu buyrudu isdar olunmuşdur.” **TAH. 31**, s. 74 (29 Şevval. 1184 / 15 Şubat 1771).

acımasız sahneyi, Daskaloyanni ile birlikte tutsak olan kardeşine de izletmişti. Geri kalan esirler ise bu elim olaydan üç yıl sonra bir yolunu bularak zindandan kaçmayı başarıp Sfakia'ya döndü.³⁰⁸

İsyanın bu şekilde bastırılması Osmanlı tarafından büyük bir başarı olarak algılandı ve Osmanlılar bölgedeki politikalarında daha kararlı adım atabildi. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde rastladığımız bir yazışma, isyandan bir sene sonra vakıf statüsünde olan bölgeden alınması gereken beş bin kuruşluk cizyenin toplanarak darphaneye gönderildiğini kaydetmektedir.³⁰⁹ Şartnamede geçen öşür vergisinin toplandığına dair bir bilgiye rastlayamadık. Ancak bu belgeden bir buçuk sene sonrasına ait olan başka bir belge, bölgenin durumunun çok iyi olmadığını ortaya koymaktadır.³¹⁰ Sfakia'da ancak yetmiş, seksen kişi kadar cizye mükellefi yoksul kalmıştır, ekonomik durumu daha iyi olan diğerleri Rus gemileriyle başka bölgelere kaçtığından bölgeden cizye toplamak mümkün olmamıştır. Belgede özetle bu sebepten dolayı beş bin kuruşluk cizyenin ödenemeyeceğini anlatılmaktadır.

Ancak, Sfakia yenilgiye uğratılmasına ve nüfusunu önemli ölçüde kaybetmesine rağmen yeniden eski günlerine ulaşmayı başardı. Bunun altında denizlerde sürdürdükleri ticaret yatıyordu. Seyyahların gözlemlerine göre adanın güney bölgesinde hayat normale dönmüştü. Adanın geri kalanında ise isyandan sonra yerli yeniçerilerin Hıristiyan mahallelerine saldırdığı ve genel olarak Hıristiyanlara kötü muamele edildiği iddia edilmektedir. Osmanlı yetkilileri çoğunlukla bu olayları kontrol etmekten bilerek kaçınmıştır. Hanya, Resmo ve Kandiye gibi büyük şehirlerde durum Hıristiyanlar için daha iyiydi. Sfakialı kaptanlar korsanlık faaliyetlerini sürdürmeye devam etti.³¹¹ Sfakia bölgesi adada on dokuzuncu yüzyılın geneline hâkim olan isyan ikliminde her zaman önemli bir rol oynadı. Giritliler on dokuzuncu yüzyılda ilk olarak Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında (1827) Osmanlı'ya karşı ayaklandı. Ekonomik ve dini nedenlerle 1840'da tekrar ayaklandıktan sonra, Islahat Fermanı'nın öngördüğü reformların uygulanması için 1858'de bir kez daha isyan bayrağını çektiler. 1866'da başlayan isyan tam üç yıl

³⁰⁸ Daskaloyanni'nin idamına ilişkin tüm bilgilerimiz Yunanca kaynaktan gelmektedir, Osmanlı belgelerinde bu konuyla ilgili bir kayda rastlayamadık. Papadopetrakis, s. 154; Aggelis; s. 27; Detorakis, s. 282.

³⁰⁹ BAO, C. EV.. 549/27749 (29 Şevval 1185 / 4 Şubat 1772).

³¹⁰ BAO, C. DH.. 301/15015 (18 Ramazan 1187 / 4 Kasım 1773).

³¹¹ Dalidakis ve Trudgill, ss. 156-160.

devam ettikten sonra 1869'da bastırılılabildi. Bu isyan ada halkı için oldukça yıkıcı olmuştu: Gayrimüslim ve Müslümanlardan toplamda yaklaşık otuz bin kişi ölmüş ve geride kalan halk büyük sıkıntı çekmişti. 1877-1878 Savaşı sırasında bir isyan daha patlak verdi. Diğer isyanlarda olduğu gibi bu isyanın çıkmasında da Rusların parmağı vardı.³¹² 1770 ayaklanmasıyla başlayan bu isyanların hepsi, ortak bir şekilde, yirminci yüzyılın başında adanın bağımsızlığı ve Yunanistan'la birleşmesine zemin oluşturdu.

³¹² Detorakis, ss. 336, 340-349.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu, “1770 Girit Ayaklanması” ortaya çıkmadan önce onlarca isyanla karşı karşıya kalmıştı. Taşrada ya da merkezde patlak veren bu isyanların nedenleri ve hedefleri birbirinden oldukça farklı olsa da, Osmanlı yöneticileri bazen bunları sert bir şekilde bastırmış bazen de asilerin isteklerine boyun eğmek durumunda kalmıştı. Bu isyanların en mühim ortak özelliği, hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu’nun varlığını ve bütünlüğünü doğrudan hedef almamış olmalarıdır. Söz konusu erken modern isyanlarının temelinde, sistemden daha fazla çıkar devşirmek veya bir haksızlığı ortadan kaldırmak gibi görece masum amaçlar bulunmaktadır. İmparatorluğun, kendi askerleri ya da Müslüman tebaası ile yaşadığı bu gerilimleri haklar üzerinde bir nevi “pazarlık” yöntemi olarak değerlendirilebilir. Ancak bir kez daha altı çizilmesi gereken husus bu isyanların devletin meşruiyetine kastetmemiş olmasıdır.

İşte bu noktada, 1170 yılında imparatorluğun batıdaki topraklarını saran isyan ateşi erken modern isyanlarından tamamen farklı amaçlar güdüyordu. Bu çalışmada incelenen “Girit Ayaklanması” örneğinde görüldüğü üzere, 1770 yılında ortaya çıkan bu bir dizi ayaklanmanın temel hedefi, imparatorluğun varlığını kısmen veya tamamen ortadan kaldırmaktı. Bu amacın ideolojik temelleri, bölge üzerinde uzun zamandır politika üreten Rusya tarafında oluşturulmuştu ve Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu’nun batısındaki Ortodoks Hıristiyanları ayaklandırmayı başarmıştı. Osmanlı birlikleri, Osmanlı-Rus Harbi’nin devam ettiği sürede, muhtelif yerlerde patlak veren tüm ayaklanmaları kesin ve sert bir şekilde bastırdı. Kısa vadede tehlike savuşturulmuş olsa da, uzun vadede kaçınılmaz sonun ilk sinyalleri verilmiş oluyordu.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre, Girit Ayaklanmasının arkasında da Rus planları olmasına rağmen, adanın özgün konumu ve imparatorlukta görece farklı yönetimi, ayaklanmaya başka bir karakter kazandırmıştı. Fethinden itibaren Osmanlılar, adaya özel bir ilgi göstermiş ve klasik sistemin sınırlarını çoğu zaman esneterek, adada var olan toplumsal ve iktisadi hayatı korumayı tercih etmişti. Adanın vergilendirilmesinde ve toprakların tahsisinde yine klasik Osmanlı sisteminin dışında bir takım farklı uygulamalara gidilebilmişti. Ayaklanmanın ortaya çıktığı Sfakia bölgesinin “özel” konumu ve görece adadaki Osmanlı yönetimi içindeki

ayrıcalığı, isyanın içsel faktörlerinin daha net anlamlandırılmasına olanak sağlamaktadır. Yine bu bölgenin tarihsel geçmişi, ayaklanma için Mora’da görülmeyen bir motivasyon ve toplumsal meşruiyet sağlamıştı.

“1770 Girit Ayaklanması”, adanın tamamını kuşatmaktan öte bölgesel bir isyan hareketi olarak kaldı. Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre, adada kök salmaya başlayan Türk hakimiyeti, yeniçerilerin çokluğu ve bunun yarattığı travma hali, isyanın kısıtlı bir bölgede kalması ve tüm Giritlileri kucaklayamamasının en büyük nedeniydi. Merkezî ve mühtedî Giritlilerden müteşekkil yeniçeriler adada kurdukları korku düzeni ve bununla gelen baskı ortamı, halkın bir isyan hareketine açıktan veya gizliden katılmasının önündeki en büyük engellerden biriydi. Öyle ki, ovadaki adalıların bırakın ayaklanma planlamayı yeniçeri zulmüne maruz kalmadan geçirdikleri her güne şükrediyordu. Diğer bir ifadeyle, şehirli Hıristiyan halk tam bir kuşatılmışlık içinde yaşıyordu ve bir isyan planlamaktan veya iştirak etmekten oldukça uzaktılar.

“1770 Girit Ayaklanmasını” özgün kılan özelliklerden biri, Sfakia’da başlayan ayaklanmanın, Mora İhtilalinden farklı olarak, yönetiminde ve cephesinde sadece Giritlilerin olmasıydı. Rus vaatleri sadece onları harekete geçirme konusunda tetikleyici olmuştu. Ayaklanmanın hazırlık sürecinden başarısızlıkla sonuçlanmasına kadar, Rusların ayaklanmaya hiçbir katkısı ve müdahalesi olmamıştı. Belki de bundan dolayı bu isyan ve onun lideri olan Daskaloyanni, on dokuzuncu yüzyılda adadaki Yunan uyanışının simgesi haline geldi ve ayaklanma için kaleme alınan uzunca bir şiir, bu olayı ölümsüzleştirirken feci bir şekilde idam edilen Daskaloyanni’yi de Yunan tarihinin kahramanları arasına kattı. Bu çalışma, kronolojik bir anlatı içinde, Daskaloyanni İsyanı olarak da bilinen “1770 Girit Ayaklanmasını” tarihsel bir bağlama yerleştirmeye çalıştı ve söz konusu ayaklanmanın, adanın uzun soluklu bağımsızlık mücadelesi tarihinde çok önemi bir yeri olduğunu ayrıntılı bir şekilde tartıştı. Elde edilen bulgulara göre, “1770 Ayaklanmasının”, geleneksel Girit başkaldırıları ile on dokuzuncu yüzyıl milliyetçi isyanları arasında konumlanan özgün bir başkaldırı hareketi olduğu sonucuna ulaşıldı.

KAYNAKÇA

a. Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO.)

BAO. C.AS.. 35/1597, 35/1601, 36/1626, 37/1663, 37/1672, 46/2117, 47/2157, 52/2427, 64/3022, 615/25941, 736/30876, 1079/4758, 1093/48238.

BAO. C.BLD. 136/6769.

BAO. C.DH.. 157/7808, 189/9434, 232/11551, 301/15015.

BAO. C.EV.. 19/922, 308/15651, 347/17629, 531/26837, 549/27749

BAO. C.ML.. 456/18463, 549/22573.

BAO. D.BŞM.CBH.d, (Girit Cephane Defteri), 18454.

2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Resmo Şeriyye Sicilleri (RŞS.)

RŞS. 44, 60, 68, 415, 3112.

3. Heraklion Türk Arşivi (TAH.)

Kandiye Şeriyye Sicilleri (KŞS.)

TAH. 31.

b. Osmanlı Kronikleri ve Tarihleri

Ahmet Vasıf Efendi. **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr**, Haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.

Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Ed. Hüseyin Nihal Atsız, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1970.

Çalışkan, Muharrem Saffet. **Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihi'nin I. Cildinin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2000.

Giridi Ahmed Resmi Efendi. **Hülâsatü'l-İtibâr**, İstanbul, 1286.

Joseph von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, çev. Mehmet Ata, Cilt: 10, Millet Matbaası, İstanbul, 1966.

Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü'l-Vuku'at: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, Haz. Yılmaz Kurt, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2008.

Süleyman Penah Efendi. **Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası 1769**. Ed. Aziz Berker, Tarih Vesikaları, Cilt: 2, 1942.

Zinkeisen, Johann Wilhelm. **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.

c. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Abou-El-Haj, Rifa'at Ali. **1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics**, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, İstanbul, 1984.

Abou-El-Haj, Rifa'at Ali. **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, çev. Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Adıyeke, A. Nükhet. **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Adıyeke, A. Nükhet. "17. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriyeye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm", **XIV. Tarih Kongresi**, 9-14 Eylül 2002, Kongreye Sunulan Bildiriler, C: 2, Kısım: 1, TTK, Ankara 2005, ss. 557-568.

Adıyeke, A. Nükhet "Farming Out Of Mukatas As Malikane in Crete in the Eighteenth Century: The Rethymno Case", **The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840**, Ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno, 2008, ss. 233-242.

Adıyeke, A. Nükhet ve Nuri Adıyeke. “Girit’te Millet Sisteminin Örnekleri: Kapıda İşaret Hamamda Çıngırak”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 136, Nisan 2005, ss. 92–97.

Adıyeke, A. Nükhet ve Nuri Adıyeke. **Fethinden Kaybına Girit**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2007.

Adıyeke, A. Nükhet ve Nuri Adıyeke. “Yunan Ayaklanması Sırasında Müzayede ve Müsaderelere Dair Bir İnceleme”, **Kebikeç**, Sayı: 32, 2011, ss. 137–68.

Adıyeke, A. Nükhet ve Nuri Adıyeke, “Osmanlı Sistemi İçinde Girit Adasının Genel Çerçeveden Farklılıkları, Bu Farklılıkların Gerekçeleri ve Algılanış Biçimleri”, **Yeni Türkiye (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I)**, Sayı: 66, Mart-Haziran 2015, ss. 1292-1297.

Adıyeke, Nuri. “Osmanlı Siyasal Sistemi İçinde Yerel Geleneksellikler.” **Düşünen Siyaset**, Sayı: 7, Ağustos-Eylül 1999, ss. 211–215.

Adıyeke, Nuri. “İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 4 Toplum, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 255–261.

Adıyeke, Nuri. “Girit’te Askeri ve Toplumsal bir Kurum: Yerli Yeniçeriler – Gönüllüyan Zümresi, **XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006) Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt: 4, Kısım: 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, ss. 1611-1620.

Adıyeke, Nuri. “Stavriniadis ve Girit’teki Osmanlı Kadı Sicilleri”, **Kebikeç**, Sayı: 19, Ekim 2005, ss. 65–72.

Adıyeke, Nuri. “Multi-Dimensional Complications of Conversion to Islam in Ottoman Crete,” **The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840**, Ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno, 2008, ss. 203-210.

Adıyeke, Nuri. “Bir Akdeniz Paradoksu: Açık Yaşam-Yalıtılmış Yaşam”, **Akdeniz Kentleri: Gelecek İçin Geçmişin Birikimi**, Mersin Üniversitesi, Mersin, 2011, ss. 67-72.

Adıyeke, Nuri, “Girit’in İslamizasyonu”, **Yeni Türkiye (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I)**, Sayı: 66, Mart-Haziran 2015, ss. 715-721.

Adıyeke, Nuri. “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Resmo (Girit) Manastır Vakıfları”, **Bellekten**, Sayı: 285, Ağustos 2015, ss. 169-198.

Aggelis, Nikos. **Δασκαλογιάννης [Daskaloyanni]**, Mavrakis, Atina, 1962.

Ágoston, Gábor, ve Bruce Alan Masters. **Encyclopedia of the Ottoman Empire**, Facts On File, New York, 2009.

Akdağ, Mustafa. **Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1963.

Akdağ, Mustafa. **Celali İsyancıları (1550-1603)**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1963.

Akman, Mehmet. **Osmanlı Devletinde Kardeş Katli**, Eren Yayınları, İstanbul, 1997.

Aksan, Virginia H. **Osmanlı Harpleri 1700-1870: Kuşatılmış Bir İmparatorluk**, çev. Gül Çağalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Ali Haydar Emir. **Girit ihtilali: Gamsız Hasan Bey Erkadiyi Nasıl Batırdı**, Deniz Matbaası, İstanbul, 1931.

Anastasopoulos, Antonis (Ed.), **The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840**, Crete University Press, Rethymno, 2008.

Arıkan, Zeki. “1821 Yunan İsyancının Başlangıcı.” **Askeri Tarih Bülteni**, Cilt: 12, Sayı: 22, 1987, ss. 97-133.

Astour, Michael C.. **Hellenosemitica: An Ethnic and Cultural Study in West Semitic Impact on Mycenaean Greece**, Brill, Leiden, 1965.

Aydın, Mithat. “Girit Ayaklanması (1866-1869)’nın Ortaya Çıkışı Ve Uluslar Arası Bir Sorun Haline Gelişinde Yunanistan’ın Rolü”, **TSA**, Sayı: 1, Nisan 2017, ss. 114–148.

Balta, Evangelia ve Mustafa Oğuz. **Liva-i Resmo Tahrir Defteri**, Türk Hukuk Kurumu Basımevi, Ankara, 2009.

Banoğlu, Niyazi Ahmet. **Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1991.

Barkey, Karen. **Empire of Difference: the Ottomans in Comparative Perspective**, Cambridge University Press, Leiden, 2008.

Barnes, John Robert. **An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire**, Brill, Leiden 1987.

Barnicot, N. A., C. Kımbas, R. B. Mcconnell ve G. H. Beaven. “A Genetical Survey of Sphakíá, Crete”, **Human Biology**, Cilt: 37, Sayı: 301, Eylül 1965, ss. 274–298.

Beaton, Roderick. **Folk Poetry of Modern Greece**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Bérard, Victor. **Les affaires de Créte**, Colin, Paris, 1900.

Brewer, David. **Greece, the Hidden Centuries: Turkish Rule from the Fall of Constantinople to Greek Independence**, I.B. Tauris, London, 2010.

Brewer, David. **The Greek War of Independence: The Struggle for Freedom from Ottoman Oppression and the Birth of the Modern Greek Nation**, Overlook Press, 2001.

Brumfield, Allaire. “Osmanlı Girit’inde Tarım ve Kırsal Yerleşme, 1669-1898: Modern Bir Kazı Alanının Yüzey Araştırması”, **Osmanlı Arkeolojisi**, Ed. Uzi Baram, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

Budin, Stephanie Lynn. **The Ancient Greeks: An Introduction**, Oxford University Publications, New York, 2004.

Bulliet, Richard W. **The Case for Islamo-Christian Civilization**, Columbia University Press, New York, 2006.

Buzpinar, Ş. Tufan. “Osmanlı Hilafet Meselesi: Bir Lİteratür Değerlendirmesi.” **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2004, ss. 113–131.

Canard, M. ve R. Mantran. “İkritic.” **The Encyclopaedia of Islam**, Leiden, 2007.

Censer, Jack R. ve Lynn Hunt. **Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution**, Penn State University Press, Pennsylvania, 2001.

Cezar, Yavuz. **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: (XVIII. yy dan Tanzimat’a Mali Tarih)**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.

Clutton, Elizabeth ve André Kenny. **Crete**, David and Charles, Newton Abbot, 1976.

Cohen, H. F. **The Scientific Revolution: A Historiographical Inquiry**, University of Chicago Press, Chicago, 1994.

Combes, Paul. **L’ile de Crète: étude géographique, historique, politique et économique, avec une carte**, J. André & co, Paris, 1897.

Couturier, Henri. **La Crète sa situation au point vue u droit international**, A. Pedone, Paris, 1900.

Çiftçi, Murat. “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Özel Mülkiyet ve Yapısal Özellikleri” **Turkish Studies**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2011, ss. 623-644.

Dalidakis, George ve Peter Trudgill. **The Story of Sfakia: A History of the Region in its Cretan Context**, Mystis, Heraklion, 2015.

Darling, Linda T. **Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660**, Brill, Leiden, 1996.

Demirbaş, M. Ali, “Fetih Sonrası Resmo’da Mülkiyetin El Değiştirmesi Hakkında Gözlemler”, **Yeni Türkiye (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I)**, Sayı 66, Mart-Haziran 2015, ss. 1016-1023.

Detorakis, Theocharis E. *Ιστορία της Κρήτης* (Girit Tarihi), Heraklion, 1990.

Detorakis, Theocharis E. **History of Crete**, çev. John J. Davis, Heraklion, 1994.

Dickinson, Oliver. **The Aegean Bronze Age**, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Ercan, Yavuz. “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar”, **Osmanlı Ansiklopedisi 4 Toplum**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 197-207.

Erker, Şükrü Galib. **Düşün Kökleriyle Türk Kültür devrimi ve Karşı-devrim (Kültür Örümceği)**, Elif Matbaacılık Sanayii, İstanbul, 1976.

Eryılmaz, Bilal. “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 4 Toplum, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 236-241.

Faroqhi, Suraiya. **The Ottoman Empire and the World around It**, I.B. Tauris, London & New York, 2004.

Faroqhi, Suraiya. **Another Mirror for Princes: The Public Image of the Ottoman Sultans and its Reception**, Isis Press, İstanbul, 2008.

Faroqhi, Suraiya. **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam - Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

Finkel, Caroline. **Rüyadan imparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü, 1300-1923**, çev. Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.

Finlay, George. **History of the Greek Revolution**, W. Blackwood and Sons, London, 1861.

Fosses, Henri Louis Castonnet des. **La Crète et L'Hellénisme**, C. Douniol, Paris, 1897.

Genç, Mehmet. **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken, İstanbul, 2000.

Girid: Mazisi, Hali, İstikbali, Matbaa-i Ebüzziya, Kostantiniye, 1328.

Goldstone, Jack A. **Revolution and rebellion in the early modern world**, University of California Press, Berkeley, 1991.

Gordon, Thomas. **History of the Greek Revolution: And of the Wars and Campaigns Arising from the Struggles of the Greek Patriots in Emancipating Their Country from the Turkish Yoke**, W. Blackwood, Edinburgh, 1844.

Gökçen, Salim ve Abdulkadir Gül, **Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebler Meselesi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2010.

Greene, Molly. **A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean**, Princeton University Press, Princeton, 2000.

Greene, Molly. "Ruling an Island Without a Navy. A Comparative View of Venetian And Ottoman Crete", **Oriente Moderno**, Cilt: 20 (81), Sayı: 1, 2001, ss. 193–207.

Gülsoy, Ersin. "Osmanlı Tahrir Geleneğinde Bir Değişim Örneği: Girit Eyaletinin 1650 ve 1670 Tarihli Sayımları", **Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nihat Göyünç**, (Ed. Kemal Çiçek), SOTA-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara, 2001, ss. 183–203.

Gülsoy, Ersin. **Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması, 1645-1670**, Tarih ve Tabiat Vakfı TATAV Yayınları, İstanbul, 2004.

Gündoğdu, Birol. **Ottoman Constructions of the Morea Rebellion, 1770s: A Comprehensive Study of Ottoman Attitudes to the Greek Uprising**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) University of Toronto, Toronto, 2012.

Gündoğdu, Birol. "The Question of Ottoman Ignorance before the Morea Rebellion of 1770: A Challenge to Widely Accepted Belief in the Light of New Ottoman Documents", **Middle Eastern Studies**, 2014, ss. 1–16.

Harlaftis, Gelina. **A History of Greek-Owned Shipping: The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to the Present Day**, Routledge, London, 2005.

Hathaway, Jane (Ed.). **Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve Ayaklanma**, çev. Deniz Berktaş, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.

Hattox, Ralph S. **Coffee-Houses and Urban Society in the Mamluk and Ottoman Lands in the Fifteenth and Sixteenth Centuries**, Princeton University Press, Princeton, 1982.

Heater, Derek Benjamin. **Order and Rebellion: A History of Europe in the Eighteenth Century**, Harrap, London, 1964.

Hershlag, Zvi Yehuda. **Introduction to the Modern Economic History of the Middle East**, Brill, Leiden, 1980.

Howe, Samuel Gridley. **An Historical Sketch of the Greek Revolution**, White, Gallaher & White, New York, 1828.

Hüseyin Kami Hanyevi. **Girid Tarihi**, Mühendisoglu Ohannes'in Matbaası, İstanbul, 1288.

Işın, Mithat. **Tarihte Girit ve Türkler**, Askeri Deniz Matbaası, 1945.

İnalcık, Halil. “Cizye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 8, İstanbul, 1993, ss. 45-48.

İnalcık, Halil ve Donald Quataert (Ed.) **An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914**, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

İnalcık, Halil. “Padişah”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 34, İstanbul, 2007, ss. 141-145.

İnalcık, Halil. **Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 2**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

İslamoğlu-İnan, Huri. **State and Peasant in the Ottoman Empire: Agrarian Power Relations and Regional Economic Development in Ottoman Anatolia During the Sixteenth Century**, Brill, Leiden, 1994.

Kafadar, Cemal. **İki Cihan Âresinde**, çev. Ceren Çıkın, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2010.

Karpat, Kemal H. **Studies on Ottoman Social and Political History Selected Articles and Essays**, Brill, Leiden, 2002.

Karpat, Kemal H. **Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, çev. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan, İmge Kitabevi, İstanbul, 2002.

Kaşıkçı, Osman. **Osmanlı'da Devlet Başkanlığı**, Işık Yayıncılık Ticaret, İstanbul, 2014.

Katsiardi-Hering, Olga. “Von den Aufständen zu den Revolutionen christlicher Untertanen des Osmanischen Reiches in Südosteuropa (ca. 1530-1821) Ein Typologisierungsversuch.” **Südost-Forschungen**, Sayı: 68, 2009, ss. 96–137.

Kermeli, Eugenia. “Caught in Between Faith and Cash: The Ottoman Land System of Crete, 1645-1670”, **The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840**, Ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno, 2008, ss. 17-48.

Kınalızâde Ali Çelebi. **Ahlâk-ı Alâî**, Bulak, İstanbul, 1833.

Kırca, Ersin. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (S. 1-200) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007.

Kolodziejczyk, Dariusz. “Khan, Caliph, Tsar and Imperator: The Multiple Identities of the Ottoman Sultan”, **Universal Empire: A Comparative Approach to Imperial Culture and Representation in Eurasian History**, Ed. Peter Fibiger Bang ve Dariusz Kolodziejczyk, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

Kostantaras, Dean J. “Christian Elites of the Peloponnese and the Ottoman State, 1715–1821”, **European History Quarterly**, Cilt: 43, Sayı: 4, 2013, ss. 628-656.

Köprülü, Orhan F. “Usta-Zade Yunus Bey’in Meçhul Kalmış Bir Makalesi Bektaşiliğin Girid’de İntişarı”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 8–9 1980, ss. 37-86.

Krstic, Tijana. **Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire**, Stanford University Press, 2011.

Kurat, Yuluğ Tekin. “Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Güler Eren, Cilt: 4 Toplum, Ed. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 217-222.

Kurt, İsmail. **Para Vakıfları: Nazariyat Ve Tatbikat**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1996.

Kurtoğlu, Fevzi. **1768-1774 Osmanlı Rus Harbinde Akdeniz Harekatı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa**, Deniz Mecmuası, Sayı 366 (İlavesi), İstanbul, 1942.

Küçük, Cevdet. “Osmanlı Devleti’nde “Millet Sistemi””, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Ed. Güler Eren, Cilt: 4 Toplum, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 208- 216.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar: Rumlarının Tutumları ve Sonuçları.” **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler-Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e kadar)**, ATASE Yayını, Ankara, 1986, ss.133-161.

Kyriakopoulos, Victoria. **Crete. Ediz. Inglese**, Lonely Planet, 2008.

Laourdas, Vasilios. “Η επανάσταση των Σφακιανών και ο Δασκαλογιάννης κατά τα έγγραφα του Τουρκικού Αρχείου Ηρακλείου [Sfakia İsyanı ve Daskaloyannis: Kandiye Türk Arşivinde Bulunan Belgeler Işığında]”, **Kritika Chronika**, Cilt: 1, 1947, ss. 275–290.

Laroche, Charles. **La Crète: Ancienne et moderne**, Société Française, Paris, 1898.

Levy, Avigdor. **Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through the Twentieth Century**, Syracuse University Press, New York, 2002.

Lowry, Heath W. **The Nature of the Early Ottoman State**, SUNY Press, New York, 2012.

Magrini, Tullia. “Manhood and Music in Western Crete: Contemplating Death”, **Ethnomusicology**, Cilt: 44, Sayı: 3, Ekim 2000, ss. 429-459.

Marwick, Arthur. **The Sixties: Cultural Revolution in Britain, France, Italy, and the United States, c.1958-c.1974**, A&C Black, London, 2011.

May, Arthur J. “Crete and the United States, 1866-1869,” **The Journal of Modern History**, Cilt: 16, December 1944, s. 287

McKee, Sally. **Uncommon Dominion: Venetian Crete and the Myth of Ethnic Purity**, University of Penn Press, Philadelphia, 2000.

Mehmed Necati. **Girid Adası**, İstanbul, 1313.

Millar, James R. **Encyclopedia of Russian History**, Cilt: 4, New York, 2004.

Molos, Vasilis. **Nationness in the Absence of a Nation: Narrating the Prehistory of the Greek National Movement**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), New York University, New York, 2014.

Mourellos, J. D. **La Crète Travers Les Sciécles Candia**, N. Alikiotis, Candie, 1920.

Ocak, Ahmet Yaşar. “Kutb ve İsyan: Osmanlı Mehdicî (Mesîyanik) Hareketlerinin İdeolojik Arkapları Üzerine Bazı Düşünceler”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 83, 1999-2000, ss. 48–57.

Ocak, Ahmet Yaşar. **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler: (15-17. Yüzyıllar)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Öztürk, Mustafa. “Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi”, **History Studies**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2010, ss. 325-351.

Öztürk, Serdar. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kamusal Alanın Dinamikleri”, **Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 21, 2005, ss. 95–124.

Papadopetrakis, Gregorios. **Η ιστορία των Σφακίων ήτοι Μέρος της επανάστασης των Σφακιανών [Girit Tarihinin Bir Parçası Olarak Sfakia Tarihi]**, Atina, 1888.

Paraulakis, Peter H. **The Greek War of Indipendence**, 2. Baskı, Hellenic International Press, Ausralia, 2000.

Pashley, Robert. **Travels in Crete**, Pitt Press, Cambridge, London, 1837.

Price, Simon R. F., Oliver Rackham, Machiel Kiel, Lucia Nixon, “Sphakia in Ottoman Census Records: A Vakıf and its Agricultural Production”, **The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840**, Ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno, 2008, ss. 69-101.

Ritsos, Yiannis. **Romiosini**, Smokestack Books, 2014.

Robbins, Manuel. **Collapse of the Bronze Age: The Story of Greece, Troy, Israil, and the Peoples of the Sea**, iUniverse, 2001.

Roudometof, Victor, ve Roland Robertson. **Nationalism, Globalization, and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans**, Greenwood Publishing Group, 2001.

Sariyannis, Marinos. “Notes on the Ottoman Poll-Tax Reforms of the Late Seventeenth Century: The Case of Crete”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient** Cilt: 54, Sayı: 1, 01 Ocak 2011, ss. 39–61.

Smith, Michael Llewellyn. **The Great Island; a Study of Crete**, Longmans, London, 1965.

Spanakis, Stargios. **Η Επανάσταση Του 1770 Και Ο Δασκααογιαννης [1770 Devrimi ve Daskaloyanni]**, Heraklion, 1771.

Spyropoulos, Giannis. **Κοινωνική, διοικητική, οικονομική και πολιτική διάσταση του οθωμανικού στρατού: οι γενίτσαροι της Κρήτης, 1750-1826 [Osmanlı ordusunun, sosyal, idari, ekonomik ve siyasi boyutu: Girit Yeniçerileri, 1750-1826]**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Girit Üniversitesi, Rethymno, 2014.

Stavriniadis, Nikolaos. “Συμβολή εις την ιστορίαν των Σφακίων (1645-1770) [Sfakia Tarihine Bir Katkı (1645-1770)].” **Kritika Chronika**, Cilt: 9, Sayı: 53, 1953, ss. 213–333.

Stone, David R. **A Military History of Russia: From Ivan the Terrible to the War in Chechnya**, Greenwood Publishing Group, 2006.

Summer, Boyd Hilary. **Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu**, çev. Eşref Bengi Özbilen, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993.

Şemsettin Sami. **Kâmusü'l-A'lâm**, Cilt: 5. İstanbul, 1314.

Şenışık, Pınar. **Girit: Siyaset ve İsyân 1895-1898**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

Tabakoğlu, Ahmet. “Öşür”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 34, 2007, ss. 100-103.

Tancoigne, J. M. **İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat: Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri (1811-1814)**, çev. Ercan Eyüboğlu, Búke Kitapları, İstanbul, 2003.

Tansel, Selahattin. "1768 Seferi Hakkın Bir Araştırma", Ankara Üniversitesi **DTCF Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 4, 1950, ss. 477-536.

The Blackwell Dictionary of Sociology, Blackwell Publishers, Oxford, 2000.

Tomkinson, John L. **Traveller's Greece**, Anagosis, Athens, 2002.

Tukin, Cemal. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyancıları (1821 Yılında Kadar Girit)", **Belleten**, Cilt: 9, Sayı: 34, Nisan 1945, ss. 163-206.

Turan, Osman. **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkúresi Tarihi**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi**, Cilt: 3. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

Wallace, Saro. **Ancient Crete: From Successful Collapse to Democracy's Alternatives, Twelfth-Fifth Centuries BC**, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

Yan, Jiaqi ve Gao Gao. **Turbulent Decade: A History of the Cultural Revolution**, University of Hawaii Press, Hawaii, 1996.

Yaşar, Ahmet. "Osmanlı Şehir Mekanları: Kahvehane Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2005, ss. 237-256.

d. Çevrimiçi Kaynaklar

Daskaloyanni Şiiri: Ιωάννης Βλάχος (Δασκαλογιάννης) - Ο πρωτομάρτυρας της Επανάστασης στην Κρήτη | Πάρε-Δώσε”, <http://www.pare-dose.net/168#ixzz3gGD7H36I>, (07.01.2015).

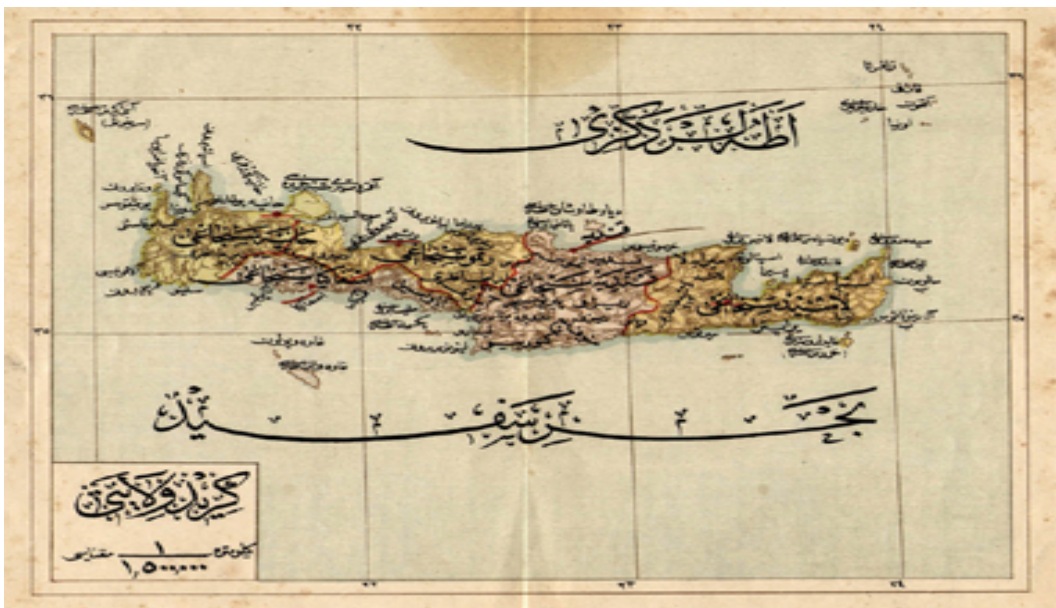
Özcan, Emine Sonnur. “Âşıkpaşazâde Târîhi’nde Hâkimiyet Terminolojisi”, (Yayınlanmamış Makale),

https://www.academia.edu/244315/A%C5%9F%C4%B1kpa%C5%9Fazade_Tarihinde_Hakimiyet_Terminolojisi, (06.07.2015).

EKLER

EK 1: Girit Haritası





Ek 2: Sfakia Haritasi



Ek 3: Daskaloyanni ve Anıtı





Daskaloyanni Anıtı

Daskaloyanni'nin İdam Edildiği Meydan

Kandiye, Girit

صو وزیر محمد حضرت حسین

شرعیعتاً ب قذیه قاضی و مفتی فی ضلوع افندی زیدت فضا لها و غیره
 والا عنان درگاه عالی یکجور بر انک سر طور تا بی جز تو اغا زید محمد
 و بر یو یکجور بر انک و اغوات سبزه و او جاق احتیالی و ایس از انک
 زیدت قدر هم آنها اولنور که است نگی و در دوس طرفدن با ععالی
 بهتیه حشره انه بیور بانه ذخیره محمد الله تعالی بیدری ظهور و قدره در دار
 معرفتیه میرا بنابرینا و خا رو مکتب تعالی وقت و زمانه میرا
 جا حکمیه وضع اولنمیه صحت ایوب انجی ذخیره مذکور بر حج سنده کن
 اولمعه به حال تجرید و استکمالی هم و انزم اولد یعنی در جمیع کتات
 ذخیره مذکور بنظر ایوب آغوشه بر قرار انرا مذکور مکتب تعالی و ایس
 فیها و الا مکتب و توفیق تعالی ایوب ضرر و خسارت در کار ایس اصل و غیره
 الکلیج تام تحصیل ایوب صحت و حقیقی جمیع کتات اتفاق طفره اعلم
 اولمعه با بنی جوان قذیه در انک بیور بر انک اصدار و انک اولنمیه
 انک و الله تعالی و حصوله کور کور که ذخیره مذکور به بر منوال محرم نظر
 اولنوب فی الواقع آغوشه قدر کتات ایس اولمعه و خا حاله میرا بنابرینا
 توفیق و الا ضرر و خسارت اولنمیه ملحوظ ایس استکالی خصوصه
 بنظر کتات نظام و تحت و صوت مسکونی اولنمیه جمیع کتات معرفتیه
 علی وجه الصحت طفره اعلم ایوب موجب بیور بر عمل و حکت
 و ضلوع فضا بغایت احتراز و محاببت ایس بیور بر انک در کمال

صو وزیر محمد

شرعیعتاً ب قذیه قاضی و مفتی فی ضلوع افندی زیدت فضا لها و غیره
 والا عنان درگاه عالی یکجور بر انک سر طور تا بی جز تو اغا زید محمد
 و بر یو یکجور بر انک و اغوات سبزه و او جاق احتیالی و ایس از انک
 زیدت قدر هم آنها اولنور که است نگی و در دوس طرفدن با ععالی
 بهتیه حشره انه بیور بانه ذخیره محمد الله تعالی بیدری ظهور و قدره در دار
 معرفتیه میرا بنابرینا و خا رو مکتب تعالی وقت و زمانه میرا
 جا حکمیه وضع اولنمیه صحت ایوب انجی ذخیره مذکور بر حج سنده کن
 اولمعه به حال تجرید و استکمالی هم و انزم اولد یعنی در جمیع کتات
 ذخیره مذکور بنظر ایوب آغوشه بر قرار انرا مذکور مکتب تعالی و ایس
 فیها و الا مکتب و توفیق تعالی ایوب ضرر و خسارت در کار ایس اصل و غیره
 الکلیج تام تحصیل ایوب صحت و حقیقی جمیع کتات اتفاق طفره اعلم
 اولمعه با بنی جوان قذیه در انک بیور بر انک اصدار و انک اولنمیه
 انک و الله تعالی و حصوله کور کور که ذخیره مذکور به بر منوال محرم نظر
 اولنوب فی الواقع آغوشه قدر کتات ایس اولمعه و خا حاله میرا بنابرینا
 توفیق و الا ضرر و خسارت اولنمیه ملحوظ ایس استکالی خصوصه
 بنظر کتات نظام و تحت و صوت مسکونی اولنمیه جمیع کتات معرفتیه
 علی وجه الصحت طفره اعلم ایوب موجب بیور بر عمل و حکت
 و ضلوع فضا بغایت احتراز و محاببت ایس بیور بر انک در کمال

املا فی حقیق تعین و امر و نذر محمد خا مسلم اولنه و اصل وقت
 مخصوص اولان الیه ایستلین اولو مسلمیه مخصوص اولان الیه
 منسب اولو مسلمیه شاعر اسلام اولان شرفیه ابنیه دن محاببت اولنه
 و بلاد حرب مثلکو اسماح ضرب نوا قیس و اخلها رصلیا دن توفیق و احتراز
 اولنه و معذرتی و استحقاق اولنه انک بر درین مسلم و غیر مسلم قرار اولد
 اولی بنده و اران کبر لرر با جفا ینده صبلر بنده مسلم ایوب کبر
 اون برست و ملک معاف برین سفور و نه تقیم و بو و جهل شرط رفیق
 قبول و من بعد خلاف رضای حضرت سهر بار یو بولنمیه اولنمیه اولنمیه بار
 کفیلاری بعد از جمیع کتات رای و معرفتیه حکت سر عیال اولنمیه
 جوان قذیه در انک بیور بر انک اصدار و انک اولنمیه اولنمیه اولنمیه
 و مولن کور کور کتات شرط اولنمیه اولنمیه اولنمیه اولنمیه اولنمیه
 و ضلوع رضای سهر بار یو من بعد بولنمیه اولنمیه اولنمیه اولنمیه اولنمیه
 سر عیال اولنمیه اولنمیه اولنمیه اولنمیه اولنمیه اولنمیه اولنمیه اولنمیه
 رعایا بر عین منسب و حکت و ضلوع توفیق و محاببت ایس بیور بر انک
 بیور بر انک عمل و حکت و ضلوع توفیق و محاببت ایس بیور بر انک

صو وزیر محمد

شرعیعتاً ب قذیه قاضی و مفتی فی ضلوع افندی زیدت فضا لها و غیره
 والا عنان درگاه عالی یکجور بر انک سر طور تا بی جز تو اغا زید محمد
 و بر یو یکجور بر انک و اغوات سبزه و او جاق احتیالی و ایس از انک
 زیدت قدر هم آنها اولنور که است نگی و در دوس طرفدن با ععالی
 بهتیه حشره انه بیور بانه ذخیره محمد الله تعالی بیدری ظهور و قدره در دار
 معرفتیه میرا بنابرینا و خا رو مکتب تعالی وقت و زمانه میرا
 جا حکمیه وضع اولنمیه صحت ایوب انجی ذخیره مذکور بر حج سنده کن
 اولمعه به حال تجرید و استکمالی هم و انزم اولد یعنی در جمیع کتات
 ذخیره مذکور بنظر ایوب آغوشه بر قرار انرا مذکور مکتب تعالی و ایس
 فیها و الا مکتب و توفیق تعالی ایوب ضرر و خسارت در کار ایس اصل و غیره
 الکلیج تام تحصیل ایوب صحت و حقیقی جمیع کتات اتفاق طفره اعلم
 اولمعه با بنی جوان قذیه در انک بیور بر انک اصدار و انک اولنمیه
 انک و الله تعالی و حصوله کور کور که ذخیره مذکور به بر منوال محرم نظر
 اولنوب فی الواقع آغوشه قدر کتات ایس اولمعه و خا حاله میرا بنابرینا
 توفیق و الا ضرر و خسارت اولنمیه ملحوظ ایس استکالی خصوصه
 بنظر کتات نظام و تحت و صوت مسکونی اولنمیه جمیع کتات معرفتیه
 علی وجه الصحت طفره اعلم ایوب موجب بیور بر عمل و حکت
 و ضلوع فضا بغایت احتراز و محاببت ایس بیور بر انک در کمال